

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1975

Årgång 71 · Häfte 1-2

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare förste bibliotekarien fil. dr *Ake Lilliestam*, Kungl. Biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 30: — per år + porto från och med årg. 1975 och uttages som postförskott för tidskriften. Önskan om inträde anmäles till sekreteraren.

Redaktionsutskott: krigsarkivarien fil. dr Bertil Broomé (samfundets ordf.), fil. dr Hans Gilllingstam och sekreteraren.

Innehåll

- 1 Professor *Henrik Sandblad*, Göteborg: Skarabiskopen Petrus Schyllbergs biografi
- 11 Undervisningsrådet *Alice Quensel*, Stockholm: Conrad Quensel. Karolinska bilder från akademierna i Pernau och Lund
- 38 Dr *C. G. U. Scheffer*, Stockholm: Till riksheraldikerämbetets förhistoria
- 45 Teol. dr *Jan Liedgren*, Stockholm: En sidogren av ätten Gyllenstierna
- 49 Professor *Knut Knutsson*, Stockholm: Laurentius Andreae i Hellestad och Dalby
- 52 Dr *Stig Östenson*, Växjö: Randanmärkningar till biskop Hans Brasks släktbok
- 77 Fil. dr *Bjarne Beckman*, Bern: Erik Segersälls polska äktenskap. En kritisk studie
- 83 Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1975

Skarabiskopen Petrus Schyllbergs biografi

Av Henrik Sandblad

Att ange Petrus Schyllbergs yttre levnadslöpp är att göra en schablonteckning ur vår 1600- och 1700-talshistoria. Den föreställer en bondson med hemvist i stiftsstadens närhet, varav han får tillfälle att komma i lärdomsskola; som från gymnasiet kommer till Uppsala och får bekosta sina högre studier till väsentlig del genom informatorstjänst; som tack vare stipendier kommer ut på en flerårig utrikes studieresa, därefter så småningom får en professur i filosofiska fakulteten, med tiden avancerar till teologie professor samt slutligen till biskop.

En högst ordinär karriär alltså — och inte heller har Schyllberg gjort några märkligare insatser i Sveriges vetenskapliga och kyrkliga liv. Några drag, som ger hans person ett särskilt lärdomshistoriskt intresse, förtjänar dock att påpekas, och samtidigt kan hans biografi föranleda reflexioner om en viss sorts personhistoriskt källmaterial från äldre tid.

1.

Schyllbergs biografi tecknades offentligen strax efter hans död 1743. Först skedde det i de *Personalia*, som på övligt sätt föredrogs vid hans jordfästning i Skara, förrättad av linköpingsbiskopen Anders Rhyzelius, kyrkohistorikern, som varit gymnasiekamrat med Schyllberg i Skara på 1690-talet.¹ Återigen tecknades biografien följande dag i en latinsk oration, *Sermo Parentalis*, som latinlektorn Olaus Odhelius höll vid gymnasiets särskilda minnesakt. Dessa levnadsteckningar trycktes följande år tillsammans med en rad

andra dokument på vers och prosa från de omfattande sorgehögtidligheterna i Skara.² Därjämte finns en tredje, handskriven biografi bevarad, den som här nedan avtryckts, vilken uppenbart tillkommit vid samma tid.³ Den innehåller nästan alldeles samma sakuppgifter som de andra biografierna men saknar deras retoriska utformning.

Schyllberg dog den 19 juni och jordfästningen ägde rum först den 23 augusti. Således var det god tid att sammanställa de biografiska uppgifterna till parentationerna, uppgifter som till allra största delen bör ha varit åtkomliga i Skara. Minnestecknarnas arbete har underlättats av att Schyllberg, såsom framgår av personaliernas tryckta upplaga, hade samman-

¹ Rhyzelius' självbiografiska anteckningar, tr. senast av N. Beckman, Vår skolas [dvs. Skara läroverks] historia, I (1926), s. 68. I Rhyzelius' *Episcoposopia Sviogothica* (1752) behandlas Schyllberg s. 195 f., tydligen ett sammandrag av de här nämnda personalierna. — Schyllbergs möderneskärl har behandlats av J. Janson, De tre släkterna Myra i Synnerby socken, Skaraborgs län, i *SoH* 1974.

² Främst i detta samlingstryck står Anders Rhyzelius' likpredikan, Christelig Frimodighet emot Döden, / Genom oryggelig Wiss-het / Om then enda och rätta / Nådenes och Salighetenes Grund, ... Volymen, tryckt i Stockholm, omfattar 140 sidor jämte en titelplansch med Schyllbergs porträtt. Om sorgehögtidligheterna, se vidare H. Sandblad, 1700-talets lärda Skara, i *Skara II*. 1700—1970 (1975), s. 155.

³ Stifts- och landsbiblioteket, Skara: Sven Hofs samling, vol. C, nr 64, en renskrift som ej är av Hofs hand.

Petrus Schyllberg enligt kopparstick av Eric Geringius. — Titelpansch i den i not 2 om-
talade minnespublikationen.

ställt självbiografiska uppgifter,⁴ troligen just med tanke på sitt offentliga eftermäle. Det var inte ovanligt i detta åminnelsetalens tidevarv, att så skedde bland personer i sådan social ställning, att de kunde påräkna en officiell levnadsteckning.⁵ I alla de bevarade schyllbergska biografierna förekommer också uppgifter av sådan art, att de inte gärna kan härröra från någon annan än föremålet själv — uppgifter lika verifierbara som för den hänsovne hedrande. De självbiografiska anteckningarna har väl Schyllberg gjort relativt sent i livet. Han var vid sin död 74 år, och man får givetvis räkna med att åtskilligt från hans tidigare levnad förvanskats och förgyllts i hans minne på gamla dagar.

Dessa anteckningar har av allt att döma lämnat stommen till de bevarade biografierna. Med stöd därav och av andra tillgängliga uppgifter har en sammanhängande levnadsteckning utarbetats i det handskrivna, här avtryckta dokumentet. Därvid har förlagans uppgifter på ett par punkter förkortats eller missuppfattats, så att oklarheter uppstått. Hur som helst är denna biografi den avgjort sakrikaste och sakligast utformade av de tre och kan ha utgjort den huvudsakliga förlagan för de övriga. De tryckta personaliernas biografiska uppgifter finns som sagt nästan alla i den handskrivna texten, stundom i liknande ordalag, men har ofta utstofferats mer eller mindre omständligt efter den gängse retorikens krav. Dock innehåller personalierna också enstaka sakuppgifter — de redovisas här i det följande — som saknas i den handskrivna biografien. De är alla av den arten, att de torde härröra från Schyllberg själv, möjligen bevarade genom hörsägen i Skara. Odhelius' latinska oration har ingen självständighet i sakuppgifter⁶ utan har uppenbart tagit valda delar av de båda andra biografier-
nas, i synnerhet personaliernas stoff och broderat ut det i långt ymnigare retorisk form. För övrigt kan noteras, att det sakliga stoffet i den handskrivna biografien

delvis disponerats på helt olika sätt i de övriga biografierna. Sålunda har de familjära och bibliografiska uppgifter, som handskriften meddelar i slutet, infogats på olika lämpliga ställen i det allmänna retoriska flödet.

Även om den biografi som här återges är den mest sakliga av de tre minnesteckningarna, så har dock även den en del klichéartade inslag som hör genren till. Dit hör berättelsen om en olyckshändelse i barndomen, från vilken biografiens föremål räddades som genom ett under, ett varsel om att det skulle bli något märkvärdigt av denne gosse. Till det mest konventionella hör det ideliga framhållandet av hans ogemena flit och framgång i studierna och hur han med sin begåvning och dygdighet imponerade på alla och vann allas tillgivenhet. Särskilt dubiös verkar panegyriken, när Schyllbergs ovanligt långa vistelse vid gymnasiet säges bero på hans lärares omtanke och 'flitiga undervisning'. En vettig förklaring får man emellertid i personalierna: han blev informator åt några ynglingar ur den skaraborgska lantadeln (familjerna Kafle och Elfving) och tog då på sina lärares inrådan längre tid på sig vid gymnasiet än han annars tänkt göra.

Ett annat tvivelaktigt inslag, som säkert härrör från Schyllberg själv, är påståendena om befattningar som erbjudits honom vid olika universitet och som han blygsamt avböjt. I äldre tiders memoarer

⁴ S. 93 anföres en from sentens som, efter vad som upplyses i en fotnot, "Salige Biskopen sielf skrifwit wid början af sin egen Förteckning på thess lefwernes lopp".

⁵ I vissa samfund ålades eller anmodades ledamöterna rentav att inlämna självbiografier med tanke på kommande parentationer. Så skedde t. ex. i Vetenskapsakademien, ehuru många ledamöter tyvärr underlät att följa uppmaningen (se S. Lindroth, Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739—1818, I: 1, 1967, s. 77), likaså i Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg.

⁶ Detta bortsett en och annan obetydlig komplettering, såsom att Schyllberg före biskopsutnämningen hade fått röster vid biskopsval i Växjö och Göteborgs stift.

och på självbiografiska uppgifter byggda biografier är sådana påstående legio, och i många fall har de fortlevat in i senaste litteratur, trots att de varit obestyrkta och ibland alldeles orimliga.⁷ I åtskilliga fall torde verkligheten på sin höjd ha varit den, att vederbörande från något håll anmodats att söka tjänsten. I Schyllbergs biografi uppges att han vid den tid då han väntade på att få uppsalaprofessur "en och annan gång" kallades till lediga professorer i Åbo, och i personalierna säges detta ha gällt professorerna i grekiska och i fysik samt även tjänst som teologie professor och pastor civitatis. Själve kanslern för Åbo akademi, greve Gabriel Falkenberg, skulle ha kallat honom till dessa ämbeten. Det låter ju ståtligt och hedersamt i en parentation. Men åtminstone de två förstnämnda professorerna var överhuvudtaget inte lediga under den ifrågavarande tiden.⁸ En tjänst av det sistnämnda slaget var faktiskt ledig ungefär då, men att den nyss graderade Schyllberg skulle ha kallats framom en rad välmeriterade åboprofessorer, som väntade på avancemang, verkar otroligt.

2.

Att Petrus Schyllberg med tiden kom att åtnjuta ett gott anseende i den lärda världen är likafullt uppenbart. Han räknades som väl förtrogen med alla de gamla språken och i all synnerhet med de semitiska, som tydligen från tidiga år utgjorde hans vetenskapliga huvudintresse. På detta område fanns under hans studenttid mycket goda studiemöjligheter i Uppsala genom Johan Palmroot, som innehade professuren i orientaliska språk 1696—1703, och hans efterträdare Daniel Lundius, vilka båda bedrivit grundliga semitiska studier på kontinenten och hade vidsträckt anseende inom orientalisten, särskilt på det hebreiska området.⁹ Schyllbergs magisteravhandling 1705 om omskärelsen, som ventilerades under Lundius' presidium, är väl till väsentlig del dennes verk, men för-

svaret av den har i varje fall krävt kunskaper i de språk som Schyllberg enligt biografien vann den största skicklighet i: hebreiska, kaldeiska (den dåtida benämningen på arameiska), syriska och arabiska.

Av särskilt intresse är, att Schyllberg också ägnade sig åt den rabbiniska litteraturen, där det, som biografien nämner, i Uppsala fanns tillgång till en speciell lärare, Johan Kemper, en i vår äldre universitetshistoria unik företeelse. Han var jude från Kraków och hette ursprungligen Moses ben Aron, hade efter konversion till kristendomen kommit till Sverige 1698 och något år senare anställts som lärare i rabbinisk litteratur vid Uppsala universitet, där han verkade till sin död 1716.¹⁰ Som både lärdd och lärare var han en mycket framstående man, en rad svenska semitister blev av honom införda i rabbinistiken,¹¹ och vid den svenska orientalistikens solida grundläggning under epoken

⁷ Högst typiska i detta hänseende är Peter Hernquists memoarer (utg. av H. Sandblad i Bot för Boskaps Sot. Svensk veterinärmedicin 200 år, 1975) med påståenden om vackra erbjudanden både inom- och utomlands. Trots uppenbar orimlighet i flera fall har dessa påståenden begärligt tagits för goda ännu i våra dagars veterinär- och skarahistoriska litteratur.

⁸ Professuren i grekiska och orientaliska språk innehades av Israel Nesselius från 1705 tills han 1713 tvangs av kriget att fly till Sverige, och fysikprofessuren av Petrus Hahn 1683—1718.

⁹ Se bl. a. K. U. Nylander, *Semitiska studier i Sverige under flydda tider*, i *Ny svensk tidskrift* X (1889), s. 201 f. och 332 f.

¹⁰ Om honom se vidare C. Annerstedt, *Uppsala universitets historia*, II: 1—III: 2 (1908—14) passim; H. Schück, *En rabbin vid Uppsala universitet*, i förf:s *Kulturhistoriska skizzer* (1922); H. Valentin, *Judarnas historia i Sverige* (1924), s. 84 ff.; samt framför allt H. J. Schoeps, "Rabbi" Johan Kemper i Uppsala. *Ein Beitrag zur Geschichte und Theologie der Sabbatianer*, i förf:s *Philosemitismus im Barock* (1952). Schoeps har framdragit intressant nytt material till belysning av Kempers liv och hans religiösa utveckling i samband med den messianska 1600-talsrörelse som uppstod kring Sabbatai Zewi.

¹¹ Se Schoeps, s. 105 ff.

Palmroot—Lundius har han utan tvivel spelat en viktig roll.¹² Om de lärdomar som Schyllberg insupit av honom berättas i personalierna en episod, troligen efter Schyllbergs egen uppgift.¹³ I början av sin studieresa till kontinenten träffade han i Malmö en jude kristnad till Carl Gustaf, som där undervisade präster och "studerande Personer" i hebreiska. Med honom hade Schyllberg åtskilliga samtal på hebreiska, och sedan de prövat varandra uti både rabbinskan, syriskan och kaldeiskan, medgav denne rabbin sig vara varken den ende eller störste orientallisten i Sverige.

Sin utrikes vistelse ägnade Schyllberg tydligen också till stor del åt semitiska studier. Johan Fecht, som nämns såsom hans främsta umgänge i Rostock, var sålunda framstående hebraist och bibelexeget. Av större intresse är att han i Hamburg uppsökte Esdras Edzard(us),¹⁴ en av Nord-europas mest ryktbara orientaler vid denna tid med den rabbinska litteraturen som specialitet. Han levde som förmögen privatlörd, meddelade privat och gratis undervisning som drog till sig talrika adepter från skilda länder och ägnade sig också energiskt och framgångsrikt åt att omvända judar till kristendomen.

Schyllbergs viktigaste uppehåll på resan var annars det i Greifswald, och uppgiften om att han kort efter hemkomsten 1707 fick anbud om professuren i orientaliska språk där förefaller trovärdig. Denna lärostol blev ledig just vid den tiden, 1708, och då Schyllberg avstod, tillföll den en västgötsk landsman till honom, Harald Hasselgren, även han lärjunge till Johan Kemper.¹⁵

Den uppsalaprofessur som Schyllberg snart nog erhöi — tack vare höga tillskyndare¹⁶ — gällde den latinska poesien, men sitt starka intresse för det semitiska språkområdet bevarade han synbarligen genom åren. Ett vittnesbörd därom förtjänar särskild uppmärksamhet. På 1720-talet var en reform av universitetsundervis-

ningen på tal, och då professorerna skulle yttra sig var för sitt ämne, föreslog Schyllberg att poeseos professorn förutom de klassiska poeterna skulle behandla några kristna, inte bara senantika som Prudentius utan även nylatinska, humanistiska¹⁷ — en anmärkningsvärd framsynthet. Bland lämpliga sådana föreslog han Buchananus, dvs. den ryktbare skotske 1500-talspoeten och humanisten George Buchanan, emedan han gäve tillfälle att genom den latinska poesiens jämförelse med den hebreiska illustrera bådaderna. Uppenbarligen är det Buchanans latinska psaltarparafrafer som han har haft i åtanke för sitt okonventionella projekt.

Det som för övrigt ger Schyllberg hans särdrag som latinist, det är just hans intresse för humanistpoesien, enkannerligen den svenska — denna ytterst omfattande litteratur som under det tidigare 1700-talet nådde sin kulmen, och som så länge har grovt förbisett av vår sentida litteraturhistoriska forskning.¹⁸ Att Schyllberg

¹² Den rabbinska litteraturen hade introducerats i Uppsala framför allt av Palmroots företrädare Gustaf Peringer (adl. Lillieblad), och säkerligen var det hans insats som gjorde att man fann skäl att till universitetet förvärva en speciellt sakkunnig lärare på området.

¹³ Personalia, s. 82 f.

¹⁴ Efternamnet skrivs ofta felaktigt Edzardi.

¹⁵ En biografi över Hasselgren är tr. i Gjörwells Nya Svenska Biblioteket, 1 (1762), s. 62 ff., jfr Schoeps, s. 106. Krigshändelserna tvång 1711 Hasselgren att återvända till Sverige; han levde sedan länge i hemstiftet utan tjänst och under oförtrutna rabbinska studier, blev 1729 kyrkoherde i Broddetorp och dog 1755 (se även J. W. Warholm, Skara stifts herdaminne, I, 1871, s. 357 f.). Under Schyllbergs biskopstid var Skara stift alltså sällsynt väl försett med rabbinistisk lärdom. Jfr SBL 18 (1969—71), s. 325.

¹⁶ Han var inte uppförd på konsistoriets förslag men utnämndes av rådet 23/12 1709, vilket bekräftades av Karl XII i Bender 3/10 1710 (ej 1709, som biografien uppgår); se Annerstedt II: 1, s. 388 f.

¹⁷ Se Annerstedt III: 1, s. 27.

¹⁸ Om dess betydelse, se i sht K. Johanneson, Renässansens latinpoesi, i Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth (1974), s. 56 f., 89 f. Jfr samme förf:s I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock (1968), s. 13.

själv vid åtskilliga tillfällen framträdde med egna orationer på vers och prosa är allt annat än märkvärdigt. Det hörde snarast till tjänsterutinen. Mera notabelt är att han, såsom omtalas i den till biografien fogade skriftförteckningen, ägnade sig åt att samla och utge skaldestycken av svenska latinpoeter, för övrigt ett av de få exemplen på vetenskaplig produktion av detta sekels upsaliensiska latinprofessorer.¹⁹ I första hand inriktade sig Schyllberg på tre av de allra främsta bland den karolinska tidens inhemska latinskalder, Johannes Columbus, Olof Hermelin och Petrus Lagerlöf, och utgav 1722 en liten volym, *Prodromus deliciarum Svecorum poetarum*, med ett urval av de båda sistnämnda diktarnas alstring. I företalet säger sig Schyllberg hoppas att snart kunna utge "integrum volumen" av sina samlingar, och såsom skriftförteckningen omtalar, började också ett sådant verk tryckas så småningom. Tryckningen avbröts emellertid av dunkel anledning, och endast en torso, som dock omfattar hela 224 utgivna trycksidor med alla de tre nämnda skalderna representerade, finns i behåll.²⁰ I fullgånget skick kunde denna bok ha blivit en högst värdefull källpublikation för den svenska latindiktningens glansperiod. Hur som helst framstår Schyllberg i detta arbete som en föregångare till de forskare i vår latinska litteraturhistoria som skulle framträda under det senare 1700-talet, Johan Wählberg och Olof Knös.

I sin undervisning fick Schyllberg givetvis främst hålla sig till den klassiska poesien och när han utlade den allmänna poetiken framställa den efter klassiska exempel. Det gäller i det hela också de dissertationer som i en tämligen jämn och måttlig ström framlades under hans presidium.²¹ Ibland åberopas dock därjämte någon ny-latinsk poet, och än oftare förstås den humanistiska poetikens auktoriteter.²²

Att Schyllberg avancerade till en teologisk professur var bara enligt gängse befordringsgång, och någon markerad teolo-

gisk profil visar han inte.²³ Hans åskådning tycks ha varit allmänt ortodox, och när han på gamla dagar blev stiftschef, kom han strax att få ingripa så kraftigt han förmådde till ortodoxiens värn. Alla de bevarade minnesanteckningarna nämner 'svärmerier' och separatistiska villoläror som gav honom mycket bekymmer un-

¹⁹ Se Annerstedt III: 2, s. 384. Här avses alltså produktion utanför undervisningen och den därmed sammanhängande alstringen av dissertationer.

²⁰ UUB, Rar. 10: 219. I denna volym är de tryckta arken — utan titelblad och med kustod på sista sidan, 224 — bundna tillsammans med den ovannämnda *Prodromus* och blad med handskrivna anteckningar samt i slutet en mängd avskrifter av latinska och även ett par svenska dikter. På ett anteckningsblad uppger de utgivna arkens förste, anonyme ägare, att han fått detta kanske unika exemplar av akademiboktryckaren Johan Höjer, som berättat att utgivaren, alltså Schyllberg, av ovisst anledning avbrutit tryckningen, vilken skulle ha pågått omkr. 1733—34. Skriftförteckningens uppgifter, som väl återgår på Schyllberg själv, ger som synes en helt annan version, som i varje fall är oriktig i fråga om tryckets omfång, och som ger en datering till 1720-talet. — I den bibliografiska litteraturen alltifrån P. F. Auri-villius katalog över UUB:s tryck (1814), s. 830, till Olof Hermelins bibliografi i Sv. biogr. lexikon 18 (1969—71), s. 706, har detta ofullbordade tryck spökat såsom en andra utvidgad upplaga av *Prodromus*, som verkligen utkommit, vilket alltså är helt missuppfattat.

²¹ Detta i den mån de berör professurens ämnesområde; efter vanligheten handlar de om diverse slags ämnen, inte minst moral-filosofiska.

²² Annerstedt, III: 2, s. 380, säger att disputationerna under Schyllberg rör poesin i allmänhet, ej klassisk poesi. Det är missvisande, ty även när allmänpoetiska ämnen avhandlas — t. ex. De elegia och Studiosus poeticus 1719, De poetæ nomine et officio 1721, De imitatione poetica 1725 — gäller det dock latinsk (eller grekisk) poesi och poetik, om än ej enbart klassisk.

²³ Det kan dock nämnas att han i brev 24/1 1734 till Erik Benzeliuss d. y. (kopia i UUB, G 19: 14a) i förtroende framställer vissa dogmatiska problem som han grubblat på. Därvid nämner han också att han strax före jul haft besök "av en jude ifrån Gripstal, som gemenligen en gång om året kommer hit med Disputationer". I dennes senaste för-råd har han fäst sig vid ett par teologiska traktater, som han vill underställa Benzeliuss omdöme.

der biskopstiden. Vad som åsyftas är de radikalpietistiska rörelser, som just under denna tid spred sig som mest i landet och ingenstans utanför Stockholm tog sig starkare och mera oroande uttryck än i Skara stift.²⁴ Nu var Schyllberg tydligen från tidigare år preparerad för det slags kyrkliga kampuppgifter som här mötte honom. I Greifswald, där han under den utrikes resan hade sitt viktigaste uppehåll, blev, såsom biografien nämner, generalsuperintendenten Johann Friedrich Mayer hans främste gynnare då och framgent. Och denne Mayer var i den svenske enväldskungens hägn den helt dominerande personen vid Greifswald universitet och en oförsonlig vedersakare till all pietism eller vad han uppfattade som sådan. Redan på 1690-talet hade han hos Karl XI inspirerat statsmaktens första förbudsåtgärder mot den spirande pietismen i riket.²⁵ Här hade Schyllberg således den bästa tänkbara läromästare för sina allvarligaste ämbetsuppgifter trettio år senare.

Till det ovanligare i Schyllbergs levnadslopp hör slutligen att han besökt England, dit svenska studenter vid denna tid inte så ofta kom på sina utrikes studieresor. I Oxford och Cambridge har han tydligen vistats helt kort men däremot flera månader i London.²⁶ Denna tid ägnade han enligt personalierna²⁷ åt att studera kyrkliga förhållanden och hade därvid nästan dagliga samtal med socinianer, arminianer, papister, anabaptister och kväkare ("Qveckrer") för att övertyga dem om "then rätta sanningen" och av deras egen mun höra deras avvikelser från den. Även här har han således fått övning för sin ålderdoms renlärliga argumentering i Skara domkapitel och fått en bland dåtida svenskar sällsynt personlig bekantskap med diverse villolärar som frodades i toleransaktens England.

*

Handschriftstexten, en lättläst renskrift, har i det följande återgivits bokstavstro-

get. Dock har ett par felskrivningar rättats och markerats med klammer, och abbreviaturer har upplösts där det inte gällt stående, lättolkade förkortningar. Vidare har för överskådlighetens skull texten delats i mindre stycken något oftare än i originaltexten.

Framledne Biskopens i Skara stift, Herr Doct: Petri Schyllbergs Lefwerne.

År 1669, den 15 Maji, är framledne Herr Biskopen, Doctor Petrus Schyllberg, född på rusthållet Brogården, i Synnerby sochn och Wästergieöthland, af fattiga dock ärliga föräldrar, fadren Anders Nilsson Broman, som under kriget med Dannemarck, omkom i Skåne år 1677, och modren Christina Myra. Såsom et tecken, at något besynnerligt framdeles af honom blifwa skulle, ansågs det, at i hans barndom, då åskian slagit neder i huset, deräst han ensam war, fants han igen under en stor hop af grus och sten, och uptogs kiensel-lös och liksom död, men quicknade dock snart wid, och förmärcktes sedermera til sinne och kropp aldeles wara oskadd. Modren, ehuruwäl en fattig änkia, då hon förnam hos denna sin son en särdeles böijelse och hug til at läsa, affärdade honom til Scholan i Skara år 1682: men som hon samma år dödde, måste han för medellöshet afhålla sig derifrån, till år 1686, då han fant utwäg, at sig åter dit begifwa, och togs in i nedersta classen. Hans ogemena flit brackte honom, den ena gången efter

²⁴ Se vidare K. Henning, Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730 (1891), s. 222—243; W. Bergstrand, Separatistiska oroligheter i Skara-stift under Petrus Schyllbergs episkopat (1902); H. Pleijel, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772 (Svenska kyrkans historia, V, 1935), s. 359 ff.

²⁵ I. Seth, Universitet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637—1815 (1952), i sht s. 99 f., 145 f. Om Mayer och hans antipietism, se vidare den ibid. s. 93 anförda litteraturen samt senast F. E. Stoeffler, German pietism during the eighteenth century (1973), s. 61 f., 78.

²⁶ Enligt personalierna, s. 84, var han i England på hösten 1706 och tänkte fara hem därifrån i slutet av året, men som den svenska skärgården tillfrusit, tvangs han stanna i London över vintern och återkom till Göteborg först i april 1707. Dessa uppgifter måste väl härröra från Schyllberg själv.

²⁷ S. 84.

den andra, öfwer sina medlärjungar, och då warande Biskopen, Doct: Haqvinus Spegel, som om Scholwäsendets rätta handhafwande i stiftet, war mycket angelägen, lärde snart at kienna honom, emädan han så wäl wid de årliga förhören, som elliest, gaf prof af sin besynnerliga flitighet och qwickhet, hwarföre wälbemälte Herr Biskop sig om honom särdeles lät wårda.

Sedan han war kommen på gymnasium, hade han at fäna sig af alla sina præceptorers gunst och kiärlek, men i synnerhet åtniöt han mycket godt af Lectoren, Magister Asmund Scarin, sedan probst i Tunhemb, en lärd och gudfruktig man, hwilken ock anförtrodde honom sin son, nu warande Professoren i Åbo, [s. 2] Herr Algoth Skarin, at informera; samt af Doct: Magnus Detterberg, bland hwilka den förre underwiste honom både publice och privatim uti gråkiskan och theologien, och den sednare i logica, metaphysica och Fransyska språket. Des præceptorers huldhet och flitiga underwisning gjorde, at han något längre, än han annars tänckt, förblef wid gymnasium, hwarifrån han år 1697, til academien i Upsala sig begaf, sedan han året förut i Gymnasio hållit prose en latinsk oration, på Högstsalig Konung Carl den Elloftes födelse dag, uti November, och en annan i Decembris månad nästföljande, på latin ligate, de nativitate Christi.

Litet efter sin ankomst til Upsala, erhölet han condition, hos Herr Camereraren Hök, sedermera Hederskiöld kallad, och informerade jämte 2^{ne} des egne söner, äfwen des stufson, Herr Boneau, nu warande Statssecreteraren, Högwålborne Herr Gustaf Boneauskiöld. Intet länge hade han wistats wid academien, förän Herrar Professorerne begynte kienna honom för en flitig, qwick och lärd Student, hwarföre han och ej alenast wann deras ynnest och kiärlek, utan undfick jämwäl år 1699 Stipendium regium, och, sedan det år 1703, utgådt, Kohreanum. Uti Hebraiskan, Chaldaiskan, Syriskan och Arabiskan, hwilka språk han med största flit lade sig på, hörde han framledne Professoren Doctor Palmrot. Men i Rabbiniskan betiente han sig flere år af Rabbi Johan Kempe[r]s information. Uti theologien, hwilken näst språken war hans förnämsta Studium, hörde han framledne Professorerne, Doctor Norrman och Doctor Liung. Sal. Biskopen, Doctor Jesper Svedberg, som redan om hans dygdiga lef-

werne, och på bokeliga konstern wäl anlagda tid, war noga underrättad, drog om honom den försorg, at han bekom Skara domkiyrkias Stipendium år 1704, med hwilket så wäl som det Kohreaniska, han begaf sig på resan till utrikes orter, år 1705, sedan han förut i Upsala, både exercitii gratia och pro gradu disputerat.

I Köpenhamn wistades han alenast en kort tid, och då han [s. 3] de förnämsta märckwürdigheter derstädes besedt, samt med the mästberömda professorer giordt sig bekant, förfogade han sig til Gripswald. Sal: General Superintendenten, Doctor Majer betygade honom der en ogemen gunst, tilböd honom adjuncturen wid theologiska faculteten, och sökte förmå honom til at antaga gradum doctoris, hwilket han höfligen afslog, men lät sig dock endteligen öfwertala at undergå examen rigorosum i theologien, som skiedde wid öppna dörrar. Härifrån reste han til Rostock, och så vidare til Hamburg. På det förra stället, war den berömda Doct: Joh: Fechts, och på det sednare, Doctor Edzards bekantskap och omgånge honom ej mindre nyttigt, än angenämt. Öfwer Friesland och Holland, hwaräst han besökte academierne i Franecker och Lejden, begaf han sig til England, och sedan han i London, Oxfort och Cambridge hade giordt sig til nytta, hwad des tid, medel och andra omständigheter wille medgifwa, anlände han tillbaka till Sverige, år 1707.

Knapt war han återkommen, förän wälbemelte General Superintendents bref honom tilställdtes, hwaruti honom Lingvarum orientalium profession, wid academien i Gripswald, tilböds, som han dock ej kunde finna sig wid at emottaga. Facultas philosophica i Upsala anmodade honom jämwäl samma år at undergå promotionen, som ock skedde, och war han den förste ibland 51. personer, som då blefwo magist[r]ar. Imedlertid hade han emottagit condition hos vice Præsidenten Herr Hendric Herdhielm, hwilken sinne han så intog, at han honom högt älskade, och war ganska mån om des wälfärd och befordran. Icke långt derefter, blef hos Hans Kongl: May^{tt} Herr Biskopen i underdånighet föreslagen, til den lediga poëseos professionen i Upsala, hwarpå han ej förr erhölet fullmakt, än år 1710, aldenstund Hans Kongl: May^{tt} [s. 4] då wistades utom riket. Under det at tiden utdrogs härmed, blef han icke alenast recommenderad, af Consistorio Academico i Upsala,

till eloquentiæ professionen i Lund, utan ock en och annan gång kallad til lediga professioner i Åbo, af hwilka anbud han wäl någotdera emottagit, om ej först Kongl: Senatens resolution, och sedan Hans May^{ts} nådigste confirmation af år 1709, ifrån Bender, angående ofwannem-de professorsienst i Upsala hade kommit emillan.

Detta sitt anförtrödda ämbete förestod han med all giörlig flit och åhåga, och hölt wakra orationer wid åtskillige tilfällen, äfwen 2^{ne} på latinsk wers. Fyra gånger har han warit Rector Magnificus, och år 1725. war han promotor uti philosophiska faculteten. Men som han ifrån ungdommen hade mäst idkat och haft tycke för det theologiska Studium samt Orientaliska språken, lät, på Sal: Archiebiskopens, Herr Doct. Matthiæ Steuchii tillstyrkiande, han wiga sig år 1727. til präst, och wardt theologiæ professor i Upsala år 1729, hwarpå han år 1730. blef af Sal: General Superintendenten Krakwitz i Gripswald, med flere, promoverad til Doctor theologiæ. År 1735. bekom han Kongl. May^{ts} nådigste fullmakt på Superintendenti i Gottland, ifrån hwilket ämbete, han, på underdånig ansökning, dock blef endtledigad. År 1736, den 23. Januarii blef, genom Hans May^{ts} nådigste fullmakt, han förordnad til Biskop i Skara stift, hwaräst han sit ämbete tillträdde år 1737. och det sedermera med all den flit och omsorg förestod, som hans swaga hälsa och ålderdom wille tillåta. I synnerhet war Herr Biskopen om scholarne och Hospitalet mycket sorgfällig; och de i stiftet upkomne swärmerier, af de så kallade Separatister, gofwo honom mycket at göra, hwilka han dock, efter trogen underwisning och mycken använd flit, hade det nöjet at se, genom den nådiga Gudens help, innom en kort tid wara dämpade.

[s. 5.] Uti framledne Herr Biskopens allmänna lefwerne, lyste altid upricktighet, sacktmodighet och alfwarsamhet blandad med wänlighet, som förskaffade honom ej mindre kiärlek, än högacktning. Han war mycket barmhertig emot the fattige, och beredwillig at tiena sina wänner. Afwunden, som fölgde hans heder efter, brydde han sig aldrig om, utan lät den allenast tienas sig för en upmuntran til det lofwärdigt wara kunde. Hans maner war altid, at noga förut öfwerwäga, hwad han ärnade tala och sig företaga, som ock hans eftertäncksamhet och oförlikneliga arbetsam-

het synas hafwa warit ibland de förnämsta egenskaper, hwarmed han sig i werlden frambrakt.

Til wexten war han medelmåttig, något fet och undersatt: hälsan war nog swag, på många år tilbaka, hwilken han dock med en god diet, ordentligt lefwerne och surbruns drickande understödde.

Uti Septembris månad 1742. begynte han om krafternes aftagande, mer än tilförene, at klaga, hwartil stötte, så andra swagheter, som i synnerhet rygg- och hufwud-wärck. Dock war Herr Biskopen ganska sällan, ifrån berörde tid, sängliggande, utan gick merendels hela dagen uppe, hwilket han ock gjorde den 19 Junii 1743, då honom om aftonen en hastig och owanlig mattighet med swimming öfwerföll, som innom en kort stund hans lif ändade, på des 75. ålders år.

I äckenskap trädde framledne Herr Biskopen, år 1715. med sin nu qwarlemnade Fru, Margareta Carlsson, sal: Statssecreterarens Herr Baron Carlssons syster; i hwilket gifte han fådt 4. barn, hwaraf 2. dödde i unga åren, men sonen Herr Pehr Schyllberg, lefwer än, och dottren, Margareta Schyllberg, afled, sedan hon med protcolls Secreteraren i Kongl: Cancelliet, Herr Jacob Troilius, några år warit gift.

[s. 6]

Förteckning
på

Herr Biskopens Doct: Petri Schyllbergs skrifter.

1. Disp: acad: de affectionibus animæ propriis. Ups. 1700.
2. Disp: pro gradu, de Mila sive circumcissione. Ups. 1705.
3. Academiske programmata, tryckte i Upsala; til förtigande af åtskillige både philosophiske och theologiske disputationer, som tid efter annan, under hans præsidio utkommit.
4. Prodromus deliciarum Svecorum poetarum, med dedication på latinsk wers, til Riksrådet Hr Grefwe Joh: Liljenstedt, samt företal, hwaruti låfwas innan kort integrum volumen. Ups: 1722. Häruti innehålles sal: Hr Statssecreterarens Ol. Hermelins och Professorens, Hr. Pet: Lagerlöfs carmina varia.
5. Deliciæ Svecorum poetarum, som war en stor samling af alla de förnämsta Swenska poeters latinska carmina. Sedan detta wärck war lämnat färdigt til

trycket i Upsala, och där förkommit, samlade Herr Biskopen det å nyo, och lefwererade det åter på bemelte ställe til at aftryckas, som ock skedde, til 128 sidor i octavo, innehållandes Johannis Columbi och Petri Lagerlöfs carmina varia. Men som det handskrifne exemplaret andra gången derstädes förkom, af hwad öde, wet man intet, och Hr. Biskopen därpå blef theologiæ professor; brydde han sig

icke vidare härmed.

6. Ibland skrifter, som ej kommit på trycket, kunna anföras hans orationer: 1. inauguralis, de irruptione Danorum in Scaniam, ligate, år 1710: 2. öfwer Högstsal: Konung Carl den Tolfte's ankomst til Strahlsund, äfwen på Latinsk wers, år 1715; 3. öfwer Högstsal: Hennes May^{ts}, Drottning Ulricæ Eleonoræ Cröning, år 1719. &c.

Conrad Quensel

Karolinska bilder från akademierna i Pernau och Lund

Av Alice Quensel

I PHT 1970 presenteras helt kort Conrad Quensel, namngiven efter sin farfar, som äldste son till hovrättsrådet Wilhelm Johan Q och hans sköna och dygdiga hustru i första giftet, Maria Bröms.¹ Född i Stockholm, döptes han 1676 26/4 i S. Jakobs kyrka. Hans föräldrar och syskon skildras i PHT 1968—69 och 1970. Conrad studerade först i Uppsala, där han inskrevs vid 10 års ålder, fortsatte i Åbo från 1692 med studier i teologi, filosofi, matematik och fysik. 1694 disputerade han "De sapientiae studio inter gentes", följande år "De aere" och blev, 19 år gammal, promoverad magister samt docent. 1702 blev han adjunkt vid filosofiska fakulteten och 1704 29/12 utnämnd till professor i matematik vid universitetet i Pernau, blev tillika räntmästare där 1706 och var akademiens rektor 1708. Efter flykt till Sverige undan ryska ockupationen 1710 fick han Carl XII:s fullmakt 1712 5/5 på professur i matematik vid universitetet i Lund, där han verkade till sin död 13/1 1732. Hans första barndom förflöt i hägnen av De la Gardieska hovet, där fadern då hade sin tjänst, och var fördelad på hemmen i Stockholm och Oxunda. Övergången till Åbo var naturlig sedan fadern blivit assessor där efter sin härads-hövdingstid på Åland.

Pernau

Ett rekommendationsbrev av 26/11 1698, på Åbo akademiska konsistoriets vägnar undertecknat av dess rektor Torsten Rudéen, belyser hur Conrads vetenskapliga kapacitet bedömts vid denna akademi.

Brevet riktas till akademien i Dorpat (senare = Pernaus), dit Conrad då söker, och betygar, att han är av en berömlig erudition och skicklighet, till officia academica alldeles applicerad samt den studerande ungdomen till mycken tjänst och förkovring i åtskilliga delar av filosofien, enkannerligen i språk och matematik. Vidare uttalar sig konsistoriet i liknande ärende 20/2 1703 till prokanslern i Pernau: man kan ej underlåta att rekomen-

¹ I Joh. Jak. v. Döbelns "Historia Academiae Lundensis" (1742) kallas Wilh. Joh. Quensel "assessor dignissimus, vir ingenii cultura & legum peritia & justitiæ atque æquitatis studio nobilissimus" och hans hustru "morum venustate & virtutem decore cultissima femina".

Conrad Quensel. Original i Lunds universitet.

dera till matematikprofessuren där "en mycket skicklig och till en sådan profession synnerligen välartad person" Conrad Quensel: han har, utom den mogna kunskap han sig förskaffat uti studio humanioribus och språk, orientaliska såväl som de förnämsta europeiska, anlagt en sådan flit i matematiska studier, "att han en ogemena kunskap uti dem fattat". Även i den kungl. fullmakten, daterad Rawitz 19/12 1704, betonas Q:s "vackra lärdom och skickelighet samt ogemena framsteg uti mathesi" vilken "hos allom har förvärvat sig ett gott namn och omdöme" etc. Därmed blev han således en redan välmeriterad och ansedd professor i Pernau — dit Dorpats universitet genom ryssarnas anfall måst flytta.

Resan dit måste emellertid ske brådstörtat, enligt brev 1706 från honom själv till konsistoriet i Pernau — han hade i Åbo lämnat efter sig "större delen af sin ringa fattigdom" och begär därför lov att resa tillbaka till Sverige "nu då sommarvägarna är öppna och lektionstiden snart ute", för att "mine oumgänglige angelägenheter till någon bättre riktighet bringa". Lovar ej dröja längre än akademiens ferier "tåla", tar på egen risk, om hans resa på "högre ort" skulle illa anses, samt utber sig en summa av 400 dlr smt — ej mer än 3:e kvartalet av innevarande års lön. Typiskt för tidsläget och avstånden är att han samtidigt därborta skulle vara "akademien till tjänst". Det skulle snart visa sig vad detta gällde, liksom också hur lite man kunde uppnå i denna alltmörk hårdnande tid — den stora ofredens. Den 12 juni skriver han från Stockholm till rector magnificus och berättar om sin konferens med två finansmellanhänder, sekreterare Folcker och herr Westerling, som givit den bedrövliga underrättelsen, att statskontoret icke längre ämnar fortsätta med att utassignera tre kvartalslöner för akademien, då man fruktar, att *halva* löner ej framgent, om dessa svåra tider länge varar, kan bestås. Pengar blir allt svårare att

skaffa fram, då förnämsta källan, godsförvaltningen, sinar. Föga av gods återstår. Svenska statsmedel har fått en ytterligare belastning genom att "den nya drottningen i Polen" (Stanislaus Leszinskys gemål) måste "magnifice" underhållas i Stettin. Under sådana förhållanden anser Conrad högnödigt för akademien att få en kansler — och han menar ingen vara lämpligare än k. rådet Horn (Arvid), som f. t. är i Stockholm och dagligen frekventerar rådet och förmår mycket, "ehuru man eljest kunde frukta att han om studerande torde vara föga öm". Folcker föreslår överståthållaren k. rådet Posse, "emedan han är en mycket facil herre och skall jämväl hos överheten bliva väl hörder". Om Rosenhane förmenas, att han föga till vårt bästa torde förmå, ehuru benägen han ock kan förmodas vara emot studier. Kanske rådligt, att konsistoriet supplikerar direkt till statskontoret om tredje kvartalet och jämväl till K.M:t, där nu igen herr Hermelin kan förmodas benägen till vårt bästa, emedan Folcker allaredan den förordnade kannan av något mer än 60 rds värde till dess fru levererat (!). En inblick ges här i den gnisslande krigsförvaltningen, som måste anlita oberäkneliga vägar "per mare" för riksdelar på andra sidan Östersjön och tjänstevägar av minst sagt personlig art. Att mellanhänder behövdes är uppenbart, och att dessa, oavlönade av staten, fick sportler av supplikanterna är naturligt nog. Att de höga ämbetsmännen också låter sig influeras härav framgår tydligt. I brev 26 juni berättar Conrad, att han på inrådan gripit till "extremiteten" att inlägga en supplik i statskontoret med ett apart brev till statskommissarien, däri "jag lofvar honom på akademiens vägnar 100 dlr smt om året af tredjekvartalsmedlen, så länge dessa svåra tider vara, tyckandes jag sådant vara lättare än alldeles gå alltsammans kvitt. Gud hielpe oss en gång ur Statscontoirets etc. (!) och kan man, om så synes, något mer menagera på andra ställen". Han fin-

ner Folckers tjänst icke onyttig och säker nog att lita sig till. Dock vill väl Westerling ta på sig alltsammans och för oss göra vad göras kan. Han säger sig vara factotum för ett collegium i Reval — men han är åter trög i korrespondensen, överhopad som han är av sysslor, så publika som privata. I marginalen tilläggs ytterligare, att intet må försummas för att begära Horn till kansler. I ett odaterat, men tydligen tidigare avfärdat brev, föredraget 27 juni s. å., anser Q det obilligt, om statskommissarien nu blott med någon offert skulle sökas att bli obligerad (!) — snarare borde presidenten offereras 100 eller par rdr, då han aldrig förr något av oss har njutit. Jämväl måste man nu genom Hermelin, som så nyss är vorden ihågkommen, på det häftigaste pådriva verket, att tredje kvartalet icke återvända. Ingen kan tro vad beklagelser här hos "kammarkarlarna" höres. Det synes dem svårt, som själva i år ej får mer än 1/4, kontribuera till andras ymnigare villkor och "liksom borträtta det brödet, som bäst skulle smaka dem själva".

Korrespondensen fortsättes 20/7, 3/8 och 7/9 med rapporter rörande samma ämne. 13/7 har Q uppvaktat presidenten i dess hus, men den öppna suppliken till senaten (rådet) har han blivit avrådd ifrån — som alldeles fruktlös, tänker därför avlåta den till KM:t själv under kanslibrevens kuvert. Både professor Wilde och Q har underskrivit den. — Han uppvaktar i statskontoret varje dag, men uppnår ingenting, innan han försäkrat Wallrave om 100 rdr av tredje kvartalets medel. Endast genom kamrer Jean Wallwijks kredit har han kunnat få ut en växel å 1 000 dr smt, som översändes. Han ämnar nu söka audiens hos kanslern själv. En svårighet att nu (3/8) få ut någonting är "emedan nu är bönedagen" och tiden kort mellan predikningen och postterminen. Övriga medel han lyckats få ut sänds med professor Wilde per mare. 7/9 har han "nästan oförmodligen och desto kärare" fått tillfälle

att resa direkt till Pernau med en farkost från Reval dit ankommen med salt. Och nu har Westerling beslutat bli "vårt", d. v. s. akademiens factotum.

Vistelsen i Stockholm har emellertid också haft en innebörd för Conrad personligen. Den 26/7 ingick han äktenskap med Anna Wallwik, varigenom han blev sväger med sin egen far i dennes andra gifte. Hans hustru blev alltså samtidigt hans styvmoster. Kamrer Wallwiks kredit har sannolikt med släktskapen att göra: han var Conrads verkliga sväger.²

Ovan citerade brev från Conrad Quensel är stämplade med samma vapensigill, som hans förfäder i alla tre tidigare svenska led och förmodligen också äldre generationer använt. Dessa brev förvaras i samlingen Livonica i Riksarkivet.

I Pernau tjänstgör Conrad fr. o. m. 1708 samtidigt som professor och akademiräntmästare. I sin ansökan om denna tjänsteförening framhåller han bl. a. fördelen av att en akademiledamot alltid är förhanden och delar hela akademiens intresse samt åberopar prejudikat även i Uppsala. På räntmästarlönen ensamt lär ingen kunna leva. Han åberopar också sin fattigdom då han av intet skyldskap har några medel att hoppas.³ Ansökan är hållen i en stil han framgent skulle behålla: klar och redig uppställning, fördelad på

² Ett gifte in i släkten Wallwik skulle senare av Conrad åberopas såsom ländande till "heder och befordring". — I PHT 1970 har kort berörts Wilh. Joh. Q:s egenskap av svärson till den framstående ledamoten i Svea hovrätt Jöns Wallwik. Genom dennes hustru Magdalena Rudbeck, dotter till biskop Nils R., kom fruarna Maria och Anna Quensel att stamma rakt ner från Johannes Rudbeckius, bli svägerskor till biskop Torsten Rudeen i Linköping, mostrar till Rudenschöldarna och grand-tanter till Benzelierna — därav "svägar"-relation till professorn, senare biskopen och ärkebiskopen Henrik, senare i Conrads historia. Släkten Wallwik hade verkligen anknytning till en mängd framstående släkter. Hülphers har över släkten W. utgivit ett "Ättartal", Västerås 1765 med befryndade släkter, bl. a. Quensels.

³ Ang. Conrads fadersarv se PHT 1970.

väsentliga punkter i nummerordning — allt tydande på såväl matematisk skärpa som juridisk läggning. I februari 1709 beger han sig till Riga för att där ordna med "räkningarnas större bekvämlighet och likvidationernas vissare befordran". Hans egna räkenskaper för resan redovisar följande utgifter: formannen 6 rdr, kost och kammare i Riga samt en flaska vin för kamreraren 4 rdr, resekostnad under vägen i 2 veckor, drickspengar i Riga, 2 måltider och natthärbärgen i Riga förstad och postpenningar tillsammans 3 rdr, till kammarskrivare Magnus Fridrich Streng 5 rdr — summa av publika medel 18 rdr. Dessutom leverantör till Riga ränteri efter kamrerarens gottfinnande av Vadstena krigshusmedel för 1701: 12 rdr. Q hade medfört av akademimedel 21 rdr och måst av egna medel utlagga 9 rdr.

Bekymren för akademiens finanser återkommer i förvärrad form. Men dess kulturuppgifter måste trots detta fullföljas. 1708 utverkas per capsulam professorernas samtycke till att behålla den proportionscirkel, som från boklådan kan fås för 16 dlr smt, medan en ny skulle kosta 18 rdr, och som är ett av de allra angelägnaste instrument bland det ringa förråd här finns. — Fruktarna av Q:s Stockholmsvistelse skördas emellertid följande år, då Westerling sänder en växel på tredje kvartalet, dock först sedan avtalade recompenser av svågern Wallwik "var sin summa betalt". "Skulle herr professoren förmå" att han, Westerling, finge därutöver ett litet bevis av räntmästaren, erkänner han detta för en särdeles vänskap. "Ber om hörsam hälsning till "dess fru käresta". Omöjligheten lär dock hindra statskontoret att uppfylla akademiens åstundan om fjärde kvartalet. 1709 försår Q rektorn att jur. professorn Samuel Aussen vid resa till Stockholm får uppdrag att driva saken om lönerna och i gengäld befrias från vissa depenser, samt att Westerling får löfte om 30 rdr av tredje kvartalet, när han utverkat detta. "Får han in-

tet nu, så lärer han bliva trög att bry sig om det fjärde". Den andre, G W, bör få 100 rdr av 3dje och "poussera på att vinna tiden".

1708 är ansvarsbördan desto tyngre för Conrad, som då är akademiens rektor magnificus. Han belamrades därtill av privatas affärer: krigsänkor som ber Gud löna H. Magnificens för tidigare omsorger och vill få underrättelse om vad som passerar eller tackar för hans myckna möda och myckna skrivande. Restfordringar fanns hopade, och allt detta trassel skulle Conrads kapacitet klara. Förhoppningarna är blygsamma: där något skulle utfalla, önskar man få komma i minne (Magnus Otter, som också hälsar till "dess fru käresta och alla kärvarande"). Olycksåret 1709 underrättar Westerling om att akademiens *andra* kvartal ej utfallit därför att andra KM:ts betjante härhemma ej undfått det, "lärandes man för innevarande år knappt få mer än halva lönen, alldenstund fattigdomen i landet tager allt mer och mer överhanden". Snart gäller det inte bara större eller mindre andel av lönerna: Med ryssarnas framgångar i Livland hotas akademiens själva existens. Q har försökt att i Stockholm utverka militär hjälp, men förgäves. Han skriver därifrån 1710 18/5 i helt hopplös ton på den punkten. Han hade trott, när han sist skrev från Reval, att han skulle finna hoppet om "vår conservation" favorablare än det nu i sanning befinnes. Ett utförligare svar är nu lönlöst, då "slätt ingen tröst gives om militär succurs till Lifland, och man i statskontoret icke vill höra nämnas någon ansökning om lön för detta året åt någon civil betjant, mindre åt oss". Han vill endast erinra om att då akademiens böcker genom consistoriets numera högst angelägna tidiga försorg bli utan dröjsmål översända jämte arkivet, då icke måtte förgäts de dokumenter, som ligga i aerarii järnbeslagna kista, jämte själva kistan, emedan en sådan erinran förmodeligen min omvårdnad åligger att göra i slika conjunctu-

rer, som nu äro mer än alltför vissa. Han kan försäkra, att H.Exc. (Horn) är makalöst nådig mot alla och i synnerhet vårt collegio. Han har ock upptagit Q:s uppvaktning med nåd. Av honom ha vi att oss allt gott tillse, änskönt vi ej mer behöva förmoda uppehälle i Pernau. Vi behöva ej befara någon alltför svår olägenhet, utan hoppas bli benådade med uppehälle och framdeles anständiga befordringar, så snart vakanser givas. Han slutar med att önska rektor och consistorium Guds milda beskydd och räddning ur all fara.

Conrad Quensel och hans familj fick nu genomlida de krigstidens hårda öden, som delades inte minst av de i östersjöprovinserna bosatta, bland dem ett par år senare hans faders familj. Redan 15/1 1710 hade Q i supplik till KM:t sökt bli transporterad till någon av då inträffade vakanser i Uppsala och givit en skildring av den påbörjade upplösningen i Pernau, där den akademiska societeten till största delen var förskingrad och han själv med hustru och barn, dem han av fruktan för fienden måst låta flykta, råkat i ett beklageligt tillstånd. Han har ej tillfälle att till KM:ts tjänst sig så employera som hans högsta åstundan alltid är. Något senare söker han hos KM:t i odat. brev liknande hågkomst vid vakans i Uppsala av någon filosofie professur och säger sig tillika med några få övriga professorer från Pernau nu leva flyktig ifrån hus och hem och dock aldrig åtnjutit KM:ts föruntalade lön. I liknande odat. skrivelse syftar han direkt på att få efterträda professor moralium Bilovius, som nyligen dött, och säger sig i Livland ha måst lämna gård och grund med mesta delen av "sin ringa fattigdom" samt återopar, att han icke "annat vet" än att KM:t förordnat, att de, som i slikt mål blivit olyckliga vid förefallande vakanser skola befordras.

Till sin beskyddare Arvid Horn riktar han från Umeå, dit familjen begivit sig för att besörja om förmynderskap för fru Annas avlidna systers, prostinnan Billes barn,

24/4 1712 en vädjan om rekommendation till ovannämnda professur och nämner, att han måst lämna sitt nyköpta hus och all redbar egendom i Pernau, samt att professorerna där föregående år utfått bara ett kvartal av lönen, som är 500 dr smt. Svårigheten att skaffa uppehälle blir dagligen hårdare, så att han till nödens undvikande icke kan försumma någon ansökning, när "yppningar" ges. I ett tidigare till senaten befordrat medföljande memorial, beskriver han deras villkor så förvärrade, att de "utom blygsselfullt tiggande", omöjliga veta varav i längden söka livsuppehälle, så framst lönen helt uteblir. De hoppas närmast på en order till statskontoret om någon löningsassignation och återopar KM:ts nåd emot andra i liknande belägenhet: de från Ingermanland fördrivna och de i fångenskap råkade m. fl. Men Gud vet hur mycket hellre de önskade med någon publik förrättning få förtjäna sin lön! Under vistelsen i Umeå lägger sig Q också ut för sal. kyrkoherdens i Umeå barn, att de måtte av KM:t benådas med att frikännas för dragonprestationen för år 1712, en utgift, som stiger till över 1 000 dlr kmt. Man hade anbefallt överenskommelse mellan Q och tillträdande pastor, "men pastorn vill sig till sådan förening alldeles intet bekväma, ehuru landshövdingen sig mycket därom bemödade". — 1712 5/5 utfärdar äntligen Carl XII i Bender fullmakt för Conrad Quensel att vara matheoseos professor i Lund. Dit får han nu ensam med en liten son, Wilhelm Johan, bege sig: Hans "fru käraste", Anna Wallwik, hade 1711 1/12 avlidit i Umeå. Redan i Pernau hade de mist en liten son, och en liten flicka hade dött i Stockholm 1710 — möjligen i pesten.

Lund⁴

1712 6/8 uppvisades i Lunds akademiska

⁴ För Lundatiden citeras inga källor i detalj. Här har nämligen de stora sviterna av konsistoriets protokoll i LUB samt Kanslerns arkiv i RA utgjort den huvudsakliga grunden för skildringen, så att dateringen blir

consistorium (i forts. = cons.) professor Conrad Quensels brev 21/7 till rektor magnificus med innelyckt kopia av KM:ts fullmakt på professionem mathematicum vid akademien i Lund. I brevet ber Q, som har angelägna förrättningar i Stockholm, att få veta när han måste inställa sig i Lund. Svaret blir, att det bör ske strax efter ferierna — och under tiden söka "utdriva staten" — något han ju väl kände igen från Pernautiden och de långa avståndens behov av ombud. Redan 5/5 s. å. hade senaten på Q:s supplik meddelat honom befrielse från skyldigheten att hålla den traditionella måltiden vid rektorstillträdet, för den händelse han skulle utses för nästkommande år.⁵ Senaten stöder sig på ett prejudikat från Uppsala 8/6 1691, då KM:t "hellre ser att måltidshållningen må avskaffas än att därigenom tid och studier försummas, onödigt kostnad förorsakas och studenterna taga sig tillfälle att samtidigt hålla ett allmänt drickesväsende". I Q:s fall tas särskild hänsyn till att han förlorat all sin egendom vid flykten för fienden. Q:s högtidliga installation ägde inte rum förrän 19/5 1713, då cons. som åhörde hans oration, utgjordes av rektor Humerus och professorerna Linne-rius, Ihre, Stridsberg, Stobaeus, Lagerlöf och And. Rydelius. Av återstående var Lunnersten "svag", Hörling och Döbelius (v. Döbeln) bortresta. Man uppläste "i underdånighet" KM:ts allernådigste fullmakt, dat. 5 maj 1712 i Bender. Detta var verkligen Carl XII:s personliga beslut — cons. hade föreslagit Steuchius hos kanslern och senaten även utnämnt honom, men kungen hade principiellt hävdatt hänsyn till dem, som kriget jagat från hem och arbete. Q fick emellertid avstå lönen till S. för den tid hans fullmakt gällt. Q avlade nu också ed som professor och cons. ledamot. När det blev fråga om prebende åt Q — dvs. den del av lönen, som utgick in natura från ett hemman, tillhörigt akademien — uttalar cons. principiellt, att den professor, som är prior tem-

pore också borde vara prior jure — men ingen hade någon invändning mot att Q finge välja efter sin åstundan. Det blev då Pål Jépssons i Uppåkra.

Conrad Quensel kom genast att få inblick i de särskilda förhållandena, som präglade den karolinska akademiens ställning: den låg ju i en f. d. dansk provins, den var som materiell arvtagare till det gamla danska ärkestiftet i Lund också andligt och personellt nära förbunden med dess efterträdare — biskopen var också akademiens prokansler — och den lydde icke som andra landsdelar enbart under landshövding såsom statens representant, utan under en av krigstiderna betingad militär guvernör därjämte. Gränsläget i brytningarna mellan svenskt, danskt och tyskt gav ännu akademien vissa främmande personella inslag, som möter i namn på både professorer och andra yrkesmän. En motsättning mellan akademien som privilegierad korporation och stadens myndighet yppas när det gäller vissa åtaganden med ansvar och utgifter — väghållning, staket, vakthållning o. dyl. Staden var ännu halvt landsbygd — de stora byggnader, som hört domkapitlet till, ärvdes av akademien till hörsalar m. m. eller — kanikegårdarna — till professorsbostäder. De stora ceremonierna utspelades i Domkyrkan. Kring denna var alltså den ecklesiastik-vetenskapliga högborgen grupperad. Biskopen var närmaste personliga bandet mellan de två andliga institutionerna. Lundagård, det gamla ärkebiskopssätet, inrymde akademiens lärosalar och bibliotek. I dessa sammanhang skulle nu Quensel träda in, redan övad i akade-

vägmärken. På vederbörliga ställen framgår av själva innehållet — såsom bouppteckning — att handlingen återfinns i LLA. Tr. böcker anges i noter, där de citeras.

⁵ Rektor blev emellertid And. Rydelius, som föregående år varit i tur, men av pesten hindrats. Frågan gick till senaten, som fattade beslut 16/1 1714. Horn — Q:s beskyddare från Pernautiden — gör inpasset, att "om lyckan söker sin man, hade det bort bli Quensel". Senatens tr. prot. RA.

misk verksamhet både som lärare och consistorieledamot, rustad med mångsidigt vetande, moderna metoder och med klara, logiska och välformade inlägg plus en okuvlig flit. Hans personliga uppträdande var anspråkslöst och fromt. Han kunde prisa sig lycklig att ha undgått den närmast föregående tiden, då Lundaakademien egen växtvärk mellan krigsperioder och yttre fred förvärrades genom så skarpa brytningar inom konsistoriet att ledamöter kallades till Stockholm för tillrättvisning. Nu inleddes däremot en i alla meningar fredlig period av kulturell blomstring, som, trots yttre svårigheter, förde den unga akademien till full jämlikhet med den äldre förebilden i Uppsala. Som historieskildrarna i regel varit humanister eller teologer har de lärokretsarna naturligt blivit understrukna. Här lyser också bland dem namn som Anders Rydellius. Han företräder en av de familjer som haft flera representanter i konsistoriet. Dit hör också Benzelius — de blivande ärkebiskoparna — och de inhemskt skånska Stobaeus. Där satt även en framstående rättslärare som Nerman-Ehrenstråle och en ryktbar medicinare som Döbelius—v. Döbeln.

Som matematikens företrädare blev Conrad Quensel gärna anförtrödd uppdrag av ekonomisk natur, t. ex. som en av kassafondernas föreståndare (inspectores aerarii) eller i affärer med staden. Inte minst tog man vara på hans tydliga nedärvda juridiska läggning, så att han fick utreda besvärliga rättsliga förvecklingar och särskilt bland dem den betydelsefulla, men intrikata frågan om akademiens uppborðsförhållanden. 1714 väljs Q in i kyrkorådet — där han kom att sitta i 12 år, fastän den vanliga mandattiden brukade vara ett eller två.

De första åren visar en blandning av kortare administrativa ärenden — t. ex. angående Lundagårdsträdgården, där bl. a. frukten värderades hösten 1713. Året därpå befinns Q och Stridsberg en-

samma mitt i sommaren närvarande, då Q är färdig med sin granskning av akademiens landsväg. Q tar sig emellertid denna sommar ledigt för egna angelägenheter i 4 veckor, då han vistas i Karlshamn, sannolikt i samband med det nya äktenskap han samma höst ingick med dottern till en handelsman i Karlshamn — Ingeborg Tholin. — 1715 i juli föredrogs hans granskning av Lundagårdshusets — gamla ärkebiskopssätets — brister och samtidigt får han sig tilldelad ”en ängepart”, eftersträvandsvärd för det kreatursfoder den gav. — Det blir emellertid snart tyngre frågor. Som en av inspectores aerarii hade han fått det speciella uppdraget att rannsaka om tidigare års räkenskaper och hade därvid funnit dels att de svårt missköts av räntmästaren och dels att den akademiska uppbörden fungerade synnerligen otillfredsställande. Vad KM:t anslagit åt akademien, när den stiftades 1668 och efter krigstidens avbrott återupprättades på 1690-talet, dvs. vissa krono- och kyrkotionden, hade under krigsperioderna delvis överförts till arméns behov, och oklara förhållanden rådde mellan de akademiska och de militära kompetenserna. När inspectores aerarii, Quensel och Schultén, tillsammans med räntmästaren 1719 infann sig i Kristianstad, försedda med guvernementets assignationer, för att ur magasinet där få ut resterande spannmålsanslag, misslyckades de: direkt order från fältmarskalken Rehnsköld krävdes för att få ut någonting. Som vanligt vände sig då cons. till sitt stöd i alla skiften: kanslern, N. Tessin d. y. S. å. 5/10 kommer så ett k. brev: akademien skall få sin uppbörd av spannmål direkt och ej mer hämta den i magasinerna. Men därmed var saken ingalunda klar. Det visar sig, att spannmål kunde vara begärligare än pengar, som ju inte kan förtäras. Kyrkoherde Thulin i Örkelljunga ber cons. hellre ta pengar än säd av bönderna för deras ”slätte tillstånd” skull. Men då opponerar sig Quensel, bl. a. därför att så låter det

överallt. Räntmästaren bör, om sådant skall få ske, sluta kontrakt. Q själv har fått så mycket sålt, att nu behöver han få säd igen. För professorerna kunde behoven utfalla olika, allteftersom de hade ägor, prebenden eller arrenden, som gav mer eller mindre in natura. Det hette, att de skulle få behålla "till husbehov", ett tånjbart begrepp. Ärendena till guverören blir så angelägna, att Q även tätt inpå helgerna måste bege sig till Malmö — bl. a. när han 20/12 1719 tillsammans med Döbeln "strax efter högmässan" fick fara till guverören med "Catalogum expediundorum" för att redan 5/1 bli av den senare kallad dit igen. 24/7 1722 betygar Q i cons., att han av de akter han genomsett funnit, att oredan med spannmålen, dvs. den akademien anslagna s. k. skolektionden, hade uppkommit genom att den delvis förtryttrades direkt av bönderna till köpmän, dels infördes till akademien för utdelning in natura. Därtill "turberar" allmogen så dispositionen och är köpmansannotationerna så osäkra, att man aldrig lyckas få fullkomliga verifikationer förrän många år efteråt, då de måste insamlas ur allmogens händer, vilket ådragit cons. anmärkning från kammarkollegium. Q ogillar alldeles denna gamla metod och förordar, att *all* säden genast förs till Lund och därifrån säljes eller distribueras samt att skriftliga kontrakter upprättas med köpmännen. I cons. anser dock de flesta, "pluraliteten" — denna frihetstida formel, som alltsedan fått täcka begreppet "demokrati" — att orten vore likgiltig var säden blir såld, blott det sker till säkra köpmän mot vederhäftig borgen. 31/7 pointerar Q i samma fråga, att han är alldeles emot att qvestor (räntmästaren) driver olaglig och ensidig handel. Nu resolveras, att qvestor jämte inspectores aerarii ingår av cons. gillade kontrakt med säkra köpmän, och ej säljer mer än att lönerna in natura väl kan utgå. Alla influtna medel skall strax inkasseras i aerarii kista. — Men 13/8 upptar Q frågan igen och betonar, att

han alltjämt står vid sitt förra votum och ingalunda gillar hopblandningen av inspectores och qvestors ämbeten, vilket är emot lagen. Qvestor har att förvandla akademiens reverser i pengar och leverera dessa, inspectores att övervaka, att medlen rätt handhavas. Q vädjar till vars och ens samvete, om han icke vet sig ha haft stora lönerestantier för åren 1712—18, men sedan icke. Han understryker åter verifikationernas långsamma insamlande under samma tid före 1718. Q anser att frågan bör hänskjutas till kanslern med alla meningars "fullkomliga meddelande". För innevarande år må qvestor förhandla säden efter bästa förmåga och underställa inspectores och cons. kontrakten. Båda Rydelierna biföll Q och Estenberg (insp. aer.) kan blott högeligen berömma och sitt ja-ord sätta under Humerii, Q:s och Rydeliernas och Möllers meningar, som ju äro grundade på mogen erfarenhet och i alla delar söka det akademien till nytta ländar och bringar räakenskapsverket på rediga händer. Alla äro ense i att kanslern bör rådfrågas och resolutionen går ut på Q:s mening. 1722 27/11 åtog sig Q och v. Döbeln att projectera den ständiga indelningen av akademiens spannmål, vilket project 18/12 levererades och lades ad acta.

I de trassliga förhållandena mellan akademiens lönekrav och dess resterande kontributioner söker Q under våren 1724 vid upprepade Malmöbesök hos guverören få till stånd en kvittning, vilket dock icke godtas av den senare, som ej vill ha någon blandning av civila och militära budgeter. "Kontributionsverket måste vara rent". — Som rektor 1718 under-tecknar Q ett memorial för Humerus att föredra hos kanslern under 1719 års riksdag med begäran, att akademiens privilegier måtte konfirmeras och dess medel fastställas utan all dependens av guverören, så att akademiens räntmästare efter donationens lydelse må uppbära alla intrader och räntor — han borde ock i lik-

het med domkyrkoinspektoren få egna särskilda länsmän. Akademien borde också, som alltid varit vanligt, disponera tiondena samt få en fast stat för lönetiondena. Den ännu obetalda spannmålen för 1718 borde lösgivas, immission ges i de gods K. donationen lyder på och frikallelse ske från dragonprestationen, som tre gånger presterats under krigstiden — trots att Uppsala befriats från sådan. Med bil. sal. prof. Stobaei deduktion m. m. ang. dessa rättigheter. Liknande skrivelse går 14/1 1719 direkt till Tessin. Senaste åren var all spannmål undanhållen — i stället gavs nödmynt, så att kommunitetet ej kunnat underhållas.

Samtidigt vill Lunds magistrat också inkräkta på akademiens friheter: och "åstunda intet högre än att denna akad. måtte alldeles gå i grund". Man kräver borgerlig tunga t. ex. av professorsänkor och akad:s betjante, tvärt emot privilegierna m. m. Inkvarteringen har i akademiska hus varit så svår, att de utan ringaste vederlag ruinerats. Inneboende studenter har våldsamt blivit utkastade så att de måst lämna akademien och därmed hör-salarna nästan öde.

På samma gång man här får en samlad bild av akademiens svårt tilltrasslade finansiella ställning, ser man iveren att nu inför hoppet om en stundande fred få reda upp det hela.

Mot räntmästarna hade upprepade gånger funnits anmärkningar. I de gamla räkenskaper Q åtagit sig att överse hade räntmästare Sack vid sekelskiftet efterlämnat änkan nedsjunket i skuld till akademien. Ärendet återkommer gång på gång. Slutligen har Q 28/10 1719 redovisat en grundlig utredning av hennes situation och tillgångar, bl. a. en gård i Lund — varav akademien intet bekommit. Gården hade emellertid brunnit ner — vem är då den förlorande? För akademiens rätt talar ankans oupphörliga uppskov med att enligt utfästelse auktionera bort den. För änkan att huset redan i och med skulden äg-

des av akademien, om hon också hyresfritt bebott det. Ett bondegods i Halland, som hon ärvt före giftermålet med Sack, borde hon nu kunna få tillträda igen — akademien hade beslagtagit det men inga räntor uppburit, då dessa dels uppslukats av kronoutskylderna för gården, dels aldrig kunnat presteras av åborna. Q föreslår alltså, med hänvisning till att ankans torftiga tillstånd "är oss allom bekant", att cons. hos kanslern anhåller om hjälp att hos KM:t för henne utverka eftergift för alla skulder, rätt att åter tillträda bondegodset samt därtill nådår, som hon enligt Q:s uppfattning haft rätt till: en resolution av KM:t visar, att nådår ej må tillgripas till skulds betalning. Eljes förklarar sig Q efter sin långa och i detalj genomgripande utredning ej hava någon del i denna handel, som tilldragit sig många år före hans ankomst till akademien. Cons. tillstyrker kort och gott hans förslag. — Hur Q ser på lämpliga meriter för en räntmästare kommer fram 1717, när en ny skulle tillsättas efter avlidne Borchman: Schröder från Stettin underkännes såsom ej hemma i ortens uppbördsväsen, inte heller Stridsberg lämpar sig, ty "hans vackra och i åtskillige stycken mogna studier förtjänt mera att han till någon annan ansenlig och för studiernas akad. funktion skulle rekommenderas". Stadskassör Boergstedt ville han gärna haft, men sedan nu Faxé sökt, förordar han honom på grund av 1) gen. löjtnant Liewens goda intyg, 2) F:s säkra caution 3) han är född och uppfödd här i landet 4) har relationer till hederliga och förnäma familjer och därav följande kredit, 5) frihet från intresse i några "oredor", 6) cautionisternas försäkran att han skall efterleva konstitutionerna 7) på grund av hans bekanta "sediga, beskedliga och redeliga sinnelag". Q var ju själv av erfarenheten sakkunnig. 1718 sköter emellertid Svenonius tjänsten — men ingalunda till Q:s belåtenhet. 1724 4/3 efterlyser han allttjämt "en ren och verificerad specifikation av qvestor å utgifter och in-

komster av 1723 års räkning". De rigorösa villkoren förklaras helt naturligt efter de brister Borchman haft, trots att Q redan 1719 efterlyst bättre cautionister än hans "för deras fattigdom mer än för någon förmögenhet allmänt bekanta".

Bakom räntmästarens otillfredsställande redovisning låg, bortsett från större eller mindre personlig oförmåga, de trassliga förhållandena vid uppbörden jämte de motsatt militära och akademiska intressen, som kolliderade. Vid akademiens tillkomst 1668 hade, som redan berörts, KM:t dit anslagit jord av den forna domkapitels-egendomen eller vissa mått av spannmål som vederlag, där denna jord kommit i andra, t. ex. svenska herrars, händer. Till 1693 hade professorerna haft bara 200 tunnor spannmål (hälften råg, hälften korn), men därefter hade de fått ett tillägg av 100 kr. var utav kyrkotiondet. Dessutom tillkom de medel (vaxljusmedel) som anslagits till stipendiekassan och kommunitetet. 1722 klagar cons. över att tre års uppbörd ännu inestår hos kyrkorna, så att stipendiekassan nu är utblottad. Dessa tillgångar behövs särskilt väl nu, då priser, na stigit på grund av "fäsjukan", och det brukar alltid gå lättare att få kronobetjäntes hjälp till uppbörd, när det gäller sådant som befordrar studenter till akademien och hjälper dem till uppehållet där. Men just från kronohåll, från landskamrer Laurell, har klagomål anförts hos sekreta utskottet: kronan hade fått ett ganska ringa kvantum av vad som 1720 anslagits till garnisonens förplägnad, därför att akademierna och barnhusen inneha det mesta eller nästan allt. Professorernas nämnda tillägg borde nu gå till garnisonsmagasinet i Malmö — de har ju ändå med sina prebendepastorat eller prebendehemman, kanikemarken, ängar etc. lika bra som professorerna i Uppsala — eller också tas ut ur kyrkornas spannmålsöverskott — och militären få kronotiondet. Cons. skriver 27/10 1722 till kanslern (alltjämt Tessin) och överlämnar memorial av Möller och

Quensel, dat 7/10 1721. Dessa anser, att svårigheterna kan undanröjas, om köpmännen förmås till vissa villkor: 1) de pretera betalning för hela skoltiondet (med undantag för ödesmål), 2) låta driva till Lund in natura vad som behövs till bespisningen (kommunitet) och likaså till professorernas andel efter vars och ens åstundan, allt eller delvis, och att de (köpmännen) förskjuta strax en post pengar och det övriga vid vissa förelagda terminer. Ingen rest skulle då hindra räkenskapernas färdigställande. Cons. resolverar därjämte, att qvestor ingalunda ensidigt får disponera och försälja spannmålen, "som han näste år av självtagen myndighet gjordt", utan inspectores aerarii och questor tillika efter upprättat kontrakt säljer säden till vederhäftiga och säkra köpmän utan intrång i avlönings- eller kommunitetsandelar och mot köpmännens förskott, som strax läggs i kassakistan. — Övriga cons. medlemmar biträder, Estenberg med särskilda lovord över "den mogna erfarenheten" hos Humerus, Quensel, Rydelierna och Möller, som bringar räkenskapsverket på rediga händer.

Det var inte bara mot militärens rättigheter akademien måste hävda sina. Under stora ofreden blev alla stånd lidande mer eller mindre. En ny institution som den karolinska akademien med egna privilegier, särskild nationell och kulturell uppgift och ansvar för en växande kår av vetenskapsmän och studenter, blev alltmer sammansvetsad i medvetande om att den måste försvara sin ställning åt olika håll. Adeln hade sina förmåner i t. ex. rang, och man venererade de höga herrar av vilka man var beroende, kanslern framför andra, då han intog en avgörande ställning i de flesta frågor och — orepresenterad akademien som sådan var vid riksdagen — också var en oumbärlig förbindelse och förespråkare både där och i riksstyrelsen. Men när det kom till den närstående realistiska frågan om livsuppehållet, kunde andra sociala aspekter bli med-

vetna. Man hade ju i uppbördsbesvärerna haft en hel del otalt med bönderna, men när adeln i sina besvär vid 1720 års riksdag begärt en helt ny tiondeläggning, möter en skarp opposition i cons. yttrande till kammarkollegium på dess remiss. Adeln vill indela orterna och skattelägga dem efter jordens beskaffenhet, skilja på den goda jorden och de av flygsand eller vattuflood utarmade markerna. Cons. invänder, att nu rådande indelning var lagd av opartiska händer som rättvis, stadfast på högre ort och länge stått på en god och fast fot. Ändring skulle förorsaka stor konfusion i både kyrkornas och kronans ingälder. De få hemman, som lidit skada, kan enligt praxis visa upp sin oförmågenhet vid häradstingen. Krigstiden har litet var lidit besvär, särskilt av inkvarteringen, och man hoppas nu på bättre tider och tillägger insinuant, "där ingen av höglövl. ridderskapet och adeln för mycket sina bönder kanske genom utlagor, sträng dagsverken och körslor själv skulle besvära och ödemål samt bondens förarmande på sina jordagods förorsaka". Vidare hade adeln begärt att enligt beslut 1675 den i Skåne måtte få städja och fästa all kyrko- och kronotionde av de socknar, där deras sätesgårdar är belägna, på vissa år och mot viss avgift till dem, som nu innehar anslagen etc. varigenom deras bönder kunde slippa långa körslor till avlägsna orter m. m. "vexationer". Cons. fastslår att detta förslag strider mot all praxis och både danska och svenska kungars stadgor och förordningar. Senast har Carl XI inrättat en övermåttan god och oförliknelig förordning om kyrkotiondets disposition i kyrkoinspektorernas instruktion 1697, där § 16 alldeles förbjuder adeln i Skåne att befatta sig med tionde även i socknar med patronatsrätt, undantaget där dylik rätt ingår i köp eller byte. Den begärda "tiondestädseln" vore ett ingrepp i KM:ts egen rätt och skadlig för allmogen. Sådan lösenrätt är KM:t förbehållen till kronans tjänst, och eljes unnad allmo-

gen, som tarvar köpa spannmål till eget behov. Ingen annan må under allmogens namn taga till sig tiondesäden. Hänvisas till KM:ts res. 23/12 1682 § 5. Om allmogen under krigstiden med inkvarteringar ej fått behålla sin spannmål, hade landet gått under av hunger. Halmen och strået i kärven vore outhärligt särskilt för Malmöhus län, som har föga ängsmark till boskapsföda — tiggargraven skulle varit enda utväg eljes. Detta vore skyddat i allmän lag genom KM:ts plakat 6/11 1678. Det skulle vara allmogen till obotlig skada att enligt adelns förslag föra säden i halmen till sätesgårdarna för att sedan hämta tionde därifrån, när den vore "utrusken" och föra den vidare efter kommando till orter avses från landsvägarna. Skulle dylikt monopol ges adeln i Skåne, som själv ingen tionde ger av sina sätesgårdar, vare sig till kronan eller kyrkorna eller prästerna, som eljes brukas i riket, måste man befara, att kyrkorna, som redan luta till sin undergång och försträckt kronan med alla sina medel, alldeles nederfalla. Kyrkans medel skall förvaltas av pastor och församlingens äldste att föryttra till kyrkans fördel helst till socknebönderna, om de åstunda och behöva det. Adeln är däremot förbjuden varje handel annat än med räntan från eget gods. Adelns privilegier att köpa spannmålsland är till övermåttan stor skada för borgerskapet i städerna, skolor, hospital och alla KM:ts betjänande och särskilt för den Carolinska akademien. Här kommer en programförklaring för dess ändamål: den vore "av KM:t med största omkåstnad och försiktighet funderad, dels till att vinna en uniformitet för hela riket, och dels till att utsläcka den gamla affektion till våra grannars väsende, och igenom dageligt omgänge med de studerande, som komma uppe ifrån andra orter uti riket, vinna en så mycket starkare sinnesförbindelse och kärlek till vårt svenska verk och att med all underdånig trohet gå KM:t till handa — vilket ock är skett med den välsignade eftertryck

att varje redlig undersåte här nere ej mindre än uppe i riket visar sin trohet och huldskap" etc. — en kort sammanfattning av hela försvenskningsspolitiken. Skulle adelns projekt nu vinna framgång, skulle akademien och stipendiestaten alldeles rubbas och över ända kastas: de skulle mista de anslagna spannmålsmedel, som de fått genom KM:ts förordningar och privilegier, såsom resolutionen på prästeståndets besvär 1719 § 27, försäkran till r. ständer 21/2 1719 § 12, som bekräftar resolutioner av 1664, 1689 och 1697.⁶ Kyrkor, akademier och skolor förklaras vara "seminaria reipublicae" där grunden bör läggas till Guds ära och alla vetenskapers övning och förfarenhet — skall de nu kullkastas för "en privat egennyttighet"? Man hoppas därför på kanslerns och kammarkollegii avvärjande av detta skadliga uppsåt. Vad akademien och domkyrkan fått till avlöningar av kronotionde är en ersättning för vad man genom byten och skiften avstått av gamla förläningar i domkapitel- och kapitelgods. Varken Carl XI eller Carl XII har tillåtit någon röra vid eller avkorta den spannmålen, som åtnjuts "perpetuerad" in natura och under egen disposition. — Man klagat vidare över alla hinder, som läggs i vägen för akademiens laga uppbörd — så snart ett är undanröjt, kastas något annat i stället, tvärt emot KM:ts resolutioner. Det föranleder att akademiens ledamöter sändas till guvernementet i Malmö, varigenom det akademiska arbetet icke litet hindras. Förra året hade därigenom ingen stipendie-distribution kunnat ske. Man begär nu 16/1 1720, att kanslern utverkar förbud för kronobefallningsmän och kyrkoinspektorer att disponera någon säd, innan de för vart år klarerat till akademien dess andel, ej heller avföra någon sådan som levererad innan de fått räntmästarens kvitto. 1718 hade generalguvernören krävt och fått förteckning på vad varje professor till sitt hushålls nödortf behövde (n. b. ur magasinen), men gen. guvernören har

efter eget gottfinnande givit var och en 50 tunnor spannmål, som dåligt förslog, då många hade "kostgångne" studerande att utspisa. Säden måste också med stor omkostnad för vagnlega hämtas från Malmö eller Kristianstad (8 mils väg), då KM:t likväl förordnat att akademisäden skall levereras av lagsagans allmoge. Pengar (2 000 till stipendier och 5 000 till avlöningsstaten) fick man först 3 dec. och allt i mynttecken. 1719 gav guvernören i juni assignation på 500 tunnor korn och 163 tr. råg, 496 tr. korn och 149 tr. havre till kommunitet och stipendier ur Kristianstads magasin, som dock där avböjdes, då all spannmål låg för fältmagasinets räkning. Först då fältmarskalken Rehnskiöld "med genereust medlidande förnam" akademiens beklagliga tillstånd, beordrades överkrigskommissarien Cederfelt att lösge spannmålen — men den var då så dålig, att akademien fick sälja den till underpris, varför inga stipendier kunnat utgå för 1718. Landshövdingen hade visserligen 2/10 1719 givit befallning till betjänte att utlämna akademiens kvantum av krono- och kyrkotionde, men befallningsmännen hade lytt guvernörens (Hård) order att leverera all kronotionde i magasinet och av kyrkotiondet blev stor rest genom kyrkoinspektorerens obenägenhet — med ett undantag: Oluf Feuk, som alltid fullgör allt ämbete riktigt. De övriga menar sig ha gjort nog med fördelningen socknarna emellan av hur stor andel av akademitionde kommer på varje. För arbete med indrivningen förebär de alla möjliga svårigheter, som alls inte finns, om det inte kallas svårt att göra staten någon tjänst, som ej innebär någon lön eller fördel. Feuks exempel visar hur lätt det sker, som alltid okrävd gör det. Cons. önskar nu att

⁶ I K. reglementet för Carol. akademien 1699 8/6 ges detaljerade föreskrifter för hur räntmästaren efter cons. skriftliga tillstånd skall förfara med akademiens räntepersedlar och övervaka deras uppbörd i rättan tid (Skånska Guvernmentskontorets Handlingar: GX c: 1.LLA.)

denna akademien likt andra stater måtte äntligen komma att uppnå en viss upp-
börd, och befrias från så många besvär
och förtretligheter, som till professorernas
sorg hindrar dem i deras arbete. Åberopas
k. brev till gen.guvernören 22/9 1718,
23/9 1719, gen.guv: Hårdhs 21/12 s. å. och
14/3 1720 till befallningsman Clas Brandt.
Det senare meddelar att ingen avkortning
av tionde får ske på grund av oförmögen-
het — den skall då föras som balans i fog-
dens räkning — och all flit bör nedläggas
på att snarast utsöka tiondet efter inbärg-
ning av säden. I bakgrunden finns Carl
XII:s brev till statskontoret av Bender 21/
10 1712 med åläggande att strax i början
av året utan att invänta närmare order
låta akademien få fulla anordningar till
avlöning och stipendier oavkortat och där-
om underrätta vederbörande guvernör i
god tid. Försummelser hos befallningsmän
o. a. betjänte syns ha varit den mest häm-
mande svårigheten — men en reell sådan
låg onekligen i det skiftande penningvär-
det och penningssorterna särskilt när så-
dana beräkningar tvangs att gå bakåt i
åren just genom tidigare eftersläpning.
Cons. anför självt 14/5 1720 dessa bekym-
mer — trots flit hos räntmästare och in-
spectores aerarii.

1726 18/1 hade KM:t förordnat, att
varje professor skulle av kronotiondet få
sin löneuppbörd från viss bestämd socken
och själv besörja den. Kyrkobetjänte finge
endast befatta sig med vaxljusmedlen, som
gick till stipendier och kommunitet. Så
hade tidigare skett enligt en ljusmålning i
cons. 1719, då "inga främmande för stu-
dier" skötte uppbörden och då prästerska-
pet kände sina professorer och hjälpte
dem. Då var kärleken hos människor in-
bördes rikare och ett nöje för den ene att
tjäna den andre — man fägnades åt var-
andras välmåga! Krig och byråkrati har
tydligen förmågan att dräpa sådana idyl-
ler. — 1726 26/2 har Quensel författat en
uträkning och ny indelning för den utfär-
dade ordningen med kyrktiondet. S. å.

hade Benzelius och Q varit deputerade att
hålla "inkquisition" ang. resterande vax-
ljusmedel i vissa socknar (Östraby och An-
derslöv). Cons. approberar 11/5 Q:s för-
slag "hålst ingen kunde finna något därvid
vara att ändra". Sedan guvernören också
fastställt detta, får Q — tydligen som be-
löning — fritt välja socknar, som eljes
brukade fördelas genom lottnig. — Som-
maren 1727 5/7 har ett möte hållits i
Lyngsjö mellan landshövdingen (Cron-
man), rektor magnificus (Hegardt), Quen-
sel, räntmästaren och samtliga prostar an-
gående indelningen av kyrko- och krono-
tionden. Svaret till Benzelius, biskopen,
avfattades 12/7 av Quensel och approve-
rades. Förmodligen ligger denna över-
enskommelse bakom den förordning med
noggranna bestämmelser om kronotion-
dets indrivning för akademiens räkning,
som Cronman utger 1728 18/12. Slutligen
konfirmerar också KM:t 1730 28/4 Cron-
mans förordning.

Frågan om uppbördens indrivning har
här upptagits så utförligt, därför att den
dels innebär den livsviktiga bakgrunden
för akademiens möjlighet att förverkliga
sina kulturuppgifter, dels för att den ger
en så konkret bild av svårigheterna i
övergången från krigs- till fredsförvalt-
ning och dels naturligt nog för att Conrad
Quensel här spelade en tydligen bärande
roll.

En annan fråga, som berörde akade-
miens både vetenskapliga och representa-
tiva funktioner, gällde tryckeriet. Den
lade i hög grad beslag på Q:s intresse och
insatser. 1729 hade missnöjet med dåva-
rande innehavaren, boktryckaren Haber-
ger, nått så långt, att man voterade om
hans eventuella avsked. Q yttrar sig skarpt
mot hans oförmåga att anställa dugliga ge-
säller och att han aldrig kunde leva i
sämja med dem och därtill låtit tryckeri-
materielen förslitas och för lite renoveras
— varigenom han ofta förtretat och ska-
dat professorer, som haft något att trycka.
Men meningarna bröt sig ganska skarpt

mellan ledamöterna: Q, Nehrman och Papke ansåg akademiens bästa ovillkorligen kräva H:s avgång — juristen N. med påpekandet att tryckeriet var till för akademiens skull, inte tvärtom. Men de båda Rydelierna ger uttryck åt medlidande med den gamla och sjuka H., som dock ännu hade tillräckligt god syn — och med vilken man haft kontrakt sedan 1706, förnyat 1712. Anders R. yrkade, att H skulle på något sätt försörjas för sin ålderdom. Pensioner fanns ju ännu inte. Magnus R. handlade av "en stor commiseration och fruktan för den dom, som drabbar den obarmhärtige". Läget komplicerades av att den tilltänkte och redan i boktryckeriet sysselsatte, dansmästaren De Creuaux:son, kommit dit genom beslag av tryckeriet som säkerhet för en summa fadern lånat Haberberger och denne ej kunnat betala. Process pågick i saken. De C. hade därtill försett tryckeriet med nya stilar och tre förståndiga gesäller. H. hade däremot aldrig fullgjort den skyldighet KM:t ålagt honom, då han i anslag fått 1 000 dlr smt till tryckeriets inrättande och underhåll, och alla akademiens varningar hade varit utan ringaste frukt. Dom i Göta hovrätt hade fallit, när slutlig votering ang. H hölls i Cons. Q konstaterar, att domen ingalunda givit H någon rätt att återfå den del av tryckeriet, som tillkom akademien på de villkor KM:t föreskrivit och H ej uppfyllt. Domen har vidare tillerkänt dansmästaren de C vissa delar av H:s egendom och sonen av boktryckeriet så mycket som svarar mot de 1 000 dlr smt. Därför vidhåller Q sin tidigare ståndpunkt, att det vore till allmän skada att vidare betro H akademiens tryck. Kan han genom annat boktryckeri upprättas, vare det honom unt, men de C:s av höga överheten tillerkända rätt till den mot de 1 000 dlrna svarande delen av tryckeriet kan aldrig rubbas. Papke tvivlar också på H:s möjlighet att sköta tryckeriet, och Nehrman, nu rektor m., vet ej om hovrättsdomen, som fritagit H från en del av de C:s

fordran, därmed satt honom i stånd att ge akademien säkerhet för att tryckeriet kan sättas i stånd därhän, att det bör berövas de C. M. Rydelius fasthåller meningen, att allt kommer av magistratens "våldsamma förfarande" att utexekvera tryckeriet. Nehrman har lika medömkan som någon annan med H, men vill ej sätta akademiens tryck på spel. H. bör nöja sig med att få behålla lönen. KM:t förordnar de C 1729, och H:s problem löses genom hans död.

Hur krig framkallade rubbning i akademiens förvaltning har redan belysts i frågan om uppbörden av anslagna medel. Det gäller också mindre krav, svåra att få tillfredsställda. Redan efter ett par månaders tjänst, 11/7 1713, får Quensel uppdraget att föra akademiens talan vid likvidation med Silfverskiöldska sterbhuset (efter professor Niclas S.) rörande en dess låneskuld. Det gick snabbt: 16/7 förordnas Q och A. Rydelius att fullfölja avtalet och 20/7 avger Q berättelse om verkets fullbordan. Desto långdragnare och mer invecklad var frågan om det s. k. Grubbianska stipendiet. Den sträcker sig långt tillbaka i danska tiden. Befallningsmannen på Malmöhus Sivert Grubbe donerade 1625 till en stipendiefond vid Lunds domskola. Efter hans död tog hans måg, Joachim Beck (fr. 1733 -Friis), ägare till alunverket Andrarum i Skåne, hand om fonden för att förränta den vid detta bruk. Lunds akademi hade visserligen blivit arvtagare till fonden efter försvenskningen, men det blev dåligt med avkastningen från alunverket. 1723 kan cons. klaga, att akademien i snart 60 år måst sakna denna sin förmån, som så väl behövs till fattiga studenter tjänst. Man hade ändå för att hedra donatorn beslutat behålla namnet "grubbianska" för de ev. stipendierna, som även skulle få utdelas av familjen Beck, dock under cons. censur. Redan 1718—23 övervägs en lösning av problemet på det sättet, att grevinnan och "överstemarsalkinnan" Christina Piper skulle lösa ut

akademiens andel i alunverket och familjen Becks skuld till akademien. Familjen B hade också kommit med ett förslag till utlösning av skulden, som dock cons. fann avgjort sämre. Två kommissioner av den art som haft att reda upp rättsliga förhållanden efter Skånes försvenskning, hade gjort beräkningar och fattat beslut angående den beckska skulden till Lunds akademi — den ena 1682 och den senare 1698. Svårigheter uppstod framför allt genom olika uppfattningar om storleken på ränteskulden under denna långa tid med förändringar i penningssorter och deras skiftande värden samt därav beroende större eller mindre äganderätt i verkets "pannor". Familjen Becks företrädare, major Corfitz Ludvig, ansåg att kommissionen 1698 beräknat för höga värden för akademiens del och förklarade sig varit hindrad att driva protest däremot av familjens många andra mål rörande alunverket samt då han själv råkat i lång fångenskap efter krigsutbrottet 1700. Han utvecklade därtill tesen, att krav på grund av en gåva vore av mycket ringare vikt än "rättmätiga kreditorers". Dessutom hade familjen B icke av avoghet, utan av andra kreditorers krav, krigstider m. fl. besvär tvingats lämna dessa räntor oklarerade. Lunds akademi var böjd att överväga grevinnan P:s erbjudande, då "på en gränsort, som denna är" både bruket och familjen B kan bli underkastad förändringar — som erfarenheten redan nog visat. Även om B erbjudit hela intresset, så förbleve dock kapitalet kvar i bruket i lika stor ovisshet som hittills rått i långliga tider. Då kanslern anser hela affären betänklig, stannar den av f. t. Redan i detta stadiet har Q fått utarbeta beräkningar och "strax efter gudstjänsten" varit på överläggning hos grevinnan i juni 1723. Följande år "övertalte" cons. Q att åstadkomma kontrakt. Först 1726 blir saken emellertid klar. Den 18/3 åtar sig Q — omedelbart efter en resa till Malmö för det nya indelningsverkets skull — att bege

sig till Ystad för att vid skifteskommissionen efter Lave Beck företräda Lunds akademi och ingå avtal med grevinnan Piper och familjen Beck för slutgiltig uppgörelse i affären Grubbianska stipendiefonden och Andrarums alunverk. Han får respengar i förskott och reser med två hästar för det svåra väglagets skull. 23/3 får cons. brev från honom med god förhoppning om förrättningens framgång, varefter fullmakt avfärdas för honom att avsluta det hela. 29/3 återkommer Q till Lund och överlämnar följande dag berättelsen om det fullbordade verket i egenhändig memorial av honom själv med bilagda beräkningar samt avtalets lydelse med båda parterna, i avskrifter tydligen präntade av honom själv med hans fint sirliga stil. Resultatet var följande: Rikens ständers bank hade på grevinnan Piper överfört Beckiska husets andel i Andrarums alunverk (panna nr 8), vilken banken hade beslagtagit för ett större lån. Där låg emellertid också akademins kapitalkrav plus dess krav på uteblivna räntor. Nu erbjöd sig grevinnan (sannolikt på Q:s förslag) att med övertagande av dessa akademiens krav i alunverket till rikens ständers bank inbetala 3 000 dlr smt för akademiens räkning som en helt ny stipendiefond att av banken förvaltas och av räntorna till akademien årligen utbetala till stipendier åt 2 vid Lunds akademi studerande på 3 år. Hon får rätten att utse stipendiaterna med företräde för sökande av Beckiska familjen. Namnet förblir "grubbianska". Q förklarar sig ha mot "så fördelaktiga tillbud icke befunnit nödigt eller rådeligt att förorsaka akademien någon långsammare ovisshet om det så anseligen förökte stipendii Grubbiani värlige prompta och obesvärliche åtnjutande". Alltså upprättades strax häröver 2:ne underskrivna och med sigiller bekräftade dokument, vilka "härjämte produceras". Allt daterat Krageholm 29/3 1726. — Detta blev också kanslikollegii förslag, av KM:t stadfäst 26/4 1726. Man förstår verkligen

efter så långa förvecklingar cons. erkänn-samma ord till Quensel vid hans åter-komst, då det förklarade sitt stora nöje över välbemälte herr professors trogna och flitiga förrättning vid kommissionen i Ystad, varöver cons. honom mycket be-tackar. Hovrättsrådet Nicol. Silfverschiöld har också i "ett mycket höfligt brev" be-rättat om sitt samarbete med Q i Pi-perska affären. På grevinnan P:s öns-kan, framförd av Q 25/7, utser cons. S:s båda söner till de första stipendia-terna. Till kanslern uttalar sig cons. vara med resultatet "fullkomligen förnöjt, och räknar det vara för akademien en stor för-mån, att ha bekommit ett så fördelaktigt kapital som utan uppskov och framdeles utan besvär och omkostningar giver av sig sin riktiga ränta, därmed man uti alunver-ket aldrig hade kunnat få det forna kapi-talet till det ringaste förökt.

Quensel tar under årens lopp gång på gång befattning med akademiens yttre: hus och gårdar, Lundagårds trädgård, där han gör beräkning av vad den kan tänkas avkasta — medicinaren v. Döbeln vill gärna disponera den för medicinalväxter — vidare Lundagårdshuset och dess till-tänkta hörsal, bibliotekslokaler osv., ja, t. o. m. den nya kungastolen. Det är f. övr. betecknande, att Carl XII:s långa uppe-håll med flitiga besök i akademien ej för-anledde några påkostade ceremonier när han, enväldskonungen, personligen enkel, kom av allvarligt intresse för arbetet. Dock vidtogs åtgärden att trädgården kring "kungshuset" rensades från bökan-de svin. Men inför frihetstidens obetydliga kungapar blev det annorlunda: stor parad den enda besöksdagen med oration och musik, procession med pedeller förande insignier i täten, så majestäterna, hovfrök-narna, fyra riksråd, akademiens senat = professorerna, generaler, envoyéer och andra ståndspersoner till en anseelig myc-kenhet. Rummet var prytt med turkiska tapeter och gröna "damask"-gardiner för fönstren etc. Katedern klädd med

"lätta" silverfransar, bänkarna med rött kläde. Majestäterna suto i länstolar å en särskilt uppförd, med rött kläde över-dragen tron, osv. Men i samma månad (sept. 1722) talas om den odrägeliga oan-ständighet cons. måste förnimma av en hop svin som qvestor låtit uppta på loftet mitt över cons. rum. Man fann det ganska otjänligt, att sådana förakteliga kreatur släppas på sådant publikt hus, som fram-för allt bör hållas renligt. Qvestor skall genast skaffa samma kreatur dädan. Cere-monier ingick f. övr. regelbundet i det akademiska livet vid solenna tillfällen som rektorsbyte på den årliga högtidsdagen, Carldagen 28 januari, promotioner och ju-bileumsdagar — under Q:s tid vid Lund t. ex. Luther-, Gustav Vasa- och Augs-burgminnena.

Att Q deltog vid inköp av böcker och instrument är självklart i fråga om hans eget område, som när han 1722 beställde glober från Holland, köpte en hamburgisk atlas för biblioteket och en oinbunden vo-lym *Lucidum perspective speculum* (6 dlr). Men även om han som inspector ae-rarii måste visa sparsamhet med akade-miens trängda kassa, ter sig utökningen av vetenskapligt material bra ringa. När för-teckning på redan befintligt förråd ej före-ligger är bedömningen dock svår. En del hade Q också i privat ägo hemma, som arvskifteshandlingarna visar. Där försig-gick ju f. övr. en väsentlig del av undervis-ningen.

I cons. framträder Quensel ej sällan som talesman för att lag och rätt, särskilt akademiens statuter, riktigt tolkas och ef-terlevs. Det kan gälla en så enkel plikt som närvaro i cons. 1718 håller han som rektor en liten straffpredikan med anled-ning av att ett brev till kanslern häromda-gen ej kunnat expedieras för fåtalet un-derskrifter: Q pretenderar högeligen, att icke så många i sänder måtte absentera sig eller att de, då de varit absentes eller haft annan mening än pluraliteten enligt tidi-gare kanslers resolutioner, måtte skriva

under det som expedieras, änskönt det skulle vara med reservation. Det kunde eljes hända, att angelägna verk måste studsas och icke utan ansvar avlöpa. Ensam vill han ej underteckna, så länge det ej är i acta publica påbjudet. — Redan 1713 opponerar han sig mot att cons. vill betrakta framlidne professor Lunderstens vakanta tjänst som juridisk professur, då L. varit utnämnd till filosofie moralis-professuren och endast uppburit lön som sådan och hans locus i jur. fakulteten varit honom "förunt av besynnerlig nåd" — varför den ej kunde pretenderas av en efterträdare. Sådana förflyttningar av tjänster mellan fakulteter brukas ej vid andra universitet. Han föreslår i stället den, som f. n. utan ord. lön uppehåller professur i grekiska, Steuch, eller i andra rummet professor i eloquentia m. m. vid universitetet i Pernau Wilde. Q åberopar "åtskilliga höga mäns berättelse", att KM:t förordnat att vid vakanser flyktningarna från Pernau icke skulle förbigås. Här avses väl främst Horn. Som nummer tre sätter han historieprofessorn Schultén, också från Pernau, och som fyra qvestorn vid akademien i Lund Magnus Rydelius "för dess härliga capacitet". Men de övriga betraktade L:s professur som en och samma = juris naturalis et gentium samt fil. moralis. Stobaeus ironiserar mot Q — Pernauflyktningarna var väl vid de andra akademierna ovälkomna konkurrenter — och säger honom tydligt känna KM:ts vilja bättre (vilket han ju också gjorde genom sin egen utnämning) och finner det vore mycket väl, om han kunde skaffa akademien sådan kommunikation. Trots att alla de nämnda finnas "vackra och kapabla" enas cons. om att föreslå Hermansson. Året därpå är rollerna delvis bytta, när professuren efter eloquentiae professor Lagerlöf är ledig. Stobaeus talar bl. a. för att "salus academiae" till stor del består i god förtrohet och harmoni "inter ipsos decentes", ty i vidrigt fall uppväcks i societeten skadeliga factioner med buller, kiv och

träta, som sätter akademien i elakt rop så inom som utom riket, förargar ungdomen och annat ärbart och fridsälskande folk (!) etc. Minnena från föregående decennium talar tydligt. Nu röstar *han* på Steuch. Q instämmer naturligtvis och hoppas att de två Pernau-professorerna ihåggkommas av kanslern. 1716 7/1 har Linnerius blivit biskop och lämnat en nu ledig teol. professur. Q anser Humerus, som sökt rum nr 3, redan försedd med goda förmåner och rekommenderar Hegardt för hans utländska meriter, särskilt den mycket ansedda teol. graden i Rostock — att vara fil. doktor för att bli teol. professor ej behövt: i Åbo hade t. o. m. en student (Nic. Tunander) blivit direkt. Humerus bryr då Q för att rösta på sin egen svåger. Svågerskap var den tiden ett vidare begrepp än nu.⁷ Beträffande de 3 teol. professurerna uttalar Q 1728 10/4 sin mening att de borde bli likställda och utnämning ske vid ledighet endast efter utnämningens datum, så att teol. fakulteten kunde undgå "det vidriga omdömet" att man där strävar efter "främsta" rummet.

Även sedan Q blivit så sjuklig, att han ej längre orkar bevista cons. sammanträden, sänder han in skriftligt votum vid fråga om tjänsteförslag. 1731 6/11 — ett par månader före sin död — röstar han på Lagerlöf till professor i teoretisk filosofi och till historieprofessur N. Stobaeus, som av sin sal. fader "blivit till hist. profess. så gott som uppamrad".

Själv blev Quensel ett par gånger påtänkt till teologisk professur. Den tidens lärdom bredde sig ut åt vida fält och kompetens inom mer än en fakultet var icke ovanlig.⁸ Q hade ju också studerat teologi

⁷ En syster till H. hade varit styvmor till Q:s hustru i andra giftet, då hon var gift med dennas far, Hack Tholin, i hans 3dje gifte. "Svågerskap" räknade man då för nutida begrepp mycket avlägsna släktanknytningar.

⁸ Båda hans närmaste företrädare i den matematiska lärostolen hade övergått, Riddermark till juridiken o. Bonde Humerus till först orientaliska språk, sedan till teologisk professur och domprost.

i Abo. Då den teologiska räknades som den främsta, innebar en flyttning dit befordran även i lönehänseende, då den medförde pastorat. 1718 var Q på tal till den tredje teol. professuren — det fanns tre och brukligt var att vid ledighet avancera från tredje uppåt till den första i tur. Som Q hört talas om kollegernas plan, hade han emellertid redan på förhand undanbett sig. And. Rydélius hade önskat Q "emedan jag vet han äger de vetenskaper, som hos en teologum äro till fundamentet omistelige och till den viktige professionen är både till lärdom och sinne mycket skickelig". Papke och Hörling uttalar också sin önskan att föreslå Q men respekterar hans egen avböjande ståndpunkt. Q fram-bär till fakultet och kolleger sin tacksä-gelse för deras goda förtroende. "Men ehuru väl jag icke nekar att hos mig genom Guds nåd torde vara hug och ämne att på en så oförmodat och osökt kallelse hava för Guds dyrköpta församling och denna akad. societeten all tjänst och möda ospard", så vill han avböja av skäl, som sammanhänger med den bedrövliga för-ändring, som så nyligen tilldragit sig med hans äktenskap. Han understryker Benze-lii och Rydelii meriter, särskilt den sena-res genom åldersföretråde, hans otroliga, oförtrutna arbete publice och privatim samt hans trogna och nyttiga tjänster åt akademien, varigenom han själv vunnit en förkrossad hälsa, men för alla lärda ett odödeligt beröm etc. Utnämnd blev emel-lertid Benzelius.

Conrad Quensel var, som redan under Pernautiden vitsordats, en uppskattad lä-rare. Intresset hos begåvade elever tänds ju alltid inför djup och mångsidighet hos lärarens egna kunskaper. Därtill kom att Q, som veterligen aldrig studerat ut-omlands, väl följt sin vetenskaps utveck-ling genom korrespondens med kolleger i andra länder och efter vår tids vokabulär måste uppfattas som i sin tid modern. Till den yttre formen hör, att han, liksom And. Rydélius, bröt med rådande bruk att

föreläsa på latin, trots att han som alla akademiker behärskade det språket. För eleverna måste det ha varit en lättnad att få kunskaperna på modersmålet. Det fanns väl också då hos den unga carolinska akademien en ambition att på bild-ningens väg försvenska de erövrade land-skapen, sedan man under de första stormi-gare skedena fått gå fram försiktigt med att lösa upp de danska och även tyska tra-ditions- och personalbanden. Vid akade-miska högtider och ceremonier behöll Q som de andra latinet. Hans nedan refere-rade anföranden i cons. ger prov på det melerade vardagsspråket. Inför den för-nämste åhörare Q hade, Carl XII, vid dennes första besök på universitetet sept. 1716 efter hemkomsten från Turkiet och Stralsund, talade Q på svenska, trots att kungen själv var skicklig latinare. — Som vanligt var, bedrevs akademisk undervis-ning inte bara från lärostolarna, utan också i mer kursliknande former, t. ex. i samband med bespisningen av stipendie-rade studenter (kommunitetet) eller enskilt i professorshemmen. Det senare slaget förekom regelbundet i det quenselska. Där bodde också inackorderade studenter — ett brukligt sätt att föra lärare och disci-plar personligt närmare varandra, liksom också till praktisk båtнад för bäge par-ter.

En fråga, som nu under återuppbygg-nadstiden diskuteras med blickar på andra universitet, främst Uppsala och för Q:s del särskilt Pernau, gäller nationsindel-ningen. 1717 21/2 utvecklar Q i ett längre anförande sin syn på saken, och uppdelar den i 7 punkter: 1) är det lovligt eller nyt-tigt att den akademiska ungdomen för-delas i nationer 2) om curatorsbefatt-ningen bör anförtrons någon annan än den, som verkligen är student och ej sitter i of-fentlig tjänst 3) hur länge en student i sän-der må vara curator 4) vilka lagar som bör gälla nationerna 5) hur stor summa en nyinträdande skäligen bör erlägga till na-tionskassan 6) rörande servisen eller den

föret kallade pennalismen 7) om sammankomster utanför nationernas. — Angående 1) framhåller han, att vid svenska universitet av ålder funnits nationer "till ungdomens bättre uppbyggelse" — dock har på senare tid åtskilliga missbruk uppväxt, vilka det tillkommer cons. att med all flit avböja: att jalousie uppstår nationerna emellan eller ungdomen hindras att lära andra vetenskaper än dem som i tjänsten åligger nationens inspector att "traktera". 2) alldeles bör avskaffas att curator får inneha offentlig tjänst — ty sådant brukar obligera de yngre till allehanda skadeliga upptåg och vara till hindern vid justitiens administration, då de inte erkänner sig stå under cons. jurisdiktion 3) liksom på andra orter bör ingen vara curator under mer än ett år i sänder och ingen antagas, som ej varit student 4 år, och så att den äldste i nationen succederar den förra 4) nationslagarna bör vara inrättade till Guds ära, publici nytta och ungdomens desto bättre förkovring i studier, men ingalunda antingen till inspectoris eller curatoris private interessers förökelse, ej heller sådana som kunna giva anledning till eller styrka någon jalousie i den ena nationen mot den andra, och synes därför vara högst hälsosamt att sådana leges komma under consistorio arbitrio, samt ock att inspector med hela nationen här årligen ger rectori besked för det, som uti nationen till ungdomens uppbyggelse kan vara förrättat eller försummat, jämväl över nationalkassans disposition, som sedan till cons. omprövande, approbation eller correction kan refereras. 5) att något må givas till nationskassan av dem som icke äro recte pauperes är mycket skäligt och nyttigt, att något därav till pios usus kan givas när nödvändigheten sådant fordrar, jämväl att inspector därav må under tiden få något premium laboris, när nationskassan är vorden så rik, att ändå överskott kan finnas till pios usus tillräckligt. Men att inspector eller curator av egen godtycke sätter där en taxa på, sy-

nes mig vara otillbörligt; fast hellre kommer sådant consistorio till att reglera, och borde vid vite nationerna föreskrivas, såsom förslagsvis synes vara nog, om en novitius gäve till nationskassan så mycket till det högsta (men väl mindre) som han hos decanum facultatis philosophiae haver erlagt till fiscum pauperum: det är så mycket sagt, när han för fattigdom förskonas hos decanum, bör han jämväl gratis inscriberas i nationen. Curatores och andra nationis officiales böra icke mer än inspector njuta det ringaste av novitiis, utan när curatores verkligen uti informerande haver gjort en novitio någon tjänst, då må han av densamma få något i vederläggning, såsom de bäst därom kunna förernas, och informati villkor lätteligen kunna tåla, i vilket mål om någon curator skulle exorbitera, kunde det stå till inspectoris moderation eller ock ifrån honom efter omständigheternas beskaffenhet till cons. hemställas, 6) penalismus är av KM:t själv förbuden som omni appendice servitii et absolutionis, håller jag förden skull alldeles vara straffbart att något sådant tillåtes, som däremot strider i kläddräkters åtskillnad och varjehande serverande, men att uti legibus nationalibus något inflyter, som kunde lända till novitiorum förkovring, så väl in moribus et gestibus moralis, som i själva studierna, det synes vara berömmeligt och nödvändigt, näml. förslagsvis att novitii till en viss tid skola vara pliktiga att respectera sina äldre landsmän för sine moderate undervisare uti skickelige åtbörder, jämväl dem om sådan undervisning, dock utan befallning, att anmoda, jämväl att de äldre skola erkänna sig skyldige sådant gratis att göra, samt äga frihet hos inspectorem en sådan novitium att angiva, som uti detta stycket sin skyldighet på motsträvt vis eftersätter. 7) Legislater synes väl förnämligast uti constitut. reg. cap. XXIII § 16 et 17 hava velat hämmat de fattiges hinder att komma fort uti studier som varit anseelige av de förr brukelige omkostningar

på skänkebud uti nationerna, dock förmenar jag ock, att något viktigare verk därunder jämväl varit uti intention, nämligen efter min oförgripelige mening, emedan uti statu monarchicho ingen plebejs congregatio bör lidas, med mindre den är sammankallad av någon som av höga överheten har fått myndighet därtill, varföre och sådane conventicula som uti constituterna föreskrivas böra ske uti sedibus rectoris, och överträdarna med den svåra poena relegationis perpetua undsättas. — Här erinras man om den tidstypiska skrällen för alla slag av konventiklar — särskilt på det religiösa området, där "orosandar" redan inpå våra gränser förebådade den stora väckelsen pietismen med avarter, som hotade den "rena evangeliska läran" och 1726 skulle mötas med det s. k. konventikelplakatet. Rektor i första hand har uppsikt över studentkårens uppförande i det hela. 1723 23/10 har han (då And. Rydélius) anledning utfärda förmaning till studenterna, "som nu börjar samlas i någon myckenhet, att skicka sig fredeligen och vakta sig före att genom nattebuller o. d. förorsaka cons. missnöje och sorg" etc. Att ideologisk uppvigling har gamla anor i Lunds studentkår belyser ett exempel från 1728. Thomas Leopold och Stendahl, som sades ha "en ny lära", var i dec. uppkallade och förhörda i cons. av den anledningen. S. föll genast vid inträdet på knä och gjorde en kort bön, sjöng därpå "Vår Gud är oss en väldig borg" samt förebragte diffust sina meningar ang. trons artiklar, Cons. frågade efter hans ålder och fick svar på 30:de året⁹. Q anser, när deras sak diskuteras, att det vore äventyrligt att döma förhasat, då man ej kände orsaken till deras villfarelse: om den låge i ont uppsåt eller i sjuklig fantasi. De borde någon tid underhållas publikt på en ort, där all förbindelse dem emellan vore avskuren och där prästerskapet borde lägga ner all möda på att hjälpa dem till förbättring. Man borde ej skicka dem utomlands, där de lättare

hade tillfälle att sprida sina villoläror liksom farliga skrifter, och där de vore obarmhärtigt skilda från all öm omvårdnad av dem som gärna skulle sträva att vinna deras omvändelse. Han kunde inte betrakta fallet som något brottsligt. Vårre var det 1730 med uppsåtet hos de studenter, som stadens borgerskap klagat över: man hade dag och natt fått lida övervåld av deras slagsmål och "förfärdeliga sång". Vid förhör hos cons. medgav de sig "fuller hava sungit något", men visste sig ej ha grasserat på något sätt. Q höll som rektor d. å. ett förmaningstal. Akademien skulle nu förbjuda bärande av masker och utklädsel samt skjutande natt eller dag. Starka drycker skulle ej få säljas lördagar efter kl. 7 och andra dagar efter kl. 9. När dessa påbud kungjordes i kyrkan, uppstod där emellertid buller och på kvällen stort oväsen ute i staden. När rektor kort därefter i cons. frambär studenternas förslag att få fäkt salen till komedispel, finner cons. olämpligt, att ungdomen så brukar tiden. En nutidspedagog kan fråga sig, om kanske inte just detta varit en avledande åtgärd. — Om den första scenen speglar ett tidstypiskt drag: den s. k. dippelska riktningen av radikal pietism, talar den andra om att konstanter skär tvärs igenom tidens skiften — Cons. jurisdiktion sträckte sig även utöver den disciplinära till rena brottmålsfall. 1730 11/12 tar man i cons. ånyo upp rannsakan med en student, som anklagats för mordskott. Q anser honom ej överbevisad, ja, inte ens så graverad, att han i detta mål bör gå värjomsled. Som sin plikt anser han sig då i en så mörk sak böra hellre fria än fälla. Han visar sig gå i sin fars domarespår med fordran på dagsklara och fullt övertygande bevis.

Quensel utövade själv inspektion över Smålands nation, sedan denna 1727 2/11 hos cons. anhållit om att få honom till

⁹ De två delinkventernas vidare öden berättas i Hilding Pleijel, *Herrnhutismen i Syd-sverige*, Sthlm 1925.

Humeri efterträdare och erhållit dess samtycke och Q dess önskan om lycka till. Hans första termin där hyste nationen sin ryktbaraste, men kortvariga medlem: Carolus Linnaeus. Hur inspektoratet vidare utfallit ger intet genljud i protokolken — man får väl tyda det så, att hälsan tiger still. Den sista propå Q gjorde till cons., sedan han blivit för sjuk att längre kunna delta där, var en rekommendation till stipendium för studenten Gislovius av Smålands nation. Om en allmän studentlojalitet mot akademien talar protokollet 20/1 1732, då rektor uppvisar en skrift, vari nationerna erbjuder sig att utan betalning bära till graven akad. cons:s ledamöter, prästerskapet, magistrar och studenter — och särskilt för första gången nu professor Quensel, som dött 13/1.

Den unga akademien hade ännu inte helt stadgat former, som ej var bundna i statuter eller lag — t. ex. turordning i vissa fall mellan professorerna efter ämne eller anciennitet. Men tradition av ceremoniel fanns redan på Q:s tid. Rektorstillträdet — som gällde honom åren 1718 och 1730 — var omgivet av den magnificens, som ingår i titeln. Själv var han skrudad och företrädd av pedeller med maktens insignier, spirorna. En stor procession vandrade till akten i domkyrkan. Bruket var, att rektor först gav vad vi nu skulle kalla bankett, men vi har sett att Q bidrog att förenkla ceremonielet på den punkten och det med sanktion från senaten. Andra gången slopades det utan så hög vädjan och meddelades bara kanslern. Bakgrunden var hänsyn till kristiden i allmänhet och Q:s hårda öden i synnerhet. Det fanns många andra högtidligheter i solenna akademiska former: promotioner, sorgehögtider, jubileer och mottagning av höga gäster, då vältaligheten på latin flödade. När det gällde stora parentationer o. dyl. fungerade oftast humanisterna, naturligt nog, professorer i klassiska språk, teologer eller filosofer och naturligtvis de med ämnet vältalighet. Man gick också

utanför professorskretsen, som t. ex. när akademibibliotekarien Aurivillius på nyåret 1719 höll parentation över Carl XII, då tillika en student talade. Carl XII hade dött under Q:s rektorsår och hans bortgång hade säkerligen djupt berört denne. Enligt Quennerstedt skall Q under konungens vistelse i Lund ha förvärvat hans ynnest.^{9a} Han var ju som ovan beskrivits den förste föreläsaren konungen åhörde, och vid dennes besök både i vardags och vid högtider blev säkert tillfällen till samtal i ämnen, aktuella i tiden och för både konungen och professorn. Carl XII var matematiker själv och kunde sakkunnigt diskutera både decimalsystem och tideräkning med ämnets vetenskapliga företrädare. Att frångå decimalsystemet stod ju under debatt och Carl själv önskade hellre ett grundtal, som kunde delas i kub och/eller kvadrat, som 12. Övergång till den gregorianska tideräkningen, i katolska länder genomförd redan 1582, övervägdes också — men blev inte fullbordad här förrän 1753.

Därmed har omsider skildringen, efter presentation av honom i olika andra aktiviteter, akademien till tjänst, nått fram till Conrad Quensels huvudgärning, hans gärning i sin lärostol. Och nu måste hans sonsonsonsondotter djupt beklaga sin bristande förmåga som humanist att kunna följa honom inträngande. Ett yttre hinder finns redan däri, att hans föreläsningskoncept ej föreligger — om det nu funnits några.¹⁰ En föreställning om hans betydelse som vetenskapsman ger emellertid vad en av hans efterträdare i sen tid, professor Knut Lundmark, meddelat författarinnan: nämligen sin avsikt att under pensionsåldern författa ett arbete om Quensels vetenskapliga gärning — en föresats, som tyvärr stäcktes av L:s förtidiga bortgång. Man får lyssna till samtida vitt-

^{9a} Aug. Quennerstedt, "Ur Carl XII:s lefnad", II, 1916, s. 139.

¹⁰ Några avskrifter av Q:s föreläsningar 1724 i elementär matematik och geometri finns i LUB. Se vidare not 12, s. 33.

nesbörd och genom studiet av förteckning på hans skrifter och föreläsningsschemata åtminstone skaffa sig en föreställning om omfattningen. Särskilt beklagligt är att några kvarlevor av korrespondensen med utländska auktoriteter ej är att tillgå. — Omdömen om hans ryktbara lärdom har redan anförts för Åbo- och Pernautiden. När 1718 frågan är uppe att föreslå Q till 3dje teol. professuren och fakulteten satt honom främst, ges också kollegernas utsagor, då de avstår från att föreslå honom endast för att han själv undanbett sig med hänsyn till sin nyligen passerade äkten-skapsskillnad. A. Rydelius förklarar sig veta, att Q äger ”de vetenskaper, som hos en teologum äro till fundamentet omistelige och till den viktiga professionen är både till lärdom och sinne mycket skickelig”. När liknande förslag blivit aktuellt hösten 1727 och bl. a. A. Rydelius och Papke vädjar till Q själv, håller denne ett anförande, där han icke vill förneka själva sanningen, ”att ju studia theologica varit mig hårt om hjärtat allt ifrån späda ungdomen och sedermera allt framgent”. Han hade ju på teologie studier blivit magister i Åbo. Men, fortsätter han, både är han så väl nöjd med sitt ämbete, att han åstundar få förbli därvid, och finner han det vara en samvetssak att begära befordran till ett annat, vartill han aldrig haft tillfälle att uppöva sig. v. Döbeln inskju-ter, att om Q övergäve matematikprofessuren, vore onekligen icke lätt att finna hans make igen. Hegardt röstar ändå för Q med ett litet lovtal: ”en man av vackra veetenskaper, icke allenast sådana som dess profession egentligen röra, utan ock många andra utom dess sfär, som till studium theologicum lämpas kunna: flitig, saktmodig, som med den akademiska ungdomens obeskriveliga nytta, jämte ock collegii academici (cons.) mogna betänknin-gar gått sina colleger oförtruten till-handa, uti vilken intet desidereras, som till en complet lärd man kan skäligen for-dras”. — När man i april 1732 efter Q:s

bortgång söker en efterträdare i hans äm-bete, säger Lagerlöf, att det fordras en så-dan man, som redan igenom lärdomsprov visat sig med heder kunna beträda det rum, som igenom den avlidne och beröm-melige mathemathici sal. prof. Quensels död blivit ledigt, ”vilken man varit i livsti-den uti stånd att giva åtskilliga utländske lärde män, som honom både muntligen och skrifteligen besökt, gott nöje uti fram-ställte dubiis vexatis in mathesi”. Från kanslern Gyllenborg kom till cons. redan 26/1 1732, sedan Q dött 13/1, en skrivelse, där G säger sig ”med särdeles sinnesrö-relse utur coll:ii acad. till mig ankomne siste skrivelse fått inhämta den avsaknad och skada kongl. academien tagit igenom för detta matheseos professorens magister Conrad Quensels dödelige frånfälle, vilket jag har ännu så mycket större ordsak att beklaga, som bemålte sal. professor uti livstiden, både medelst sin vackra lärdom, berömmelige leverne och särdeles oförtru-tenhet visat kongl. academien och den därvid studerande ungdomen mycken och besynnerlig god tjänst, önskaendes intet högre, än att denna saliga avlednes rum måtte bliva uppfyllt med ett så värdigt subjectum som till alla delar kan svara mot den antecessors dygd och mogna förfaren-het samt något medel finnas till understöd för det utan tvivel i släta villkor efterläm-nade sorgehus”. Sammanfattningen av så-dana utlåtanden ger åtminstone en bild av personligheten: en av naturen mycket rik rustning av gåvor, med stark plikttrohet förvaltade, framburna anspråklöst men i klara och övertygande former. Det har sagts om honom att det var ofattbart att så mycket kunde rymmas i en så späd ge-stalt. Från vår horisont kunde man tilläg-ga: att så mycket kunde utträttas under så pressande hårda yttre öden. — Vid förslag till sökt professor ges också belysande om-dömen, t. ex. när Q efter en uppslitande familjeupplevelse i Lund sökt sig till den i Uppsala lediga professuren efter Petrus Elvius, då cons. där visserligen föreslår

den trots tjänst- och andra meriter av motgångar drabbade Nils Celsius, men samtidigt säger, att på Q:s meriter ingen vill tvivla. Carl XII dröjde emellertid med beslutet och det har förmodats, att han skulle ha föredragit Q. Skottet i Fredrikshald kom emellan.¹¹ Ärendet avgjordes till C:s förmån. När Q efter ytterligare familjetrassel åter söker samma professur efter Celsius 1724, för fakulteten undan honom och en annan sökande såsom "redan sittande i goda villkor" och föreslår den uppsaliensiske magister Burman — meriterad utom i matematik även i musik (som orgelnist i Uppsala domkyrka) men i cons. sätts 19/9 s. å. Q i främsta rummet av medicinaren Roberg och juristen Malmström, den senare med motive- ringen, att mat. professuren vore en av dem, "som vid ett universitet mest lyser" och Q därför "för en allmänt bekant merite" borde sättas främst. I andra rummet föreslår han Klingenstierna, den blivande "matematikens fader" för hans extra-ordinarie geni i ämnet. Också kanslern förordar Q, men KM:t utnämnde Burman. När Q gör ett nytt försök 1728, går Kling- enstierna före honom. Att lokala band till vederbörande universitet spelar in är ej ovanligt vare sig i Uppsala eller Lund, när det gäller tjänsteförslag. — Hur veten- skaperna förvaltas och utvecklas når dock ut över hemmauniversitetets område. Så- lunda refereras och diskuteras Quensels åsikter i Vetenskapsgillet i Uppsala (= det 1719 stiftade och senare omdöpta Bokvettsgillet). I dess tidskrift, *Acta Lite- raria*, förekommer han också, och i säll- skapet blir han invald 1728.

Den yttre omfattningen av Quensels in- sats kan följas dels i de skrifter han förfat- tat, dels i den vanligen månatliga redogö- relsen för hans föreläsningar och övningar samt i viss mån i de disputationer som hål- lits under hans presidium. Vem som verk- ligen författat avhandlingarna i senare fallet är svårt att avgöra, då den gamla seden att det var professorn alltmer bör-

jade frångås — att hans anda och för- kunnelse återspeglas i ämnesval och hela intresseinriktningen är dock sannolikt. Här nedan anförts vissa belysande exem- pel.

Till matematikprofessuren knöts utom de till den egentliga matematiken hörande ämnena framför allt astronomi med dess förbindelse ut i det praktiska livet, särskilt tideräkningen (*computus*), väderlek, navi- gation samt geografi, en mångsidig veten- skap, som bokstavligen ger utblickar mot oändligheten både i tid och rum. I under- visningen måste emellertid först enkla och klara grundbegrepp utredas, och däri tycks Q visat en sund pedagogik — troli- gen en av orsakerna till de stora lärjunga- skarorna vid hans föreläsningar, som på- stås tävla med ryktbarheter som And. Ry- delius' och (tidigare) Ihres. Q lär fördelak- tigt ha avvikit från det vanliga torra teore- tiserandet genom en mera intresseväc- kande, med praktiska livet förbunden in- riktning.¹² Det var visserligen ännu långt till det senare 1700-talets nyttobetoning

¹¹ Nordenmark framkastar i "Svensk astro- nomi och svenska astronomer", Sthlm 1933, s. 83, att Carl XII möjligen under vistelsen i Lund skulle lovat Quensel tjänsten.

¹² Nordenmark har i a. a. en förteckning över Q:s skrifter och föreläsningar i det ka- pitel han ägnat honom (s. 89—87). Weibull har också i Lunds universitets historia refe- rerat titlarna på en rad tryckta skrifter av Q, som tydligen motsvarar just föreläsning- arnas ämnen, t. ex. solens bana, atmosfären, kritik av astrologien, åskan, norrskenet, påsk- tideräkningen, kalenderreformer, algebra m. m. — Georg von Rauch har i en skrift "Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1600— 1710", som ingår som band 5, 1943, i serien "Schweden und Nordeuropa", i skildringen av universitetet i Pernau framställt Q som en så ödmjuk och eftergiven natur, att han vill se den som orsak till studenternas bris- tande disciplin och skolk vid detta universi- tet. Man bör nog hellre sätta fenomenet mot bakgrunden av den allmänna situationen året 1708 och de stränga restriktioner som bevakade "Östersjökanterna" åt svenskarna — inte minst genom att hindra frekvensen av internationella rörelser från och till universi- teten. — Nordenmark, a. a., uppger även, att Q:s föreläsningar redan i Pernau varit talrikt besökta.

in absurdum. Men man inser, att stjärnbilders och planeters ställning lätt kan förbindas med navigation och så väcka ynglingars intresse, liksom att klimatets elementa i förhållande till växtlighet och skörd får gott gehör hos skåningar. Man förstår dem inte minst från nutida horisont, då de enklaste företeelser måste framställas med förkortningsformler och förloppen av deras förhållande till varandra med ekvationer!

I föreläsningar och privatkurser håller Quensel de olika ämnena skilda enligt schemat. De praktiska synpunkterna har sannolikt beaktats mest i den muntliga framställningen särskilt vid kurserna. Här följer några exempel på de rapporterade föreläsningarna och kurserna (jfr Nordenmark).

- 1717 föreläste Q matematik: algebra och sfärisk trigonometri samt gav privatlektioner i ämnets övriga delar.
- 1718 (då han var rektor) föreläste han "architectura militaria" samt privatundervisade i aritmetik, geometri och algebra.
- 1719 föreläst doctrina sphaerica och trigonometria sphaerica.
- 1721 beräkning av solens och månens rörelse för bestämning av tiden för månens aspekter, för epakterna (dagarna mellan 1 jan. och närmast föregående nytändning) och för påskfullmånen. Dessutom dagligen tre timmar kollegier i gnomicon (solhöjdsräkning), trigonometrien och mekaniken.
- 1722 inriktas studiet på förmörkelser och beräkning av dem, därför att sådana då var aktuella: två månförmörkelser s. å. och en solförmörkelse följande år.
- 1723 och följande redogjorda års-schemata ägnas både föreläsningar och övrig undervisning huvudsakligen åt geografi och tideräkning. Att detta senare dominerar sammanhänger med det aktuella intresset för en

övergång till nya tideräkningen, dvs. den gregorianska, i katolska världen genomförd redan 1582, i Sverige först 1753. Den innebar som bekant en korrigering av skottåren och skilde sig från den äldre, julianska, genom 11 dagar.

För kyrklig tideräkning (högtiders almanacka) utgav Q 1730 en lärobok. Vidare finns av honom utgiven en elementär lärobok i aritmetik i två avdelningar, av vilken ett exemplar 1765 donerats till Karlstads högre allm. läroverk av Conrad Q:s son, rådmannen i Karlstad Josua Q. Postumt utgavs av äldste sonen, Wilh. Johan Q, en elementär handledning i hantering av globen. Slutligen är några astronomiska och meteorologiska observationer publicerade i Acta literaria Sueciae.

Till publikationerna av Quensels forskningsresultat hör även almanackorna. 1686 hade Carl XI givit professorerna i astronomi rätten att utge sådana. Det tillämpades så, att varje utgivare skapade en eller flera almanackor för olika distrikt efter så exakt astronomisk beräkning som möjligt. Numera är vi ju vana vid större,

genom konventioner sammanförda områden — enligt "mellan-europeisk tid" etc. På karolinsk tid var man mer nogräknad, bokstavligen. Det blev flera små distrikt — efter olika horisonter — och flera utgivare. Conrad Quensel, "flitigast av alla" (Nordenmark), utgav dem under åren 1714—33 för Stockholm, Lund, Jönköping och Göteborg. Han förde också meteorologiska anteckningar.

Nedan lämnas några exempel på studerandes disputationer som belysning även på professorns egna aktiviteter. Redan i Pernau ventilerades i en diger avhandling (respondens Petrus König) solens och månens banor, och i Lund — typiskt för den friare andan där — redan 1714 — en polemisk avhandling mot "vidskepliga" beräkningar inom astronomin (A. P. Osander). "Om vi skulle tilldela stjärnorna denna ödesmakt, skulle därav följa, att intet fritt handlande existerade, och att alla lagar, föreskrifter och förbud vore gagnlösa och att slutligen Gud, som är allt det godas upphov, bleve allt onts upphovsman". Vidare ventileras kyrklig tideräkning, särskilt beräkning av påskterminen, samt övriga festdagar, "gylletalet" etc., och även norrskenet. Som synes allt sådant, som hör astronomin till och som tydligt pekar på Quensels egna intressen.¹³

Den karolinska tiden är för akademien i många avseenden en brytningstid. Ovan har berörts vad t. ex. krigstid, avstånd från centralregering, myntvärdeskriser och nyerövrade landskaps försvenskning kunde betyda. Rent vetenskapligt var — som ju också nämnts — övergången till ny tidräkning under debatt. Men ömtåligast och till innebörd av största betydelsen var den kosmologiska frågan: diskussionen (eller nedtystandet) kring bekännelsen till ettdera av systemen: det hittills i halvtannat årtusende härskande ptolemeiska, det modifierade tyckoniska (efter Tycho Brahe) — som slagit väl igenom i norra Europa — eller det revolutionära, coper-

nikanska. Var jorden universums medelpunkt, kring vilken sol och planeter rörde sig, eller skulle den icke vara annat än en rörlig planet, kretsande kring solen bland alla de andra? Den frågan grep djupt in på det kyrkliga området, ty enligt Bibeln var det ju solen, som rörde sig — och överhuvud taget människornas värld som var hela skapelsens syfte. — Astronomiens historia förlorar sig bakåt i omätbara perspektiv. Det är i de indiska och orientalska viddernas torra luft som människor först stått häpna inför de djupsvarta nätternas gnistrande stjärnbilder, iakttagit deras lägen och rörelser och velat tyda deras inflytande på människans liv. Man såg i dem gudamakter, gav dem namn och egenskaper till nytta eller skada. Man observerade deras ställningar och hur de förändrades. Redan dessa observationer kunde få sammanhang med praktiska livet: när Sirius strålade fram över Egypten, var det tecknet till att Nilen började stiga. Så förknippades himlaljusen med religiösa föreställningar om styrande makter i höjden och människans beroende av dem. Tidsindelningen följde himlakropparnas rörelser och tog namn efter dem — ett flertusenårigt arv ända fram till oss. Detta asiatiska absolutistiska beroendesystem reflekterades också vidare i astrologien. Men i Grekland möttes det av den fria tanken och den enskilda individen i västerlandets småbrutna landformer och till sjöfärder lockade fristyrda folk. Där ersatte filosofi och naturvetenskaplig spekulation den transcendentala tydningen av kosmos. Ett märkligt återvändande motiv i världshistorien detta: de asiatiska ändlösa vidderna med deras vällande folkmassor i stora kollektiv, som måste styras absolut enligt budet: fiat justitia pereat mundus! i kontrast mot västerns mångfald av mindre riken med individuella skiftningar och lagar en-

¹³ Nordenmark betonar också astronomin med vad dit hörde som Q:s huvudintresse och ger exempel på några av hans mätningar.

ligt principen: *salus populi suprema lex!* Men som ett arv övertog man i västern som nämnts tideräkning och himlakroppars namn, liksom en länge kvarlevande gren av den fantastiska övertron: astrologien. — På gränsen mellan dessa världar — i Alexandria — levde på 200-talet e. Kr. den astronom, Ptolemaius, som för halvtannat årtusende framåt skulle genom sitt verk, "Almagest", bli auktoritet för västerlandets uppfattning av universum, där jorden var den fasta medelpunkt, kring vilken allting cirklade. Först polacken Copernicus blev banbrytare för det system, som uppkallats efter honom och som gör solen till medelpunkt och jorden till en planet i rörlig bana. Dock tror han ännu på det gamla systemets kristallsfärer som fäste för dylika banor. Först med den fysiska vetenskapens och instrumentens utveckling under 1600-talet kunde bevis sökas för den nya världsuppfattningen. En mellanståndpunkt, mer acceptabel för kyrkorna, var Tycho Brahes. Men stödet fick Copernicus främst just hos Tychos medarbetare Kepler genom hans matematiska beräkningar av planeternas banor. Galilei öppnade, bl. a. genom sin kikare, nya vägar för iakttagelse och bekände sig öppet till Copernicus system. In på 1700-talet kunde Newtons fysiska lagar lägga bevisgrund bakom de tidigare antagandena.

I Sverige hade astronomin som vetenskap haft företrädare i Uppsala på 1500-talet: Olaus Luth (namnet kvar i Luthagen) och den framstående teologen och slutligen ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus, som i sig illustrerar det nära förhållandet mellan kyrkan och astronomin (tidräkningen med helgerna), som också kom att länge kvarhålla den gamla kosmologin och betrakta Copernicus som kättare. Praktiska försök med observatorium och nya instrument gjordes där också under 1600-talet. Dit kom från Lund astronomen Spole, som där anlagt ett observatorium, förstört av eld under danska kriget. Hans namn lever i Spolegatan.

När Conrad Quensel tillträder den matematiska professuren, som i sig innesluter även astronomi och geografi, betyder det att för första gången öppet tillämpas den copernicanska kosmologien från en svensk lärostol. Trots sina få och enkla instrument — varibland kvadranten torde spelat huvudrollen jämte en tub om 3 fot — och utan observatorium kunde han göra träffande iakttagelser på firmamentet från höjdpunkter i trakten och från skilda horisonter beräkna tiden för almanackan. I särskilda stridsskrifter framträder han som försvarare av Copernicus. Pietisten Michael v. Strokirch hade utgivit en skrift till försvar för det ptolemeiska systemet, vilken 1720 bemöts och vederläggs av Quensel i skriften "Veritatis defensioncula contra Veritatis studiosi de motu solis et terrae lucubrationculam". Han söker där också visa, att det copernicanska systemet ej strider mot Bibeln. När kommissarien i rikens ständers bank Daniel Forelius 1718 till ärkebiskopen ingivit ett betänkande över "det hos oss brukelige calendarii correction", som förordar den Julianska kalendern med blott viss ändring för beräkning av påskan, polemiserar Q kraftigt däremot och ansluter sig till ett förslag de svenska astronomerna diskuterat 1699.

Conrad Quensel fick uppleva att stå vid tröskeln mellan den i kyrkans hägn vilande synen på kosmologien med människornas boning som medelpunkt och ändamål i hela skapelsen och den nya vägen in i naturvetenskapen med hjälp av nya medel och upptäckter av lagar och krafter, som spelar där. Det är belysande för Quensels personlighet, att han, den i teologien insiktsfulle och djupt fromme, så helt förstår skillnaden mellan ande och materia, att han med orubbad förtröstan kan kämpa för de nya uppenbarade sanningarna. — Astronomiens fält är bokstavligen oändliga, i tid som i rum. Långt bakåt i omätbart fjärran förlorar sig de äldsta beaktarna av natthimlens mystik: avstån-

den anas blott genom bilder på stenar, som visar stjärnbilderna i lägen på mångtusenårigt avstånd från historisk tid. Och långt i fjärran från det copernicanska genombrottet låg ännu framtiden, då universums oändlighet i rummet skulle upp-
dagas genom de förfinade metoder som spektralanalys och radio skulle erbjuda människorna, när de, åter famlande efter ny tro på det ofattbara, söker följa vetenskapen ut till kvasarer och pulsarer — solsystem, vars ljus når fram till vår Tellus miljoner år sedan de i verkligheten slocknat — och dock väntas ge hjälp till vår existens. Som detta nedskrivits ingår nyheten, att astronomin för första gången tilldelats nobelpris. Jag tycker Conrad småleende nickar meningsfullt mot mig från väggen.

Quensel hade som framgått nedlagt mycket flit som ledamot i cons. 1730 var han som vanligt närvarande vid sammanträdena, men 18/12 anmäldes, att änkekassan ej kunde utredas, då Q genom "en hastig opasslighet" var frånvarande. Under våren infaller strödda gånger av frånvaro och den 6 juni 1731 är han sista gången personligen närvarande i cons. Hans svåra sjukdom — som enligt Nordenmark skulle varit gikt — hindrade honom dock ej att följa ärendena och göra skriftliga inlägg, det sista som ovan framgått bara 3 dagar före sin död. Hans eftermäle har redan framdragits genom olika utsagor. Parentation hölls på sedvanligt sätt av And. Rydelius och högtidlig begravning i domkyrkan, då det ringdes före och efter med "alla klockorna".

Till riksheraldikerämbetets förhistoria

Av C. G. U. Scheffer

Under Gustaf II Adolf fullbordades den svenska adelns sammanslutning till ett stånd. Därmed följde fasta regler för förlänande av adelskap, upprättande av sköldebrev och medlemmarnas immatrikulering. På skilda håll måste organisatoriska åtgärder vidtagas för att i dessa avseenden möta det nya lägets krav. Ridderskapet och adeln, genom riddarhusets instiftande år 1626 samlat i en fast organisation, ombesörjde själv sin matrikulering. Med denna följde behovet av genealogiska utredningar för ätternas inbördes avgränsning. Därvid måste även heraldiska spörsmål upptagas till behandling. Det kunde exempelvis gälla att åtskilja släkter med samma vapen.¹ I kungliga kansliets instruktioner infördes särskilda bestämmelser för expedieringen av sköldebrev med angivande av vilka sekreterare och expeditioner detta påvilade.² Vid själva upprättandet av sköldebreven torde kansliet ursprungligen ha använt sig av ritare, som på det ena eller andra sättet varit knutna till detsamma som skönskrivare eller dylikt.³ I det år 1667 instiftade antikvitetskollegiet fick vårt land en institution med hög heraldisk sakkunskap. Tjänstemännen hade vid sina undersökningar och forskningsresor bedrivit heraldiska källstudier. Ritarna hade genom att teckna sigill, gravstenar och begravningsvapen även de fått goda heraldiska insikter. Det var därför helt naturligt att kansliet utnyttjade sakkunskapen inom antikvitetskollegiet (antikvitetsarkivet) för att få sköldebrevs-ärendena, vilka under Karl XI:s regering växte i antal, på bästa sätt handlagda både

när det gällde att "inventera" och måla vapnen i sköldebreven.

Denna uppgift blev, i den mån antalet adlade ätter ökade, alltmer krävande och svårbemästrad. Vid kompositionen av nya vapen gällde det icke endast att tillse att dessa stodo i överensstämmelse med heraldikens lagar, utan även att de voro så beskaffade, att någon förväxling med tidigare sköldemärken, vare sig för fortlevande eller utdöda ätter, icke kunde ske.

¹ F. Wernstedt, *Ur Riddarhusgenealogiernas historia*, Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1937, Hfors 1937, (särtryck) s. 1 f.

² *Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland*, utg. av C. G. Styffe, Sthlm 1856. I denna ingå följande förordningar, som i detta sammanhang äro av intresse: Förordning, varefter Kungl. Maj:ts vill att kansliet skall beställas, såvida det sekreterare och skrivare vidkommer, utfärdad i juni 1620 (s. 303); Kungl. Maj:ts kansliordning, dat. den 20 juni 1651 (s. 321 ff.); Kungl. Maj:ts kansliordning, varefter kanslikollegium skall vara beställt och särdeles hava sig uti Kungl. Maj:ts varande minorennet till att rätta, dat. den 22 sept. 1661 (s. 340 ff.).

³ Till namnen äro de okända, men alster av deras verksamhet finnas bevarade. I en av sina förteckningar (U 92, KB) anför Berch: "Et Knippe Wapnitningar för dem, som i Johan den Tredies tid blefwo adlade" samt tillägger: "Tyckas hafwa tillhört honom, som efter upgifwen beskrifning war förordnad at måla wapnen i sköldebrefwen" (Ingå nu i Genealogica 66: Åtskilliga vapenteckningar och beskrivningar, RA. Utgjorde tidigare signum H 20 i antikvitetsarkivet). Andra sådana målningar och teckningar ingå i Sköldebrevssamlingen, Svenska adelsvapen, RA. Daniel Tilas anför i sina samlingar ofta ritningar i antikvitetsarkivet av "de gamla vapenmästarna" (Genealogica 112—117, RA). Dessa "vapenmästare" ha emellertid alla bevarat sin anonymitet, vilket kanske får tagas som ett tecken på att de voro blott och bart ritare.

En sådan uppgift förutsatte goda insikter i den svenska heraldikens historia och en överblick av källmaterialet. Längre fram fann man det därför påkallat, att denna uppgift med ensamrätt anförtröddes åt en person, på vilken det ankom att förhindra "konfusion" mellan vapnen.

Med tiden komplicerades heraldiken och försågs med en påbyggnad av allsköns regler, vilka skulle föra den långt bort från den medeltida enkelheten. På detta sätt blev heraldiken en fackvetenskap, som krävde en specialutbildning för de invecklade bestämmelsernas tillämpning. Samtidigt blev upprättandet av alla sköldebrev en icke obetydlig administrativ detalj. Följden blev att fackutbildade heraldiker under 1700-talet kommo att upptaga konkurrensen på detta område med antikvitetsarkivets män.

Det har sålunda konstaterats att upprättandet av vapenförslagen ännu under 1700-talet utgjorde en sida av antikvitetsarkivets övriga heraldiska verksamhet i det att denna uppgift anförtröddes åt dess tjänstemän. Det bör därför i första hand

fastställas vilka av dettas representanter, som svarade för "inventerandet" av sköldebrev. Därefter bör det undersökas, när denna uppgift på grund av heraldikens alltmer komplicerade karaktär övergick från antikvitetsarkivets representanter till fackheraldikerna. Dessa anförtröddes "att ha uppsikten över heraldiken i riket". Någon gång före 1773 infördes den mot en sådan uppgift svarande titeln riksheraldiker. Det gäller till sist att utreda i vad mån dennes ämbete utöver de rent administrativa uppgifterna även omfattade sådana, som avsågo den heraldiska forskningen.

I allmänhet brukar man vid försöken att upprätta en riksheraldikerlängd som första namn upptaga *Elias Brenner*.⁴ Man har menat, att Brenner faktiskt utövat de funktioner, som senare skulle utövas av riksheraldikern. I motsats till de ritare, som före honom utfört de nya adelsvapnen, hade han också genom sina kunskaper och sin ställning som assessor i antikvitetsarkivet en helt annan möjlighet att på ett självständigt sätt upprätthålla en sådan syssla.

Ej ens Brenners befattning som heraldiker och vapenmålare vid kansliet är autentiskt belagd genom fullmakt eller annat sådant bevis.⁵ Trovärdigheten av denna

⁴ H. J. S. Kleberg, Riksheraldikerämbetets uppkomst och utveckling, Meddelanden från riksheraldikerämbetet 1933, Malmö 1933, s. 9. Schück, VHAA 5, s. 409. Ej så långt tillbakaaförd är en längd i Meddelanden från Svenska heraldiska föreningen, Stockholm 1912, s. 36. B. Bennich—Björkman, Författaren i ämbetet (Studia litterarum Upsalien-sia, 5, Uppsala 1970), s. 161.

⁵ Eliel Aspelin framhöll i sin biografi "Elias Brenner, en forskare och konstnär från Karlarnas tid", Hfors 1896, s. 47 f., att han som stöd för denna uppgift endast kunde åberopa äldre biografier samt allmänna vitsord i kungliga brev om Brenners heraldiska insikter. Aspelin fann dock med rätta uppgiften fullt trovärdig. En liknande traditionsuppgift förmåler, att Brenner skulle målat de i rid-darhussalen upphängda vapensköldarna. Aspelin, a. a., s. 48, ställde sig tvivlande därtill, då sköldarna "i allmänhet äro utförda utan nämnvärd elegans". På sin höjd kunde man

Av Elias Brenner år 1689 bestyrkt förslag till vapen för ätten Granfelt (Sköldebrev och adelsvapen, RA).

gamla uppgift bestyrkes emellertid av en rad av Brenner utförda och undertecknade vapenprojekt, som finnas bevarade bl. a. i riksarkivets samling "Sköldebrev och adelsvapen".^{5a}

Av Nils Tungelfelt bestyrkt förslag till vapen för den år 1720 adlade och introducerade ätten Dagström (Sköldebrev och adelsvapen, RA).

Elias Brenner efterträddes av *Nils Tungelfelt*, som den 15 mars 1718 förordnades att syssla med vapnens förfärdigande och avmålning.⁶ Tungelfelt hade 1712 antagits som extra ordinarie ritare vid antikvitetsarkivet men redan året därpå måst lämna detta, då tjänsten indrogs.⁷ Sannolikt har man genom hans utnämning till vapenmålare sökt hålla honom skadeslös för att han på detta sätt ställdes på bar backe.

Redan under året för sin utnämning besvärade sig Tungelfelt hos kanslikollegiet över att assessorn i antikvitetsarkivet *Carl Ludvig von Schantz* gjorde intrång på hans område. Trots att denne ägde kunskap om förordnandet, skulle han vara sysselsatt med att förfärdiga vapen för nya sköldebrev.⁸ Med anledning av denna anmälan blevo båda kallade inför kansli-

kollegiet. Schantz hävdade, att han borde få utföra de sköldebrev, för vilka han redan före Tungelfelts utnämning gjort utkast till vapnen. Tungelfelt å sin sida ansåg, att detta stred mot hans privilegium. De båda kontrahenterna anmodades att söka komma överens i godo. Schantz fick även en anmaning att upprätta en förteckning på de sköldebrev, som han hade för händer. Tungelfelt medgav för att visa sin

förmoda att de målats efter Brenners utkast. Denna mening har sedermera genom åren upprepats i litteraturen, utan att man kommit till ökad klarhet om Brenner över huvud taget varit knuten till riddarhuset. Ett nytt bidrag till diskussionen finnes emellertid i E. Hultmark m. fl., *Svenska kopparstickare och etsare 1500—1944*, Uppsala 1944, s. 198. Enligt en där lämnad uppgift skulle kopparstickaren Carl Gustaf Lemoine (1698—1727) ha efterträtt Elias Brenner som vapenmålare vid riddarhuset år 1717.

^{5a} Förslagsritningar till grevliga, friherrliga och adliga vapen (förvarade i tre liggande foliokartonger och ingående i samlingen Sköldebrev och adelsvapen, RA) äro ej sällan försedda med påteckning av den ansvarige heraldikern eller vapenmålaren: Elias Brenner 1687—1715, Nils Tungelfelt 1716—1720, och Carl Ludvig von Schantz 1714—1728. Den bristande överensstämmelsen med kända utnämningsdata pekar på von Schantz' obehöriga ingrepp (därom se nedan) men även på möjligheten av att Brenner under sina sista år haft svårigheter att uppehålla tjänsten. Endast en mindre del av förslagsritningarna äro bevarade.

⁶ Kanslikoll. prot. den 26 mars 1718, RA. — Schücks förmodan att Tungelfelt skulle ha tillträtt befattningen som vapenmålare redan före Brenners död är alltså felaktig. Schück, VHAA 5, s. 409.

⁷ Schück, VHAA 4, s. 41. — När H. J. S. Kleberg i sin uppsats "Riksheraldikerämbetets uppkomst och utveckling" (Meddelanden från riksheraldikerämbetet 1933, s. 9) ifrågasätter om icke von Schantz efterträtt Tungelfelt som vapenmålare redan år 1703, vid vilken tidpunkt den sistnämnde enligt Kleberg även skulle blivit "i kollegiet ersatt med Carl Ludvig von Schantz", måste detta därför bero på någon förväxling av person. C. L. von Schantz antogs visserligen som ordinarie ritare i antikvitetsarkivet den 19 september 1703, men efterträdde då den försumlige Sven Borghem (Schück, VHAA 4, s. 40).

⁸ Kanslikoll. arkiv, E IV:15, Ink. skriv., Ärenden ang. riksarkivet, antikvitetsarkivet och K. biblioteket, Strödda skrivelser, RA. Jfr kanslikoll. prot. den 10 maj 1718, RA.

goda vilja, att Schantz skulle få utföra hälften av sina uppgjorda förslag, inalles tjugu stycken. Detta fann kanslikollegiet högst skäligt och Schantz måste motvilligt finna sig i dess resolution. Samtidigt förbjöds han att i fortsättningen göra intrång i Tungelfelts syssla.⁹ Därmed hade vapenmålaren tillagts privilegium att både göra utkastet till vapnet och att måla detsamma i sköldbrevet. Denna tolkning skulle icke komma att stå sig i fortsättningen.

Trots detta uttryckliga förbud fortsatte von Schantz att göra nya utkast, därtill tydligen tubbad av nyadlade, som hade mer förtroende för honom än för Tungelfelt. Det livliga adlandet vid frihetstidens början gjorde att ärendena just då voro många. När Tungelfelt ånyo besvarade sig inför kanslikollegiet, taltes vid sakens behandling även om att Tungelfelt ej så väl tycktes förstå heraldiken som von Schantz, vilken velat visa, att denne då och då försyndat sig mot reglerna. Kollegiet fann det därför bäst att hänskjuta prövningen av deras skicklighet till kanslirådet Peringskiöld, som däröver skulle inkomma med utlåtande. Efter några månader meddelade Peringskiöld, att han funnit von Schantz vidare kommen i vapenkonsten, men betonade samtidigt att Tungelfelt hade frihet på tjänsten enligt kungligt brev. Kollegiet befann sig onekligen i en brydsam situation. Det gällde att träffa valet mellan en skicklig person, som folk vände sig till, och en mindre skicklig med rent av diskutabel kompetens men med kungl. fullmakt på platsen. Man försökte förgäves finna ett kryphål för att kunna medge von Schantz rätt att vara verksam vid sidan av Tungelfelt. Man erbjöd Tungelfelt en ritarebeställning vid antikvitetsarkivet. Som förut omtalats hade han 1713 förlorat en sådan befattning vid dess indragning. Tungelfelt var emellertid orubblig och den svenska rättsstaten bestod provet. Han fick bekräftelse på sitt privilegium men erhöll samtidigt en admonition "at vid sköldemärkens för-

färdigande så gå hvarjom och enom tilhanda, at ingen må skäligen få til at klaga. Börändes han deruti rätta sig efter de regler, som i wapnakonsten allmänneligen vedtagne äro och dervid ihogkommandes at detta är en Wettenskap som Rikzens heder har delaktighet uti at den handteres med det förstånd som wederbör".¹

Vid Tungelfelts frånfälle år 1721 var von Schantz självskriven till befattningen.² Han blev den siste representanten för antikvitetsarkivet på denna post. Assessor von Schantz efterträddes som vapenritare av hovjunkaren *Conrad Ludvig Transchiöld*, som visserligen sökt den efter von Schantz lediga platsen som assessor i antikvitetsarkivet men därvid av allt att döma som huvudsaklig merit endast kunnat åberopa sina insikter i heraldik. Från Transchiölds synpunkt kunde detta vara motivering nog, ty von Schantz hade i stort sett endast sysslat med genealogiska och heraldiska spörsmål. Då utnämningsfrågan behandlades i kanslikollegiet, yttrade kanslirådet von Schantz i sitt votum, som förtjänar att anföras, då det klargör den heraldiska sysslans förhållande till antikvitetsarkivet: "Hwad det tredie rummet widkommer önskade jag gierna därtill kunna nämna hoff-Junkaren Transchiöld för des kunskap i språk och studier uti heraldiquen. Doch som denne wetenskap icke egenteligen tillhör den nu lediga Assessors sysslan och jag icke är säker, om han äger de egenskaper, som efter Cantzlieordningen denna beställning tillkommer: att kunna utreda historiam et antiquitates Patriæ, så conformerar jag mig

⁹ Om Tungelfelts och von Schantz' kontrovers se kanslikoll. prot. den 10, 16 och 20 maj 1718, RA.

¹ Om denna förnyade kontrovers mellan Tungelfelt och von Schantz se kanslikoll. prot. den 22 och 26 juni, 15 okt. samt 27 nov. 1719, RA.

² Utnämningsdatum för von Schantz har icke kunnat fastställas, men han omtalas som tidigare innehavare av befattningen i efterträdarens fullmakt. Jfr B. Bennich—Björkman, a. a., s. 162, not 3.

äfwen med Hr. Cantzlierådet Nerés i anseende till feldtsecreteraren Richardssons nämmande uti tredie rummet". Man fann emellertid vad Transchiöld angick en salomonisk lösning, i det att samtliga biträdde kanslirådet von Schantz' förslag "det han i nåder måtte blifwa auctoriserad till de wapns utarbetande, som hädaneffter kunna komma att förfärdigas och hwartill afledne Assessoren von Schantz i dess lifstid blifvit brukad".³ Med stöd av denna rekommendation erhöll Transchiöld den 29 april 1734 nådig resolution att "utarbete de Wapenn, hwilka hädaneffter kunna komma at förfärdigas".⁴ Därmed hade denna befattning definitivt lösryckts från sambandet med antikvitetsarkivet.^{4a} Utan passeringar skulle denna skilsmässa dock icke äga rum.

År 1740 anförde sålunda Transchiöld klagomål hos kanslikollegiet emot ritaren vid antikvitetsarkivet Jacob Wendelius för ingrepp i hans syssla med adliga vapens projekterande och ritande m. m. Då Transchiöld ensam vore ansvarig för att ej någon "confusion" uppstode i vapnen familjerna inbördes och att projekten blevo korrekt ritade och beskrivna, i vilka stycken Wendelius ej kunde anses kompetent, anhöll han, att denne av kollegiet skulle förbjudas att i fortsättningen "insmyga sig i hans syssla". Ärendet remitterades till sekreteraren Helin med infordrande av Wendelius' förklaring. Helin gjorde vad han kunde för att skydda sin underordnade. Vad själva saken anginge kunde han så mycket mindre yttra sig däröver som densamma icke anginge Wendelius' beställning vid antikvitetsarkivet. Han ville endast vitsorda, att denne i tjänsten lämnat prov på sin färdighet i ritande ävensom att han visat sig ha goda insikter i heraldiken.⁵

Wendelius lämnade en ganska skruvad förklaring. Transchiölds klagomål saknade grund. Wendelius hade endast utfört ett enda vapen, därtill uppmanad av hovkanslern baron von Kochen, för att visa

ett prov på sin färdighet, då han sökte ritaresysslan.⁶ Denna förklaring framstår i ett ganska egendomligt ljus, när man tar del av den av Wendelius den 16 juni 1739 daterade meritförteckning,⁷ vari utsades att "han uppå wederbörandes befallning och begiärn måst uti Wapen ritningen, med Wapnars Inventerande betiena åtskilliche af höglofl. Ridderskapet och Adeln till deras nöije, skiönt han uppå underdånödmuik ansökning af den 3 april 1734 efter afledne Assessoren Wälborne Hr. Carl Lud: von Schantz ei kom i nådig åtanka".⁸

Wendelius' förklaring var naturligtvis tillrättalagd för tillfället. Han undvek omsorgsfullt att tala om de vapen, som han projekterat, och drog i stället fram det enda fall, då han utfört en sköldebrevsmålning. Transchiöld hade hävdad, att det tillkom honom att från början till slut utarbete de nya vapnen, en i och för sig möjlig tolkning, som även tidigare erkänts av kanslikollegiet. I sin resolution fastslog emellertid kanslikollegiet, att det visserligen tillkom Transchiöld att approbera de vapen, som kunde projekteras och dessförinnan icke fingo införas i sköldebreven, men att å andra sidan ingen kunde förmenas att låta projektera vapen av vem han ville.⁹ Därmed hade den officiella heraldikerns befattning begränsats till en

³ Schück, VHAA 4, s. 301.

⁴ Inrikes civilexpeditions registratur den 29 april 1734, RA.

^{4a} B. Bennich—Björkman, a. a., s. 158: Heraldikerämbetet en utsöndring från antikvitetsverket.

⁵ Kanslikollegiets arkiv, E IV: 9, Inkomna skrivelser från antikvitetsarkivets chef 1725—1750 J. Helin, RA. Skrivelsen av den 10 mars 1740. Transchiölds skrivelse är bilagd Helins nu nämnda yttrande.

⁶ Kanslikoll. prot. den 12 mars 1740, RA.

⁷ Kanslikoll. arkiv, E IV: 14.

⁸ Hans en aning bittra reflexion syftar på att han icke erhöll platsen som vapenritare efter von Schantz. Detta framgår av ordalydelsen i den senare meritförteckningen av den 17 dec. 1744. Transchiöld och Wendelius hade alltså tidigare varit konkurrenter.

⁹ Kanslikoll. prot. den 12 mars 1740, RA. B. Bennich—Björkman, a. a., s. 162 f.

granskning av projekten och deras införande i sköldebrev.

Ej heller i fortsättningen tycks Transchiöld ha fått ostört utöva sin befattning. År 1748 vände han sig ånyo till kanslikollegiet. Denna gång riktade han sig icke mot någon bestämd person utan anhöll endast att vapenbeskrivningar icke måtte emottagas vid de tre statsexpeditionerna (krigs-, utrikes- och inrikes-civilexpeditionerna) till införande i sköldebrev utan att ha undertecknats av honom som därtill konstituerad. Han inskränkte sig alltså till att begära skydd för sin granskningsrätt. Denna framställning bifölls och statssekreterarna anmodades genom protokollsutdrag att vaka däröver.¹

Det har varit nödvändigt att med en viss utförlighet dröja vid dessa i och för sig obetydliga tvister. De påvisade dock nödvändigheten av fastare bestämmelser för att åstadkomma ordning i dessa förhållanden och torde därigenom ha bidragit till att tvinga fram det instruktionsförslag för riksheraldikern, vilket senare skulle utarbetas. De voro även betecknande för den brytningstid, då antikvitetsarkivet tvingades ge avkall på den heraldiska hegemonien och dess medlemmar fingo konkurrens av fackutbildade heraldiker utanför sina egna led.

Transchiöld avled 1766. Följande år den 14 januari utsågs bergsvetenskapsmannen, tituläre landshövdingen, friherre *Daniel Tilas* att efter honom förfärdiga de vapen, som kunde ifrågakomma.² Tilas hade länge varit verksam på de heraldiska, genealogiska och personhistoriska områdena, där han var en erkänd auktoritet. Under en följd av år hade han anlitats som sakkunnig av riddarhuset, vilket brukade remittera dylika frågor till honom. Tilas' verksamhet som samlare hade ursprungligen ägnats åt svensk mineralhistoria men fick snart en markerad allmänculturell inriktning med genealogi och heraldik som viktiga discipliner.³ För att rätt förstå omständigheterna vid samlingarnas

tillkomst och vilka principer, som varit vägledande för Tilas vid deras uppläggande, är det nödvändigt att närmare granska de ämbetsåligganden som påvillade riksheraldikern, en titel som tillades *Daniel Tilas*, möjligen under år 1768.⁴

¹ Kanslikoll. prot. den 16 febr. 1748, RA.

² Kanslikoll. prot. den 3 febr. 1767, RA. Vid detta sammanträde uppvisade Tilas Kungl. Maj:ts resolution för honom "att hafwa uppsikten öfver Heraldiquen här i Riket".

³ *Daniel Tilas' Curriculum Vitæ I—II* samt fragment av dagbok september—oktober 1767 utgivna av Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom Holger Wichman, HH 38:1, Stockholm 1966, s. 8—15.

⁴ Tidpunkten för riksheraldikertiteln införande behöver diskuteras. I Meddelanden från svenska heraldiska föreningen, 1912, s. 35, nämnes Transchiöld som förste innehavare. Av den sammastädes återgivna Kungl. resolutionen den 29 april 1734 framgår emellertid, att han icke erhöill titeln vid sin utnämning till den heraldiska sysslan. Någon tidpunkt för en senare titelförläning nämnes icke. H. J. S. Kleberg, a. a., s. 9, upprepar uppgiften, men lämnar den alltför obestyrkt. Dess riktighet måste starkt ifrågasättas. När Tilas den 14 januari 1767 (Rådsprotokoll i inrikes civilärenden, RA) utsågs till Transchiölds efterträdare, sades endast, att han skulle "updragas den efter kammarherren Transchiöld lediga sysslan, at allena förfärdiga wapn för Riksens Ridderskap och Adel". För Schönberg angavs uppgiften däremot uttryckligen "at efter framl. Hr Landshövdingen Baron Tilas wara Riksheraldicus" (Kanslikoll. prot. den 2 febr. 1773, RA. Kungl. Maj:ts utnämning av Schönberg föregående dag meddelades då av kanslipresidenten). Vid detta tillfälle konstaterades, att Tilas blivit utnämnd till "Riksheraldicus" genom Kungl. Maj:ts resolution, varför det samma borde iakttagas även för Schönberg. Detta skulle närmast tyda på att Tilas tillagts riksheraldikertiteln under sin ämbets-tid. En uppgift i EAA 8, s. 304, att Tilas skulle blivit riksheraldiker år 1768, kan därför vara riktig, fast alla officiella källor sakna upplysning därom. Som källa anföres Anreps ättartavlor, anteckningar i A. Palms interfolierade exemplar. Denna uppgift har jag icke haft tillfälle att kontrollera. Tills vidare måste man dock stanna vid att tidigast *Daniel Tilas* erhållit riksheraldikertiteln. Det kan vara av intresse att försöka utröna varifrån den av de officiella källorna vederlagda uppgiften om Transchiöld som riksheraldiker härleder sig. Den torde härröra från Anders Schönbergs "Anmärkingar om Heraldikens öden i Sverige", Den Swenska Mercurius, 1757, s. 425. Där anföres: "Få

Detta sker bäst i det instruktionsförslag, som framlades på 1770-talet.⁵

Efter Tilas död år 1772 utnämndes den kände historikern *Anders Schönberg d. y.* till riksheraldiker den 1 februari 1773.⁶ En av hans första uppgifter synes ha varit att utarbete en instruktion för riksheraldikern. Upprättandet av en sådan hade yrkats av Tilas redan vid hans tillträde till befattningen.⁷ Ett förslag ingavs av Schönberg i oktober till civilexpeditionen, varifrån det remitterades till kanslikollegiet för underdånigt utlåtande.⁸ Ehuru detta förslag, som genom remissbehandlingen i hög grad berikats, aldrig blev stadfäst, har det dock haft en icke ringa betydelse för heraldisk administration och forskning, då det i stor utsträckning avsåg en kodifiering av gällande bruk.

Swenska Wapn äro det, som intet rätt noga efter Heraldiska reglor äro indelade, hwilket härefter alltid med wisshet kan ske,

sedan en wiss Riks-Heraldicus blifwit tilförordnad, . . . Detta ämbete förwaltas nu berömmeligen af Herr Cammar Herren Transkjöld". Av denna passus kan man draga den slutsatsen att riksheraldikertiteln torde ha använts i det allmänna språkbruket innan den blev officiellt vedertagen.

⁵ C. G. U. Scheffer, Ett förslag till instruktion för riksheraldikern från Gustaf III:s tid, PHT, Årg. 47 (1949), s. 47—59.

⁶ Se s. 43 not 4. — Av Anders Schönbergs heraldiska verksamhet är utöver hans "Anmärkningar" ej mycket bevarat. Se C. G. U. Scheffer "Anders Schönbergs samling av lacksigill", Samlarnytt, Tidskr. för samlare, 1947 nr 1, Sthlm 1947, s. 3—5.

⁷ Kanslikoll. prot. den 3 febr. 1767, RA.

⁸ Inrikes civilexp. ing. diarium den 27 jan. 1773, RA. Schönbergs förslag omfattar endast sex paragrafer och upptager de tre första sidorna av ett helark, under det att fjärde sidan är blank. Det gör därför intryck av att vara ett fragment, då instruktionen kunde förmodas vara mer omfattande. I inrikes civilexpeditionen gjord påteckning visar emellertid otvetydigt, att det är fråga om det ingivna originalet. Förslaget är bilagt kanslikollegiets underdåniga skrivelse den 9 maj 1774. Se om denna mitt ovan i not 5 anförda arbete.

En sidogren av ätten Gyllenstierna

Av Jan Liedgren

I oktober 1617 inlämnade biskop Ericus Erics i Åbo till hovrätten i Stockholm en supplik om att hovrätten skulle förhjälpa hans hustru att få ut 800 daler av salig herr Nils Gyllenstiernas arvingar. Suppliken ingavs den 27 oktober, och som bilaga inlades en utförligare supplik av hans hustru Ingeborg Palnesdotter (Rosenstråle), daterad Stockholm den 16 september. Redan den 21 augusti 1617 hade biskopen inlagt en avskrift av huvuddokumentet, ett märkligt aktstycke, utfärdat midsommardagen 1570 av riddaren och riksrådet Jöran Eriksson (Gyllenstierna) till Fågelveik och hans barn i giftermålet med Kerstin Nilsdotter (Grip), som avlidit redan 1538. Hovrätten biföll ansökan på framlagda skäl och utfärdade 28 oktober 1617 en förskrift i ärendet för fru Ingeborg till samtliga arvingar efter riksrådet och kanslern herr Nils Gyllenstierna.¹

I brevet 1570 meddelar Jöran Eriksson att han, tydligen efter Kerstin Nilsdotters död, sammanlevat med "min frilla" Gunnil Månsdotter och att de förenats genom laglig fästning men att även hon nu var död. I de olika fästningsavtal, som upprättats, hade föreskrivits, att barnen i hans adliga giftermål skulle ärva alla jordagods men att hans barn med den fästade frillan skulle bli medarvingar till lösöret. I brevet 1570 fixerar han sina fyra frillobarns arv till sammanlagt 5 000 mark örtug, och de fyra då levande adliga barnen (Nils Gyllenstierna och hans helsysstrar) förpliktade sig att efterkomma detta. Av denna summa, som omräknat i daler (4 mark = 1 daler) blir 1 250 daler, hade intill 1617

enligt fru Ingeborg Palnesdotters klagskrift endast 450 daler utbetalts, varför hennes fordran blev 800 daler.

Det rör sig här tydligen om ett slags morganatiskt äktenskap. Den jämbördiga hustrun har förenats med mannen genom prästerlig vigsel och morgongåva, medan den lågbördiga frillan endast förenats genom laga fästning och särskilt ekonomiskt avtal om begränsad arvsrätt för barnen. Brevet kastar en intressant belysning över det kungliga Vasahusets kullar av frillobarn med namnet Gyllenhielm, alla födda före fädernas vigsel med jämbördiga. Mest erinrar det kanske om hertig Karl Filips äktenskapsavtal 1620 med Elisabet Ribbing. Det finns också exempel på att präster under de första årtiondena efter 1520-talet legitimerat sina forsior och deras barn genom laga fästning i närvaro av präster men utan påföljande brudvigsel eller att lutheranska präster förenats med sina hustrur med denna begränsade ceremoni,² kanske därför att de haft svårt att finna en präst, som var villig att officiera vid brudvigsel med en prästvigd som part.

¹ Svea hovrätts registratur. Supplikerna och avskriften av 1570 års brev finnas i hovrättens Liber supplicationum 1617 (E VI a 3 aa: 3), fol. 23—27, RA.

² Se brev Åbo 1569 28/3 om mästare Jacob Wennes laga fästning, von Engeströms saml. B III, 2, 19, KB, tr. HSH V s. 32 ff. och BFH IV nr 396; jfr härom O. D. Schalin, Kulthistoriska studier I (1946), s. 160 f., och K. Pirinen, Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa (1962), s. 53 ff., samt bl. a. brev 1566 13/7 av Erik XIV:s nämnd (BFH IV nr 320).

Om rättsgiltigheten, se Lizzie Carlsson, "Jag giver dig min dotter", I (1965), s. 79.

Påfallande är också, att Jöran Eriksson ger dem av frillobarnen, som kvalificera sig för adelskap (kungligt sköldebrev anges ej uttryckligen som villkor för detta adelskap), rätt att föra hans moders vapen, eftersom hennes ätt, Vinstorpa-ätten, var utgången. Det kan påpekas, att biskop Ericus Erici, i sitt vapen upptog de figurer (stjärna och halv lilja), som förts av hans svärmor, en dotter till Truls Andersson till Ravnäs, vars ätt var utgången.³

Jöran Eriksson och Gunnil Månsdotter hade fyra barn: Carl, Bengt, Jacob och Karin. I Ingeborg Palnesdotters supplik berättas, att Bengt Jöransson överlevat sina helsyskon och att hon varit gift med honom några år och haft en son, som dött ett par år efter sin far, så att Ingeborg genom bakarv kunde göra anspråk på de 800 dalerna. Hon hade 1602 gift om sig med biskop Erik och dog 1630.⁴

Bengt Jöransson är i motsats till sina helsyskon icke någon alldeles okänd person. I räntekammarböcker och löningsregister upptages han som kammartjänare januari 1575—79 och som hovjunkare från 1580 tills han 1588 28/8 i stället fick beställning och upptages i beställningsregistren.⁵ Åren 1588—90 var han fogde på Norrköpings hus, och åren 1591—98 var han fogde och befallningsman på Stegeborg med dess län.⁶ Därjämte var han 1581—99 häradshövding i Skärkinds härad.⁷ Åtminstone under sina sista år hade han i förläning Viggeby gård i Skönberga socken, som han hade till sätesgård.⁸ Han hade fått den utbildning i konungens hov, som under Johan III:s tid var vanlig för ambitiösa yngre adelsmän, och att han betraktades som adelsman framgår av att nästan alla kvittenser under hans sista år på Stegeborg (Östergötlands handl. 1598: 11, KA) kalla honom ädel och välbördig Bengt Jöransson till Viggeby. Han synes ha varit för hårt bunden vid sin tjänst på Stegeborg för att delta i riksdagar och möten på 1590-talet, fjärran från denna ort, men han har un-

dertecknat ett svar vid Söderköpings riksdag 1595 17/10 och en av hertig Carl inkrävd förpliktelse från östgötaadeln, daterad i Norrköping 1598 28/11,⁹ och han har naturligtvis undertecknat ett av bekräftelsebrevet på Uppsala mötes beslut.¹⁰

Trots att Stegeborg var en så viktig ort under striderna mellan Sigismund och hertig Carl 1598 synes han ha hållit sig så pass neutral, att han behöll fögderiet till räkenskapsårets slut i oktober 1598. Den skrivelse, som Sigismund utfärdade till honom m. fl. den 20 september 1598, synes han ha låtit stanna på papperet.¹¹ Under förra halvåret 1599 avslutade han sina räkenskaper för fögderiet, och 12 juni daterade han sitt reversal på restantierna till efterträdaren Nils Larsson.¹² Detta reversal, som blott finnes i avskrift, har han låtit sigillera av annan person. Intet exemplar av hans eget sigill synes hittills vara känt, och man vet därför ej om han använde farmoderns Vinstorpa-vapen, faderns Gyllenstierna-vapen eller annan sigillbild. I senare litteratur uppges han ha

³ Om Truls skrivares döttrar och mågar se senast H. Gillingstam i PHT 1962, s. 56 ff.

⁴ Om Ericus Erici och hans släkt se Eric Anthoni i SBL XIV (1951—53), s. 197 ff., och Jully Ramsay, Frälse släkter i Finland (1909—16), s. 99 f.

⁵ Kammararkivet, RA. Jfr om dessa anställningsformer S. A. Nilsson, Krona och frälse i Sverige 1523—1594 (1947), s. 126 ff., 153 f., samt där anförd litteratur, bl. a. av Nils Edén.

⁶ J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen (1917—23), I s. 327 f., 336 f., III s. 28—29, IV s. 24.

⁷ J. E. Almquist, Lagsagor och domsagor (1954—55), I s. 314, II s. 22.

⁸ J. A. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, III (1947), s. 1094 f.; J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige 1523—1611 (1960), s. 157.

⁹ SRA III: 2, s. 603, IV s. 881.

¹⁰ Orig. i UUB, tr. SRA III: 1, s. 136. I den tryckta utgåvan Confessio Fidei 1593 står han bland adeln i Linköpings stift som Bengt Jöransson till Viggeby.

¹¹ Annorlunda S. Tunberg, Sigismund och Sverige 1597—1598, II (1918), s. 127.

¹² Östergötlands handl. 1599: 10, KA.

avlidit 1599; i varje fall uppföres hans änka i adelsregistret 1600.

Eftersom konung Sigismunds brev 20 september 1598 redan under Carl IX:s regering utgavs i tryck, blev Bengt Jöranssons namn tidigt observerat. Men hans identitet var ej lika klar. Anreps och Elgenstiernas Ättartavlor liksom Sven Tunberg 1918 räknade med att det var fråga om Bengt Sparre till Rossvik, son till Jöran Larsson och Kerstin Persdotter, som visats vara dotter till Per Andersson (Hjorthuvud) till Brandstorp och Metta Bengtsdotter (Gylta).¹³ Misstaget beror delvis på att man ej kände 1500-talets faktiska namnskick beträffande patronymica och släktnamn.¹⁴

Gåvobrev Fågelvik 24 juni 1570

Jagh Jören Erickson till Fwglewiik, ridder och Sweriges rijkhes råd, sampt med min elskelighe käre barn, then ädle, wälborne her Nils Gyllenstierne, Sweriges riikes canceler och till Lundholm frijherre, medh sine elskelighe käre systrar, the ädle och wälbyrdighe fru Anna till Edhby, fru Karin till Säby, jungfru Margarethe etc., bekenner och gör witterlighit medh thetta mitt öpne breff, atth ändogh jagh icke för någon fåfeng lusta eller annor orsack, uthan allenast för min siäl saligheet och samwethes roo och ytterlighere försäkrings skul, efter Gudz ordning och skickelse medh en lagligh fästning migh till min frilla, saligh Gunnill Månsdotter, hållit och begifwit hafwer, efter thet vmgenge och longlighe sammanwarelse, som emillan migh och henne vthi mong år sigh till-draghit hade; och på thet hennes och min barn, som wij oss emillan hade, måtte jw först och fremst jbland alt annat behålla och ärfwa hooss Gudh och menniskior itt christelighit, ärlighit och echte nampn, och så theslikest bådhe mitt och hennes samweth bliffwa till fridz stält, så kunne therföre icke annorlunda skee, ähn att thenne min barn, bådhe för then föreberörde orsack, såwäll såsom för theres framledne moders trolighe och longwarige dienst skul, måtte jw uthan all geensegelse och förhinder wthi mine löössörer efter min affskeden (then Gudh migh saligh förläne) tillplichtige medhårfwer blifwe. Och ändogh jagh hafwer haft uthi then se-

neste fästnings handell, och ännu här medh will, såsom migh och thet bör, haffwe förbenämde min elskelighe wälbyrdighe barn alle jorde godzen förebe-håldne, efter som the ther till j slecht och byrd thes rätte ärfwinger äre, men på thet framdeles (om Gudh synes begge parter efter migh liffuet förlenge) måtte thå uthi sådana byte thes samdrechtelighen tilgå, haffwer jagh welet medh mine elskelighe wälbyrdighe förre barns faste bewiljen, råd och samtyckie affwittredt och samptligen bebreffuedt thesse androm minom barnom, nämbligh Carl Jörensson, Bengt, Jacob och Karin, aff samme mine löössörer, efter then tiidh Gudh migh synes kalla, fem twsend march orter uthi en summa kräffuia, att the som sagt är inthet wiidhare hwarken uthi jordagodz eller lössära hafwe sigh inryma.

Dogh hwad jagh kan, och uthi min liffs-tiidh förmå, så wäl then ene kwllen som then andre, medh meere godz förhielpe, styrckie och tröste, uthi hwadh måtte thet wara kan, gör jagh thet näst Gudz hielp efter som migh bör ganska gärne, och förseer migh thet samma, bidiandes och så ther medh min elskelighe wälbyrdighe förre barn, att the (om Gudh migh synes tilförenne nådelighen förlässa) wele them doch till allt gott, såsom sin fatige syskenne bewägne wara. Wiidhare hafuer jagh theslikest och så efterlåtadt, bewiljedt och stadhfäst här medh, att om nogon ibland thesse andre mine barn sigh emoott Kong^e Mattz och sitt fädernsriike så skickeligen, trolighen och rättrådeligen, som them bör och tillhör, förhåller, så må the föra min salige moders, frw Annas wåpn på Wijnstörp, som nu i Sverige platt niderlagdt.

Thetta förskreffne alt medh wår hiertans käre faarkier wij offtabemålte hans elskelighe käre barn, her Nils, frw Anna, frw Karin, jungfru Margarete, wedh wår adelighe äro tro och sanningh oss beplichtet och samtycht haffue, uthan all geensägel-

¹³ H. Gillिंगstam i SoH 1966, s. 46 ff. — Jöran Larssons brev, dat. Påtorp 10 nov. 1572, vari han som morgongåva ger Kerstin Persdotter sätesgården Rossvik i Södermanland och en rad gårdar i Västergötland m. m., finns i en av Erich Runell Palm skiöld vidimerad avskrift i Topographica: Södermanland II, KA. — Bengt Sparres födelseår uppges av Anrep och Elgenstierna egendomligt nog vara 1570.

¹⁴ H. Gillिंगstam, Den svenska adelns antagande av släktnamn, HT 1964, s. 45 ff.

se, förhinder eller retractation, oryggeligen efterkomma wile, om så (thet Gudh för-schone) att wår käre hiertans faarkier (hwilkom then Alzmecht^{te} nådigest för-läne en godh lycksaligh och långwarigh ål-der) i Herranom tilförenne åffskedde. Och wele här medh till ytterlighare stadfästelse hooss wår khäre hiertans faarkiers insigell wåre samptlighen hafue hengendes. Datum Fwglewiik Sankti Johannis dagh Anno etc. LXX.

Supplik till Svea hovrätt 16 september 1617

Edle welborne nådige grefue och herre sampt edle welbördige welachtige och wel-wise gode herrar och men, som then höghe konungzlige hoffrätten beklädhe. Edhers N^{de}, welb^{ter} och welact^{ter} önzkar iagh mykin lycko och welsignelse aff Gudh alzmechtigh, och bedher ödmiuke-ligh ochienstligh, att E N^{de}, welb^{ter} och welact^{ter} wille låthe läsa för sigh thenne min inlagde skrift. Och hafuer sigh saken så, att saligh hoss Gudi her Jören Erich-son till Foglewijck hafuer lofuadt och til-sagt medh bref och segell sine barn, som han hadhe medh sin förra hwestro en summa peningar, nämligen femtusende marck ortiger, huilkedt bref hans son her Nils Gyllenstierne och hans syster hafue och försegladt, lofuandes widh theris ade-lige ähra tro och sanningh sigh oryggeli-ge eftherkoma wile. Och efther thet iagh haffuer haft till man en utaf welb^{te} s. her Jören Erichsons söner, som han hadhe medh then senare hustrun, benemd Bengt Jörensson, fordom stådhallare på Steg-borgh, huilken läfde efther syne sysken,

och iagh hadhe medh honom en son, som någre åhr efther sin fadher blef dödh, ha-fuer iagh, sosom min sons erfuinge efther lagen wara skulle, någre gongor på åth-skillige tijdher, så wål som s. Bengt Jören-son i sin lijftztiidh, begäradt, bådhe utaf welb^{te} s. her Nils Gyllenstierne medhan han lefde, och sedhan utaf hans erfvinger same peninge, sosom och nu här i Stock-holm. Så åhr doch icke mehr ähnnu betalt der upå, åhn twhundrade daler, som welb^{te} s. her Nils Gyllenstierne hafuer uthlagt, och the 250 daler, som hans syster s. frw Kharin på Wissbohammar utaf sin ahndel hafuer uthgifuidt. Och aldenstund s. Bengt Jörensson lefde mykin geld efther sigh, migh på halsen, som han hadhe gjort för åhn som iagh kom till honom, der af iagh hafuer most bettalt en stor deel, och en deel står ähnnu obettalt, och iagh blifuer dagligen krafdt utaf them som han war skyldigh, derföre hemsteller iagh thenne saak uthi E N^{des} welb. och welachtighe-ters höghbethenkiende till att döma och iudicera, om welb^{te} s. her Nils Gyllen-stiernes och hans syskens erfvinger icke motte bettale the ottehundrade daler, som ähnnu står obettalt, efther samma brefz inhold, ödmiukelig ochienstlighen bidian-des om ett gunstig suar här upå löntagan-des aff Gudh alzmechtig, vthi huilkens beskyd och beskerm E N^{de} welb^{ter} och wälachtig^{ter} iagh ödmiukeligen befaller. Dat. Stokholm then 16 Septembris Åhr etc. 1617.

Edhers Nådhe welb^{ter} och welact^{ter}
ödmiuk ochienst willigh
Ingeborgh Palnesdotter

Laurentius Andreae i Hellestad och Dalby

Av Knut Knutsson

Bland Jakob Langebeks excerpter i det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn finns en liten lapp med en notis från Dalby kyrka: "På en sten med 2de personer man och qvinna 1583." Han tillfogar, att stenen är mycket nött.¹ Anteckningen måste ha gjorts före Langebeks död 1775.

Det är tydligen samma sten, som beskrives av Åkerman: "inom altarskranket finnes en stor grafsten wäl uthuggen med menniskofigurer i kropps storlek och munkedräkt. Den ena föreställer en karl, den andra ett fruntimmer och mellan dem stå 2de barn, samt till höger om karlen likaledes 2de barn på en upphöjning, hwarå syns denna lilla sköld". Här har han tecknat av denna.² I sin dissertation om Dalby kyrka nämner Anjou helt kort stenen som inmurad i vapenhusets västra vägg.³ Men i ett senare arbete ger han en riktig placering av stenen och en korrekt och utförlig beskrivning av den: "I östra väggen är inmurad en vacker, skulpterad renässansgravsten över en okänd man samt hans hustru och fem barn. Nedtill till höger finns inhugget ett bomärke i form av ett armborst och initialerna LA inom en sköld".⁴

Stenens nuvarande utseende framgår av figuren i vidstående spalt.

Anjous beskrivning är riktigare än Åkermans. Det femte barnet, som denne ej sett, är ett lindebarn, som ligger som ett paket vid faderns vänstra fot. Någon munkdräkt bär inte mannen. Han är tydligen en präst från renässanstiden. Omkring hans hals spårar man början till pipkragen och omkring hans vänstra handled vilar

ett handlin eller en manipel. Vapenskölden visar, att han tillhörde den adliga ätten Armborst, som haft en representant i Lund i byfogden Niels Laurensen 1544.⁵

En prästman i Dalby från den tiden med initialerna L och A kan inte vara nå-

¹ Langebeks excerpter. Vol. 83: dossier Dalby Klöster.

² Åkerman, J., Försök till beskrifning öfwer Hellestads pastorat, Lund 1828, s. 111 f.

³ Anjou, S., Heliga korsets kyrka i Dalby, Gbg 1930, s. 101.

⁴ Anjou, S., Heligkorskyrkan i Dalby, Sthlm 1931 (Svenska fornminnesplatser. 16), s. 19.

⁵ Thiset, A. & Wittrup, P. L., Nyt dansk Adelslexikon, Khvn 1904, s. 12.

gon annan än Laurentius Andreae eller Lars Andersen, som Carlquist har som nr 4 i förteckningen över prästerna här. Han nämns första gången 1590: "Her Laurits Anderss i Dalby" och sista gången 1602.⁶ Förmodligen har han dock levat till 1609 eller 1610, då en ny kyrkoherde tillträdde ämbetet. Men vad betyder då året 1583, som Langebek läst på stenen, men som nu ej kan återfinnas? Det har tydligen nöts bort. I själva verket ser man mellan de båda personernas huvuden de svaga konturerna av en vapensköld. Här kan året ha stått att läsa på Langebeks tid. I varje fall måste det betyda att Laurentius var kyrkoherde här redan då.

Men för året 1584 har Carlquist placerat en annan präst i Dalby, nämligen Petrus Johannis, som har undertecknat valet av deputerade till en hyllning i Lund det året.⁷ Femton kyrkoherdar har satt sina namn och sigill under skrivelsen, men icke namnen på de församlingar de representerade. Nu har Cavallin⁸ och efter honom Carlquist trott sig finna, att på den plats de antar, att Dalby skulle ha intagit, står enligt Cavallin Peder Henriksen, men enligt Carlquist, säkert riktigare, Petrus Johannis. Prästernas underskrifter är uppdelade på två rader. Petrus Johannis finns i den undre, men strax ovanför till höger har Laurentius Andreae egenhändigt undertecknat skrivelsen och därunder satt sitt sigill, som är just detsamma som skölden på gravstenen. Han var alltså redan 1584 kyrkoherde i Dalby och året på stenen kan ange det år han tillträdde tjänsten.

Petrus Johannis torde i stället ha varit den Peder Hansen, som på 1570- och 80-talen nämnes "Her Peder sogneprest til Biellerup".⁹

Laurits Andersens namn förekommer även på en lös lapp, som enligt Carlquists hänvisningar på olika ställen skulle finnas i Malmö stadsarkiv i Rådhus.domb. eller i Malmö Tingbog under år 1561, s. 73.¹ Enligt stadsarkivarien i Malmö bör den

rätta hänvisningen vara Malmö stadsbok 1561. Men där finns inte lappen. Genom stadsarkivariens välvilliga förmedling erhöj jag en avskrift av densamma, som en gång gjorts av dr Einar Bager. — Carlquists förmodan, att den är yngre än det angivna året, är riktigt.

Av namnen på de prästmän, som förtecknats på lappen, inalles nio, framgår det, att den måste ha skrivits mellan 1583, om Laurentius det året blev präst i Dalby, och 1588/89, då kyrkoherdarna Hans Olsen i Husie och Morten Benditsen i Gässie avled.

Ovanför figurerna på gravstenen finns en mycket nött latinsk inskription, två distika. Stilen är väl närmast en sen karolingisk minuskel, en gotisk skrift. Det är en mycket vacker dikt, av vilken här tack vare förste arkivarie, fil.dr Stefan Söderlinds benägna bistånd en tolkning kan lämnas:

In Christo mori quam felicissima mors est

quin potius uitae mors ea principium
Transitus e viuis vitae melioris origo.

O vtinam liceat sic mihi Christe mori.

På svenska i Söderlinds översättning:

Att dö i Kristus är en död i lycka.

Ja, snarare är en sådan död livets början.

Övergången från de levande är begynnelsen av ett bättre liv.

O, Kristus, må det bli min lott att dö på detta sätt.

Av de efterreformatoriska kyrkoherdar i Dalby från 1500-talet, som Carlquist tagit med i Lunds stifts herdaminne, har endast två alltså verkligen innehaft detta ämbete. Den förste var Laurentius Laurentii. Före reformationen var han kanik i

⁶ Carlquist, G., Lunds stifts herdaminne. Ser. 2: 4, Lund 1952, s. 208.

⁷ Carlquist, ibidem.

⁸ Cavallin, S., Lunds stifts herdaminne. D.1, Lund 1854, s. 260.

⁹ Carlquist, ibidem, s. 109.

¹ Carlquist, ibidem, s. 208; Ser. 2:2, Lund 1948, s. 250, 284—85.

klostret och således medlem av dess prästkonvent. Han var redan då som Johannesson påpekat sockenpräst i Dalby.² Han övergick till lutherdomen och fick behålla sin församling. En annan medlem av prästkonventet var Henrik Jensen, som 1501 varit sockenpräst i Hellestad, men han förblev den gamla läran trogen och avancerade till prior för klostret och kvarstod som sådan till sin död.³ Att Knud Olsen medtagits som kyrkoherde här beror på felskrivning i en defekt notis i

Malmö stadsbok, där man läst Helligstad i stället för Heligkors.⁴ Hans efterträdare enligt Carlquist Petrus Johannis måste som ovan visats också utgå. Som kyrkoherde på hans tid verkade i Dalby vår man från gravstenen Laurentius Andreae.

² *Johannesson, G.*, Den skånska kyrkan och reformationen, Lund 1947, s. 373.

³ *Knutsson, K.*, Dalby klostres sekularisering, i KÅ 1972, s. 84 ff.

⁴ *Knutsson*, Herr Knud Olsen i Hellestad, i PHT 66 (1968—69), s. 58 ff.

Randanmärkningar till biskop Hans Brasks släktbok

Av Stig Östenson

13. Nils Slatte (från Lidhem; yngre ätten) broder Peder Jönsson och Margit Erengislesdotters (Fot) avkomlingar

I biskop Hans Brasks släktbok finns på sidan 76 en utredning om den inbördes släktskapen mellan tre småländska frälse-släkter med namnet Slatte.¹ En där förekommande broder till Nils (Jönsson) Slatte vid namn Peder kallas i registret till släktboken för "Peder Slatte, son t. Ingeborg Andersdtr", utan närmare identifiering. Redan Peder Månsson Utter² har emellertid med rätta identifierat honom med den Peder Jönsson, som 1526 skrev sig till Vanstad i Tjust,³ en gård som senare som landbohemman tillhörde Nils (Johansson) Bröms, vars hustru Karin Larsdotter (Hjortöätten) var dotterdotter till Nils Slatte och Peder Jönssons broder Bengt Slatte.⁴

Nils (Jönsson) Slatte's hustru Elin Svensdotters fädernesläkt, Grabyätten, och hennes mödernessläkt, ätten Fot, behandlas på sid 151 i biskop Brasks släktbok. Av hennes där nämnda modernefränder kan två barn till hennes moster Margit Erengislesdotter (Fot) i dennas äktenskap med en viss Ulf skraddare identifieras, nämligen nunnan Ingrid Ulfsson och Erengisle Ulfsson. Dessa båda omnämns i Erik XIV:s nämnds dombok för den 6 februari 1566, av vilken det framgår, att Ingrid Ulfsson i en utomäktenskaplig förbindelse var moder till stamfadern för den kända borgerliga släkten Svan, borgmästaren i Vadstena Ulf Pedersson.⁵

14. Nils Sonesson eller Slatte (från Frö) och hans familj

Nils Sonesson eller Slatte, som 1499 var bosatt i Vinketomta (Vimmerby sn, Se-

¹ Om dessa tre Slatteätter från Tjusts härad, se Hans Gillingsstams uppsats i PHT 1962, s. 60—64. Förslagsvis kan följande benämningar användas om de tre ätterna: 1) den äldre ätten från Lidhem (stamfader: Anders Slatte) = den introducerade adliga ätten Slatte, 2) den yngre ätten från Lidhem (stamfader: Anders Slatte's svärson Jöns Trulsson) samt 3) ätten från Frö (stamfader: Peder i Frö, vars svärdotter Gertrud Nilsson enligt genealogien på sid. 76 i biskop Brasks släktbok var kusin till Anders Slatte).

² Gen 41, RA, f. 243 v—244 r.

³ J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden, 1960, s. 176 och s. 178, där Peder Jönssons i Vanstad släktskapsförhållanden uppges vara okända. Peder Jönsson i Vanstad av den yngre Lidhemsätten Slatte var samtida med Peder Slatte i Vinketomta av ätten från Frö, och det förefaller troligt, att det var i särskiljande syfte som den förre benämndes med patronymikon, den senare med släktnamn, varvid den omständigheten att de båda var samtida med Peder Sonesson (Silfversparre) kan ha bidragit till att fixera namnbruket till Peder (Sonesson) Slatte och Peder Jönsson (Slatte) (Analoga förhållanden rådde f. ö. beträffande Peder Jönssons broder Nils Slatte — uppkallad efter sin morbror Nils Slatte i Botorp av den äldre Lidhemsätten — och Peder Slatte's broder Nils Sonesson i Vinketomta, vilken i motsats till sina bröder benämns med patronymikon vid sitt första framträdande i källorna 1499 [L.-O. Larsson, Det medeltida Varend, 1964, s. 479] samt i en släktavla på sid. 49 i biskop Brasks släktbok, som torde återge släktskapsuppgifter som traderats inom hans hustrus släkt [se härom randanmärkning 25, not 7, nedan]. I ett brev från 1506 kallas emellertid Nils Sonesson för Slatte, [PHT 1962, s. 64] och så får han heta också i den stora släktavla på sid.

vede hd),¹ där också hans broder Peder Slatte's sätesgård var belägen,² hade förutom de i biskop Brasks släktbok på sid 49 nämnda barnen — dvs. sönerna Sone och Offe och den med en viss Hans gifta dottern Elin — också en där ej medtagen dotter Iliana, vilken som änka efter Asle Matsson (Båt av Billa) blev omgift med den danskfödde Bengt Åkesson.³ Dottern Elins make Hans, vars patronymikon enligt Utter var Jacobsson,⁴ är säkerligen identisk med den väpnare Hans Jeppesson, som 1518 till biskop Brask försålde sätesgården Flenshult (Karlstorps skate, Aspelands hd),⁵ ty denna gård innehades enligt kronans jordeböcker senare av den nyssnämnde Bengt Åkesson.⁶ Troligen är Hans Jeppesson också densamme som Anna Jönsdotters (Bröms, äldre ätten) på sid 105 i släktboken omnämnde son Hans Jeppsson. Att Flenshult efter Bengt Åkesson innehades av bl. a. Nils (Johansson) Bröms (bel. 1536—73),⁷ torde emellertid ha haft andra orsaker än släktskap mellan den senare och Hans Jeppesson till Flenshult. Nils Sonessons hustru Karin Offedotter (Bååt) hade nämligen varit gift med en viss Nils Råske, som enligt Rasmus Ludvigsson hade fått sköldebrev av Sten Sture d. ä. år 1486, och hennes son i detta äktenskap, Johan Råske, var fader till Nils (Johansson) Bröms, som således kunde

bördsköpa det tidigare av hans faders halvsyster ägda Flenshult.⁸

15. Den äldre ätten Bröms och Upplandaätten

Den introducerade adliga ätten Bröms övertog sitt namn från en äldre småländsk frälsesläkt, som behandlas på sid 105 i biskop Brasks släktbok, men som avsatt få spår i urkundsmaterialet. Enligt biskop Brask hade stamfadern för denna äldre ätt Bröms, Jöns Bröms, tre barn, sonen Jöns och döttrarna Anna¹ och Karin, av vilka den sistnämnda var gift med en viss Jöns — i släktboken på sid 105 begåvad med sin hustrus släktnamn Bröms² — och i detta äktenskap moder till Sigfrid och Nils Bröms, den senare identisk med den från 1485 belagde och 1511 avlidne väpnare Nils Bröms, vilken på andra ställen i släktboken omnämns i egenskap av make åt Ingeborg Ragvaldsdotter av den yngre Välingeätten.

¹ Om henne och hennes son Hans Jeppsson, se närmast föregående randanmärkning.

² Rimligtvis en lapsus av samma typ som på sid. 144 i släktboken, där den Jöns Trulsson, som i äktenskap med Anders Slatte i Lidhem dotter Ingeborg blev fader till de annorstädes i dessa randanmärkningar i korthet omnämnda Peder Jönsson i Vanstad, Nils Slatte i Graby och Bengt Slatte i Forsa (nuv. Sturefors) och till Arvid Offessons (Bååt) hustru Anna — svärmor till den i PHT 1973, s. 114 f, 117 och 119, behandlade Anna Hansdotter (Kruse) —, kallas för Jöns Slatte.

³ J. E. Almquist i SoH 1953, s. 199.

⁴ Gen 41, RA, f. 243 v. Hans Jeppsson hade enligt Utter döttrarna Kristina, Märta och Anna.

⁵ Styffe, a.a., s. 229.

⁶ Smål. handl., KA.

⁷ Ibid.

⁸ Liber causarum, Svea hovrätts arkiv, vol. 3; Rål. Fol., KB, vol. 12, f. 291 v; SoH 1953, s. 199; L.-O. Larsson, a.a., s. 462, där Nils Råske dock felaktigt identifieras med sin successor matrimonii Nils Sonesson.

76 i biskop Brasks släktbok, där de Slatte'ska släkttraditionerna återges. Möjligen var Nils (Jönsson) Slatte, vars dödsår någon gång före 1512 är obekant, avlidne redan 1506, och det fanns då ingen anledning för Nils Sonesson att avstå från att bruka det släktnamn som bars av hans bröder, i all synnerhet som han hade en samtida namne i den i det föregående nämnde Peder Sonessons [Silfversparre] broder Nils Sonesson [om denne, se randanmärkning 17 not 14 nedan].

⁴ PHT 1962, s. 63; J. E. Almquist, Herrgårdarna, s. 176.

⁵ HH 13:1, s. 223 f., där Elin Svendsdotter (Grabyätten) dock felaktigt uppges ha varit "Erengisl Vllffsonns modersyster" i st. f. modersysters dotter. Om släkten Svan, se Örnberg, Svenska ättartal 12, 1898, s. 513.

¹ L.-O. Larsson, a.a., s. 479.

² C. G. Styffe, Skandinavien under unions-tiden, 3:e uppl., 1911, s. 230.

Det genealogiska sambandet mellan den äldre ätten Bröms och den adlade och sedermera introducerade ätt, som upptog namnet Bröms, framgår ej av biskop Brasks släktbok, men enligt Rasmus Ludvigsson³ hade Nils (Jönsson) Bröms och Sigfrid Bröms en syster Anna⁴ som skall ha varit gift med den Johan (Nilsson) Råske, som bevisligen⁵ var fader till Nils (Johansson) Bröms av den introducerade adliga ätten.

Den ende av den medeltida Brömsättens medlemmar, som med säkerhet kunnat återfinnas i tryckt urkundsmaterial är en "knappe" Bröms, som var besutten i Torpa socken (Ydre hd) och i Vetlanda socken (Östra hd), och som troligen var i livet på 1460-talet.⁶ Denne knappe kan vara densamma som ättens stamfader Jöns Bröms eller som dennes likabekände son. Ättens stammoder Kristina Trulsdotter, vars broder Johan Trulsson är välkänd i den genealogiska litteraturen som fader till Henrik Swessin d. y. och till Nils Swessin,⁷ uppges i släktboken ha varit dotter till en viss Truls djäkn. Denne är säkerligen identisk med den från 1411 belagde Tyrgils Johansson djäkn (hjärtformigt blad), som 1419 var underhärads hövding i Östra härad, och vars sätesgård Upplanda var belägen i Vetlanda socken,⁸ där den nyssnämnde knapen Bröms var besutten, och där Truls djäkns brorsdotter hustru Margit var bosatt enligt biskop Brask.⁹ Eftersom Upplanda vid medeltidens slut ägdes av Tyrgils Johanssons barnlöse sonson Nils Swessin och 1527 bördades av Lars Bröms,¹⁰ vilken enligt Rasmus Ludvigsson var broder till den härövan nämnde Nils (Johansson) Bröms¹¹ och således dotterson till Nils Swessins kusin Karin Jönsdotter (Bröms, äldre ätten), torde den släkt, som den äldre Brömsättens stammoder Kristina Trulsdotter tillhörde, lämpligen kunna betecknas som Upplandaätten.

16. Kristiern Johanssons (Lilja av Värnäs) moder Dordi Knutsdotter

Med den på Värnäs i Värna socken (Bannekeinds hd) bosatta änkan Dordi Kristiernsdotter, som hade varit gift först med den omkring 1599 avlidne Olof Eriksson (Allongren i Östergötland) och sedan med Knut Ulfsson (Halvhjort av Flishult), utslöcknade år 1643 en östgötsk adlig ätt, vars medlemmar förde vapnet fyrstyckad sköld med halv lilja, och som i nyare genealogisk litteratur benämnts Lilja av Värnäs.¹ Dess siste manlige medlem, Dordi Kristiernsdotters fader Kristiern Johansson till Värnäs och Lidhem (bel. 1568—88),² var son till Johan Bengtsson till Vär-

³ Rål. Fol., KB, vol. 12, f. 292 r.

⁴ De tre syskonens fader kallas av Rasmus Ludvigsson (eller av kopisten) Nils i st. f. Jöns och har på grund härav av Elgenstierna (EAA I, s. 653) felaktigt identifierats med den 1511 avlidne Nils (Jönsson) Bröms.

⁵ Liber causarum, Svea hovrätts arkiv, vol. 3, nr 3.

⁶ HH 31, s. 80. P. g. a. att namnet Bröms bevisligen kunde skrivas "Brims" och p. g. a. det faktum att Jöns Bröms (d. ä.) hade en dotterson vid namn Hans Jeppsson (se de båda närmast föregående randanmärkningarna), är det tänkbart, att en år 1416 belagd Hans Brims med anknytning till Östra härad (SD III: 2216) tillhörde den äldre ätten Bröms.

⁷ Se härom H. Schücks framställning i PHT 1955, s. 78—83.

⁸ SD II: 1466, III: 2684 och III: 2833.

⁹ Hustru Margits i Vetlanda fader kallas av Rasmus Ludvigsson (Rål. Fol., KB, vol. 12, f. 292 r) för Måns djäkn, varför det egenomliga namn han bär i den enda existerande avskriften av biskop Brasks släktbok, "Amies", torde vara ett skrivfel. En Måns djäkn är f. ö. belagd i smäländsk miljö 1453 (HH 31, s. 128 f).

¹⁰ PHT 1955, s. 83, not 3.

¹¹ Rål. Fol., KB, vol. 12, f. 292 r.

¹ Genealogisk Tidskrift, V, s. 235 f.; J. E. Almquist, Herrgårdarna, s. 405 f.; L. Zieffelt, Kullerstads sockens minne, 1966, s. 425; Biskop Hans Brasks släktbok, kommentaren, s. 23.

² Kristiern Johansson var successor matrimonii till den i de föregående randanmärkningarna flerstädes nämnde Nils (Johansson) Bröms (se släkttavlan på närmast föregående sida).

näs (bel. 1511—61), vars fädernesläkt behandlas på sid 145 i biskop Brasks släktbok,³ och vars modernehärkomst berörs på flera ställen i släktboken.⁴ Johan Bengtsson var vid släktbokens tillkomst tydligen ännu ogift, men en viss Dordi Knutsdotter, vars släkt behandlas på sid 133 i släktboken, blev sedermera hans hustru och mor till hans barn, sonen Kristiern och den med Kristiern Gudmundsson (Ulf af Horsnäs) gifta dottern Ingeborg, enligt vad Peder Månsson Utter uppger i sin *Collectanea genealogica*, där han skrivit av nyssnämnda genealogi över Dordi Knutsdotters släkt och försett den med åtskilliga kompletteringar, däribland uppgiften om hennes giftermål med Johan Bengtsson,⁵ en uppgift som styrks av att Johan Bengtsson 1543 var besutten i Stymbla (Skärkinds sn och hd) och omkring 1560 ägde jord i Skruckeby (Mogata sn, Hammarkinds hd),⁶ ty enligt biskop Brask hade Dordi Knutsdotters fader, frälse mannen Knut Månsson, sin sätesgård i Stymbla, medan hennes farfar var bosatt i Skruckeby. Av Dordi Knutsdotters föräldrar är blott modern Margit Svensdotter (balk mellan stjärnor) dokumentariskt belagd, i en frälselängd från 1526, då hon var änka.⁷ Dordi Knutsdotters fädernesläkt kan lämpligen benämnas Skruckebyätten.

³ Bland Johan Bengtssons därstädes förekommande släktingar på fädernet må nämnas farbrodern Gudmund Gjurdsson, troligen identisk med en person med detta namn, som är belagd 1479—86 (P. Sjögren, *Släkten Trolles historia* intill år 1505, 1944, s. 213 och s. 195), samt den Ingeborg Johansdotter, som enligt släkttavlan var dotter till Johan Bengtssons farfars systerdotter Karin Brunsdotter, och vars make länge Bengt säkerligen skall identifieras med den Bengt Pedersson, som 1512—15 var härads hövding i Aska härad (J. E. Almquist, *Lagsagor och domsagor i Sverige I*, 1954, s. 289 samt PHT 1971—72, s. 81, not 18).

⁴ Släktboken, s. 30/31, 78, 123. Johan Bengtssons morfar var ätten Ulfsax' stamfader Peder Simonsson, vilken 1447 (pergamentsbrev, RA, Slestad den 20 januari 1447) på sin hustrus vägnar ärvde den gård i Värnäs, som senare blev hans dottersons sätesgård, och vars i registret i biskop Brasks släktbok (s. 146) icke identifierade sätesgård "Elstorp" säkerligen är det Elltorp i Björsäters socken (Bankekinds hd), vilket J. E. Almquist uppger som hans sätesgård (Lagsagor I, s. 298), och vilket 1562 innehades av Johan Bengtssons son (J. A. Almquist, *Frälsegöden i Sverige under storhetstiden III*, 1947).

⁵ Gen 41, RA, f. 196 v. Kristiern Johanssons systers man Kristiern Gudmundsson (Ulf af Horsnäs), vars föräldrar Gudmund Pedersson och Märta Kristiernsdotter (Vasa) förekommer flerstädes i biskop Brasks släktbok, var 1571 och ännu 1576 bosatt på Elltorp, som tidigare innehafts av Kristiern Johansson (J. E. Almquist, *Herrgårdarna*, s. 164; jfr närmast föregående not.).

⁶ J. A. Almquist, *Frälsegöden III*.

⁷ Gustaf I:s registratur, 1526, s. 228.

Kristina, dotter till
Tyrgils i Skruckeby

Jöns Eriksson
(Lillie av Lövsstad)
i Lövsstad

Inge Jönsson djäkn
(balk mellan stjärnor)
bel. 1434—58

Måns i g. m. Kristina Cecilia Jönsdotter,
Skruckeby Jönsdotter g. m. Johan Hansson
i "Remgöde"*

Håkan Jönsson
i Lövsstad
† 1523
g. m.

Sven Ingeson, g. m.
Dorotea, dotter till
Margit i Gopestad

Knut Månsson
i Stymbla g. m.

Margit Svensdotter (levde 1526)

Karin Svensdotter

Dordi Knutsdotter, g. m. Johan
Bengtsson (Lilja av Värnäs) bel.
1511—1561

Jöns
Håkansson
† 1562

Birgitta Håkansdotter, g. m.
Gottskalk Tidemannson
(Hjortöätten)

* Cecilia Jönsdotter, som enligt släktboken var svärmor till den adlade Jöns Jönsson (Ållongren i Östergötland) och sålunda farmors mor till Dordi Kristiernsdotters (Lilja av Värnäs) make Olof Eriksson, torde vara identisk med den icke namngivna frälseänka i "Järgöde", som levde 1528 (Gustaf I:s registratur 1528, s. 189). Vilken gård, som följer sig bakom namnet "Remgöde" eller "Järgöde", har det ej varit möjligt att fastställa.

17. Måns Länk och Palne Nilsson i Ottinge

Den i Utrike i Lofta socken bosatte häradshövdingen i Tjust Måns Länk (bel. 1473—1501) tillhörde en medeltida frälse-släkt, som inte behandlats i nyare genealogisk litteratur — om hans släktskapsförhållanden kan i gängse uppslagsverk inte inhämtas stort mer än att Palne Nilsson i Ottinge (Lofta sn), som blev hans efterträdare som häradshövding (1504—06), var hans bror.¹ I biskop Brasks släktbok har emellertid en del traditioner om Måns Länks och Palne Nilssons härkomst bevarats åt eftervärlden,² och av dessa framgår det, att de ej var bröder.

Ätten Länks stamfader hette enligt en släkttavla på sid. 168 i släktboken Mons Tokason, och om honom meddelas det, att han hade dels en son Nils Länk, som var fader till Måns Länk i Utrike, dels en icke namngiven dotter, som var farmor till Nils Matssons (äldre Hasselbyätten) svärmor Kristina Henriksdotter.

Dessa uppgifter kan delvis verifieras: Måns Tokessons son Nils Länk är belagd — som "Nisse Magnusson kallad Læn-kir" — i ett brev från 1430,³ av vilket det framgår, att han ägde mödernegods i Östergötland,⁴ och Måns Tokesson själv torde kunna identifieras med den 1370—1410 belagde frälseman Magnus Länk (ginbalk), som var besutten i Östbo härad,⁵ där också sonsonen Måns Länk, vars vapen enligt sigillbeskrivning var en ornerad ginbalk, 1479 ägde gårdar tillsammans med en Henrik Matsson (blomma på stjälk),⁶ som det — p. g. a. hans namn, hans godsinnahav tillsammans med Måns Länk och hans förekomst i östgötsk miljö 1474⁷ — är lockande att identifiera med Måns Tokessons i släkttavlan omnämnde dotterson, där kallad Henric "Olson", fader till Kristina Henriksdotter, vilken enligt vad hon själv år 1510 uppgav, var släkt med Måns (Nilsson) Länk på just det sätt som släkttavlan utvisar.⁸

Palne Nilsson i Ottinge förekommer

över huvud taget inte i den just i korthet refererade och kommenterade släkttavlan men däremot i en fristående genealogi på samma sida i släktboken över hans dotter Magdalenas modernehärstamning, där hans hustru Kristina uppges ha varit dotter till en viss Erik Andersson och dennes hustru Ingrid och dotterdotter till en hustru Ingeborg i Ottinge.

¹ J. E. Almquist, Lagsagor II, s. 86. Måns Länks sätesgård omnämns i ett brev i Viksamlingen, RA, vol 3, den 3/5 1511.

² Tre av de fyra genealogier i släktboken, där dessa traditioner återges, har nedskrivits efter Magdalena Palnesdotters giftermål med Erik Jönsson (Rosenstråle) år 1515, en av dessa tre (på sid. 152) minst ett par år där-efter, eftersom två barn till dessa makar där finns upptagna.

³ Kommentaren till biskop Brasks släktbok, s. 25.

⁴ Pergamentsbrev, RA, den 20 april 1430.

⁵ RPB I: 936 och 1599; SD I: 237 och II: 1263; C. Härenstam, Finnveden under medeltiden, 1946 s. 343. I SD II: 1263 uppträder en viss Katarina Olofsdotter (två sparrar), som hade en son Gregers Birgersson (två sparrar) och en dotter Elin Påvelsdotter, som "wælborins mans Magnus Laenkx fælaghi" och kallar denne för sin "fælagha". Med utgångspunkt från betydelsen av "fælagh" — gemensamt bo, bolag — bör dessa uttryck rimligen tolkas så, att Magnus Länk och Katarina Olofsdotter hade gemensamt hushåll. Det förtjänar f. ö. att nämnas, att en i Hammarkinds härad besutten Magnus Tokason är belagd i början av 1380-talet (Zielfelt, a.a., s. 53).

⁶ HH 31, s. 62, 169, 171, 196.

⁷ Pergamentsbrev, RA, Gåleby den 17 maj 1474.

⁸ Kommentaren till biskop Brasks släktbok, s. 25. Kristina Henriksdotter var gift flera gånger, med en viss Nils (släktboken, s. 168), med en Jöns Persson (J. Koit, Rannsakningen om halvfräiset i Småland omkring 1575, 1953, s. 22, not 8) samt med en Gottskalk Larsson, som enligt framställningen på sid. 71 i släktboken var fader till Nils Matssons i Hasselby hustru Karin, vilken dock på sid. 168 uppges ha varit född i Kristina Henriksdotters äktenskap med Nils, och vars patronymikon enligt släktbokens register var Nilsdotter. Anmärkningsvärt är emellertid, att Nils Matsson i Hasselby och hans hustru Karin enligt biskop Brask hade en son vid namn Gottskalk. Av namnet och den geografiska anknytningen att döma kan Kristina Henriksdotters man Gottskalk Larsson förmodas ha varit son till Hjortöättens stamfader Lars Gottskalksson.

De båda släkttavlorna på sid. 168 i släktboken bygger sannolikt på förlagor som kommit till användning vid en tvist om arvet efter Måns Länk mellan dennes kusinbarn Kristina Henriksdotter, som var hans huvudarvinge, och Palne Nilssons hustru Kristina Eriksdotter, som var besläktad med honom på mödernet. — rimligen genom sin på sid 168 nämnda mormor hustru Ingeborg i Ottinge — och arvsberättigad även hon.⁹

Måns Länk i Utrike och Palne Nilsson i Ottinge kan, som framgått av det föregående, ej ha varit bröder. Enligt en genealogi på sid. 152 i biskop Brasks släktbok, där Palne Nilssons släkt behandlas, var de däremot besvägrade med varandra: Måns Länks hustru Barbara Nilsdotter påstås där ha varit dotter till en Nils Palnesson i Hällerö (V. Eds sn, Tjusts hd), som var väpnare, levde 1446 och ännu 1486 och förde ett horn i skölden.¹⁰ Denne uppges utom dottern ha haft tre söner, herr Trotte, kyrkoherde i Lofta, Peder Nilsson i Forsa, vars hustru skall ha hetat Marina,¹¹ samt Palne Nilsson (horn med stjärna) i Ottinge, som påstås ha haft fyra barn med sin hustru Kristina, sonen Länk och tre namngivna döttrar.¹²

Eftersom Måns Länks huvudarvinge, Nils Matssons i Hasselby svärmor Kristina Henriksdotter, härstammade från en aster till arvlåtaren, måste hennes medarvinge, Palne Nilssons hustru Kristina Eriksdotter, som på mödernet var besläktad med arvlåtaren, enligt arvslagarna ha härstammat antingen från en morbror eller moster eller från en faster till denne, och eftersom hon gav sin ende son namnet Länk, kan säkerligen de båda förstnämnda alternativen lämnas därhän.¹³ Kristina Eriksdotter måste alltså på något sätt genom sin mor ha härstammat från en faster till Måns Länk, och då det förefaller otroligt, att hon skulle ha uppkallat sonen Länk efter så avlägsna släktingar som sin morfars morbror eller sin mormors morbror, får man tänka sig, att hen-

nes mormor hustru Ingeborg i Ottinge var syster till Måns Länks fader Nils Länk, och att det var efter denne som Länk Palnesson var uppkallad. Som redan nämnts, figurerar ju också hustru Ingeborg i Ottinge i en av de båda släkttavlor på sid. 168 i biskop Brasks släktbok som med stor sannolikhet kan sättas i samband med tvisten om arvet efter Måns Länk mellan dennes fasters sondotter Kristina Henriksdotter och fasters dotterdotter — enligt resonemanget ovan — Kristina Eriksdotter. Det faktum att Kristina Henriksdot-

⁹ Brev den 6/1 1510, 3/5 1511 och 24/3 1512, avskrifter i Viksaml., RA, vol. 3. Det förefaller som om Måns Länks sätesgård Utrike kom på Kristina Eriksdotters lott vid arvsfiktet, eftersom den senare innehades av hennes dotterson Palne Eriksson (Rosenstråle). Se härom PHT 1962, s. 59.

¹⁰ Kommentaren till biskop Brasks släktbok, s. 23.

¹¹ Av det ovanliga namnet att döma är Per Nilssons i "Forsa" hustru Marina identisk med den på sid 28/29 och 105 i släktboken nämnda Marina Gregersdotter, som hade ärvt Forsa — nuvarande Sturefors — efter sin fader Gregers Andersson och som, tydligen i ett senare äktenskap, var gift med Bengt (Jönsson) Slatte (från Lidhem; yngre ätten).

¹² I den tidigast 1517 (se ovan, not 2) nedskrivna genealogien på sid. 152 över Palne Nilssons släkt uppges det om dennes son Länk Palnesson, som var i livet ännu 1512 (brev den 24/3 1512, avskrift, Viksaml., RA, vol. 3), att han skulle ha innebränts på Stegeholm. Sannolikt inträffade denna händelse just 1517, vid det tillfälle då Stegeholm brändes av danskarna, varvid befälhavaren Johan Arendssons (Ulv) hustru och två barn omkom (Styffe, a.a., s. 233).

¹³ Under förutsättning att hennes son Länk Palnesson var uppkallad efter någon släkting på fädernet, som, ehuru medlem av ätten Länk, var för avlägset befreundad med Måns Länk för att Palne Nilsson skulle kunna vara arvsberättigad efter denne, kan Kristina Eriksdotters släktskap med Måns Länk givetvis ha gått över dennes moder. Det förtjänar dock att framhållas, att denna teoretiska möjlighet är ganska långsökt, eftersom släktnamnet Länk varken bars av Länk Palnessons farfars föräldrar Palne Nilsson och Katarina Pedersdotter eller av hans farmors far Anders Mörsleef — vilken släkt hans farmors mor, som hette Kristina, tillhörde, är ej känt (namnen på Länk Palnessons förfäder är hämtade från pergamentsbrevet den 29 juni 1486, RA).

ter ansågs vara Måns Länks huvudarvinge och uttryckligen betonade, att vederparten, i motsats till henne själv, var släkt med Måns Länk på modernet, gör det antagligt, att de båda tvistande Kristinorna, som båda var i livet 1510, men som synes ha avlidit senast 1512,¹⁴ i själva verket var kusiner och härstammade från en och samma faster till Måns Länk, nämligen hustru Ingeborg i Ottinge.^{15, 16} Den felaktiga men allmänt accepterade föreställningen att Måns Länk och Palne Nilsson i Ottinge var bröder, synes ha uppkommit endast några få år efter deras död. Den kommer till uttryck redan i en genealogi i biskop Brasks släktbok (s. 201), där de jämte Palne Nilssons broder herr Trotte i Lofta uppges ha varit söner till Nils Länk "i Ottinge". I genealogien är också Palne Nilssons barn upptagna. Man får nog tänka sig, att den felaktiga släkttavlan konstruerats på grundval av ofullständiga men i och för sig korrekta uppgifter om Magdalena Palnesdotters släktskapsförhållanden, däribland upplysningen att hennes fader Palne Nilsson i Ottinge ärvde sin "broder" (= sväger) Måns Länk, "Nils Länks son i Ottinge". Uppgiften att Nils Länk var bosatt i Ottinge är av intresse mot bakgrunden av den härovan hävdade uppfattningen att han var broder till Palne Nilssons hustrus mormor, hustru Ingeborg i Ottinge.

18. Ätten Soops stamgods

Ätten Soops äldste med full visshet kände stamfader, Ulf Sigge-son, var enligt biskop Brasks släktbok (s. 61) bosatt i "Kadehoge", en plats som släktbokens utgivare ej ansett sig kunna identifiera. Med tanke på de felskrivningar, som är så vanliga i släktboken, är det emellertid möjligt, att med "Kadehoge" avses Kaga kyrkby i Hanekinds härad. Detta namn kunde nämligen under medeltiden skrivas "Kafhøge".¹

19. Ingeborg Månsdotters (sparre överblad) son Esbjörn Johansson

Halsten Bagge till Skällsnäs — stamfader för ätterna Bagge af Berga och Bagge af Söderby — hade en syster Ingeborg Måns-

¹⁴ De nämns visserligen ej uttryckligen som avlidna, men arvstvisten fördes 1512 av Kristina Henriksdotters måg Nils Matsson i Hasselby och av Kristina Eriksdotters barn, "Lennck och hans södskynte" (brev den 24/3 1512, avskrift, Viksaml., RA, vol. 3). Vid samma tillfälle omnämns också en viss Peder Sonesson som pretendent på del i arvet efter Måns Länk. Den ende frälseman med detta namn som kan åsyftas, är Peder Sonesson av ätten Silfversparre, vars broder Nils, enligt den någon gång efter 1517 tillkomna genealogien på sid. 152 i biskop Brasks släktbok över Palne Nilssons släkt, hade varit gift med Länk Palnessons syster Anna och i detta äktenskap fått en enda dotter Märta, om vilken det i genealogien på sid. 152 uppges, att hon avled efter sina föräldrar. Uppgiften om Peder Sonesson (Silfversparre) som arvspretendent efter Måns Länk 1512 tyder sålunda på att han då på sina egna och sina syskons vägnar gjorde anspråk på 2/3 av den andel i arvet efter Måns Länk, som tillfallit Anna Palnesdotter och som där-efter gått i arv till hennes dotter Märta Nilsdotter (Silfversparre).

¹⁵ Om båda arvingarna hade härstammat från två systrar, skulle talet om den ena som huvudarvinge i förhållande till den andra ha saknat grund, och det skulle ha varit utan betydelse, om det var på fädernet eller modernet som arvingarna var släkt med arvlåtaren. Den rimligaste förklaringen till att Kristina Henriksdotter var huvudarvingen är helt enkelt, att hennes far och Kristina Eriksdotters mor var syskon.

¹⁶ Enligt den härovan framförda åsikten hade Palne Nilssons son Länk fått sin mormors mors släktnamn till förnamn: Måns *Länk* — Ingeborg — Ingrid — Kristina — *Länk* Palnesson. En dylik namngivning torde vara tämligen unik i det dåtida Sverige. Betydligt vanligare var det, att närmare förfäders släktnamn användes som förnamn på detta sätt, såsom faderns (exempel: Bengt *Esping* — *Esping* Bengtsson [randanmärkning 26]), farfaderns (exempel: Magnus *Sture* — Algot Magnusson — *Sture* Algotsson [ÅSF 1: 2, s. 203]), morfaderns (exempel: Nils *Guse* — dotter — *Guse* Nilsson [L.-O. Larsson, a. a., s. 439]) eller mormoderns (exempel: Bengt *Krabbe* — Kristina — Karin — *Krabbe* Pedersson [Biskop Brasks släktbok, s. 159, EÅÄ III, s. 716]). Jfr B. Hildebrand, Handbok i släkt- och personforskning, 1961, s. 212 och 359.

¹ Styffe, a. a., s. 252.

Måns (Tokesson) Länk, bel. 1370—1410, trol. från Östbo härad,
g. m. N. N., trol. från Östergötland el. Tjust.

Nils Länk (? i Ottinge), bel. 1430, g. m. N. N.	Hustru Ingeborg i Ottinge	Palne Nilsson, bel. 1405—09, bosatt i Tjust (på Hällerö?)* g. m. Katarina Pedersdotter
Måns Länk i Utrike, bel. 1473—1501, g. m. Barbara Nilsdotter (horn med stjärna)	Ingrid, g. m. Erik Andersson (blomma på stjälk) bel. 1474—79	Nils Palnesson i Hällerö, bel. 1446—86, g. m. Märta, dotter till Anders Mörsleef och Kristina**
Kristina Eriksdotter, g. m. Palne Nilsson i Ottinge, † 1510/12	Herr Trotte i Lofta	Peder Nilsson i Forsa, g. m. Marina (? Gregersdotter)
Länk Palnesson † 1517	Ingrid Palnesdotter	Magdalena Palnesdotter † e. 1565, g. 1515 m. Nils Sonesson (Sifversparre), Erik Jönsson (Rosenstråle), på 1550-talet båda avlidna före 1512 bosatt på Ottinge, † 1565

* Eftersom de brev, där Palne Nilsson är belagd (SD I: 549 och 550 samt SD II: 1223) alla är utställda på Vinäs i V. Eds socken, är det mycket möjligt, att han i likhet med sin son hade Hällerö i samma socken som sätesgård.

** Nils Palnessons i Västergötland besuttna svärfar Anders "Mørsleef" beseglade 1440 ett gåvobrev åt Magnus Jönsson (sparre över blad) och dennes hustru Märta Bengtsdotter, vars kusin han var (SMR nr 1084, s. 343). Eftersom Märta Bengtsdotters fader hette Bengt Andersson (SMR nr 1190, s. 382), måste Nils Palnessons svärfader vara identisk med den Anders, vars fader "Mærizleff" 1393 testamenterade en gård i varv till Gudhems kloster, och vars moder var syster till den på 1380- och 1390-talen belagde västgötske väpnaren Bengt Andersson (en bjälke). Mærizleffs gåvobrev, utställt i Håbolstorp den 21/3 1393 (RPB II: 2662), beseglas förutom av givaren, hans son Anders och svågern Bengt Andersson, också av bl. a. en viss Clausus Mærizleffh. "Mærizleff(f)h" och "Mørsleef" är svenska skrivformer av det slaviska namnet Merizlav (Miroslav), som under 1300-talet bars av enstaka medlemmar av den mecklenburgiska och pommerska adeln.

dotter, som förutom sin i äktenskapet med den 1510—28 belagde ofrälse fogden och häradshövdingen Peder (Månsson) Svenske (Biskop Brasks släktbok, s. 160) födde son Måns Pedersson också hade en son vid namn Esbjörn Johansson (släktboken, s. 102, 162). Denne bör identifieras med den Esbjörn Jonsson, som den 1/3 1534 blev Peder Svenskes efterträdare som häradshövding i Vifolka härad.²

20. Henrik i Lagatorp

Om väpnaren och häradshövdingen Kristiern Henrikssons i Västerby härkomst uppges det i biskop Brasks släktbok (s. 196) lapidariskt, att hans föräldrar hette Henrik i Lagatorp och Ingeborg. Hans giftermål omnämns inte, av naturliga skäl: hustrun, Margareta Joachimsdotter (Västerbyätten), var, då biskop Brask gjorde sin anteckning om Kristiern Henrikssons föräldrars namn, ännu gift med Bengt Abjörnsson (Liljesparre) i Händelö, som avled tidigast 1519.

Kristiern Henrikssons far torde kunna identifieras med den väpnare Henrik Kristiernsson, som 1474 var närvarande på lagmansting med Göstrings härad, och med Lagatorp, där fadern skall ha bott, avses tydligen det i Göstrings härad belägna Lagarp (Åsbo sn), som enligt J. A. Almquist på 1520-talet "troligen" tillhörde Kristiern Henriksson i Västerby, och som vid 1500-talets mitt ägdes av dennes hustrus systerson Germund Svensson (Somme).³ Eftersom Lagarp redan 1366 var sätesgård för en viss Ingevald (DS IX: 7415), vars son (SD I: 716) Halsten Ingevaldsson blev häradshövding i Göstrings härad, torde Kristiern Henrikssons släkt kunna benämnas Ynge Lagarpsätten till skillnad från Halsten Ingevaldssons släkt, om vars ev. samband med Kristiern Henriksson ingenting är känt.

21. Sätesgården Roxtorp i Högby socken (Göstrings hd)

Den år 1426 belagde östgötske frälseman-

nen Karl Fadersson (tre bjälkar) uppges i biskop Brasks släktbok ha varit bosatt på Roxtorp, en sätesgård som av släktbokens utgivare identifierats med en gård med detta namn i Stjärnorps socken (Gullbergs hd) men som i själva verket är belägen i Högby socken (Göstrings hd). Karl Faderssons son Anders Karlsson (levde 1498) hade i sitt äktenskap med Karin Haraldsdotter (två sparrar) två döttrar, Elin och Cecilia, av vilka den sistnämnda enligt biskop Brask var gift med Sven Skanung (levde 1509) och bosatt på sin farfars gamla sätesgård Roxtorp. Roxtorp beboddes ännu 1552 av en i biskop Brasks släktbok icke omnämnd dotter till hustru Cecilia — tydligen hade denna dotter, hustru Elin i Roxtorp, som 1552 var änka efter en viss Olof Bagge, återbördat Roxtorp från Måns Svensson (Somme) i Västerby, vilken fått gården av hustru Cecilia, sin mors kusin.¹ Tio år senare, 1562, var Roxtorp sätesgård för den oadliga tiondefogden i Västergötland Hans Severinsson, och 1590 ägdes gården som landbohemman av Per Nilsson (Silfversparre), om vilken det på grund härav antagits, att han var besläktad med Hans Severinssons hustru.²

Eftersom Cecilia Andersdotters (tre bjälkar) i Roxtorp syster Elin enligt biskop Brasks släktbok hade en dotter Hillevi, vars make i släktboken omnämns endast med sitt förnamn, Hans, är det loc-

² J. E. Almquist, Lagsagor I, s. 281.

³ J. E. Almquist, Herrgårdarna, s. 149; J. E. Almquist, Lagsagor I, s. 305; HH 31, s. 152 f.; J. A. Almquist, Frälsegodsens III, s. 876.

¹ Biskop Brasks släktbok, s. 150 och registret, s. 151; Gustaf I:s registratur 1552, s. 235. Måns Svenssons (Somme) mor Gunhild Bengtsdotter (Ryting) var dotter till Ingegärd Haraldsdotter (två sparrar) i Västerby (jfr J. E. Almquist, Åtten Somme, SoH 1963, s. 203, 209 f. och 231 f), hustru Cecilias i Roxtorp moster (om Gunhild Bengtsdotters halvsyster Margareta Joachimsdotter och hennes andre man Kristiern Henriksson [Yngre Lagarpsätten], se närmast föregående randanmärkning).

² J. E. Almquist, Herrgårdarna, s. 168.

kande att identifiera denne Hans, vars hustru Hillevi Pedersdotter sålunda var kusin till den 1552 i Roxtorp bosatta Elin Svensdotter, med den nyssnämnde Hans Severinsson, som ägde Roxtorp 1562, i all synnerhet som Hillevi Pedersdotter var syssling (tremänning) till Nils Persson (Silfversparre), vars son Per Nilsson som nämnts ägde gården 1590.³

22. Sven Sommes i Göberga morfars far, Brynjolf i Fröderyd

På sid. 100 i biskop Brasks släktbok behandlas Sven Sommes i Göberga släktskapsförhållanden i tre släkttavlor, den ena ägnad åt hans farfars, den andra åt hans farmors och den tredje åt hans morfars släkt. Morfadern, Germund lång (tre rutor stolpvis) i Nartomta, var enligt biskop Brask son till en viss Brynjolf i Fröderyd.¹ Denne kan av kronologiska, namnmässiga och geografiska skäl med stor sannolikhet identifieras med en Brynjolf Germundsson, som år 1405 var när-

varande vid ting i Vetlanda, knappt två mil nordost om Fröderyd, och där avslutade en godsaffär med riddaren Abraham Brodersson.²

23. Jösse Skyttes (Stenbock, äldre ätten) hustru Kristina och några av hennes syster Elins kognatiska ättlingar

Att den på 1490-talet utslocknade äldre ätten Stenbock härstammade från frälse-mannen Jösse Skytte (bel. 1368—91) i Ekornarp, som förde samma vapen som den 1382—1413 belagde häradshövdingen i Vilske härad Törne Skytte, är sedan länge bekant.¹ Om den äldre Sten-

³ Biskop Brasks släktbok, s. 28/29 och s. 50; EAA.

¹ Biskop Brasks släktbok, s. 100. Jfr J. E. Almquist, Ätten Somme (SoH 1963), s. 202 f., 208 f. och 232.

² SD I: 605. Vetlanda är beläget ungefär en mil väster om Alseda, där Brynjolfs i Fröderyd son herr Kettil var kyrkoherde.

¹ EAA VII, s. 566; Härenstam, a. a., s. 344 f.; J. E. Almquist, Lagsagor I, s. 251.

Karl Fadersson i Roxtorp 1426

Elin Johansdotter (tre örnfötter) i Gismestad, 1434 g.¹) m. Peder Jönsson i Gismestad *) m Harald Månsson i Opplunda, 1468

Anders Karlsson, 1498	g. m.	Karin Haraldsdotter	Ingegärd Haraldsdotter i Västerby g. ¹) m. Bengt Olsson (Ryting) i Dala*	Birgitta Pedersdotter i Sköldstad g. ²) m. Sone Haraldsson (Silfversparre)
Cecilia Andersdotter i Roxtorp, g. m. Sven Skanong, 1509		Elin Andersdotter g. m. Peder Larsson	Gunhild Bengtsdotter g. m. Sven Somme i Göberga	Peder Sonesson i Tollstorp g. m. Iljana Pedersdotter (Gällarydsätten)**
Elin Svensdotter i Roxtorp 1552, änka efter Olof Bagge, återbördade tydligen Roxtorp från sin syssling Måns Svensson i Västerby		Hillevi Pedersdotter, g. m. Hans, möjl. id. m. Hans Severinsson i Roxtorp 1562	Måns Svensson i Västerby, förvävade Roxtorp av sin mors kusin Cecilia Andersdotter	Nils Pedersson i Holma g. m. Estrid Gustafsdotter (Stjärnbjälke)***
				Per Nilsson, ägde Roxtorp 1590

* Bengt Olsson (Ryting), vars levnad ej är tidfäst i registret till biskop Brasks släktbok (s. 39), är belagd 1472 och 1481 (Västergötlands fornminnesförenings tidskrift I: 4—5, s. 17 f och s. 19).

** Om Gällarydsätten, se randanmärkning 12, om Peder Sonessons broder Nils, se randanmärkning 17, not 14, om hans syster Ingegärd randanmärkning 12.

*** Om Estrid Gustafsdotters släkt, se J. E. Almquist, Ätten Stjärnbjälke (från Småland) [SoH 1968, s. 73—84].

bocksättens stammoder, som 1379 fick morgongåva av Jösse Skytte,² uppges det i biskop Brasks släktbok, att hennes namn var Kristina, och att hon hade två systrar, Elin och Cecilia, men i senare genealogisk litteratur har hon aldrig behandlats. I tryckt källmaterial finns det emellertid en del data om henne, som kan vara värda att sammanställas. Jösse Skytte kallas sålunda "gener" av frälsemannen Magnus Vällings änka Kristina Gisleddotter i ett gåvobrev, som han 1391 beseglat åt henne tillsammans med bl. a. hennes son Gisle Bäck,³ och samme Gisle Bäck talar i ett brev av år 1406 om Jösse Skyttes son Olof Jönsson som sin mosters son.⁴ Magnus Vällings hustru Kristina Gisleddotter var sålunda syster till Jösse Skyttes hustru Kristina, och när Magnus Välling och Jösse Skytte år 1381 med framgång hävdade vissa anspråk på en del av de köpe-gods, som tillhört ätten Trolles äldste dokumenterade stamfader Birger Knutsson eller Trolle i hans livstid,⁵ måste det därför rimligen vara på sina hustrurs vägnar, som de kunde resa dessa krav. Eftersom Birger (Knutsson) Trolle i sitt första äktenskap var gift med en kvinna, betydligt äldre än han själv, som hunnit med att bli änka efter tre män, en Eskil, en Nils Lerike och en Gislo,⁶ är det p. g. a. Kristina Gisleddotters patronymikon och hennes sons namn sannolikt, att Magnus Vällings och Jösse Skyttes hustrur var döttrar till Birger (Knutsson) Trolles första hustru Katarina Västensdotter, och att de krävde en hustrudel i de köpegods, som Birger Trolle förvärvat under sitt första äktenskap. De tre gårdar, som Kristina Gisleddotter år 1391 donerade till Nydala kloster, var alla belägna i Björkö socken,⁷ och det är därför tänkbart, att hennes fader Gisle var besläktad med den Birger Beck, som år 1338 gav två andra gårdar i samma socken i morgongåva.⁸ Hennes son Gisle Bäck var sannolikt född i äktenskapet med Magnus Välling och far till en år 1435 belagd Magnus Bäck.⁹

Jösse Skyttes hustru Kristinas syster Elin hade enligt den härövan citerade genealogien i biskop Brasks släktbok en dotter Kristina, som var gift med en person vid namn Jeppe, vars patronymikon var "Jenson" enligt en framställning på sid. 116 i släktboken. En dotter till Jeppe Jenson, Margareta Jeppesdotter, uppges där ha varit svärmor till en viss Arvid "Krase", som kan identifieras med den 1475 belagde väpnaren Arvid Kåse (äldre ätten),¹⁰ och till den 1460—84 belagde väpnaren och häradshövdingen i Sunnerbo härad Nils Stolpe (äldre ätten) samt moder till en senare häradshövding i Sunnerbo, Olof Galle (äldre ätten), som var i livet ännu 1525. Det är möjligt, att Margareta Jeppesdotters fader Jeppe "Jenson" skall identifieras med en Jeppe Jonsson, som var son till den väpnare Jon Ravidsson, vilken 1402 ägde en gård i Mjälaryd¹¹, i vilken by Markareta Jeppesdotters

² Småländska Archivet III, 1874, s. 125.

³ RPB II: 2563. Magnus Välling gav Kristina Gisleddotter morgongåva 1372 (DS X, nr 165).

⁴ SD I: 789.

⁵ RPB I: 1580. Brevet är utställt av Tord Ingason, som tidigare (RPB I: 750) bevitnat ett av Birger Knutssons brev, och som enligt en i PHT 1973, s. 105, not 12, behandlad genealogi i biskop Brasks släktbok var gift med en av hans systrar.

⁶ SD I: 372.

⁷ RPB II: 2563.

⁸ DS IV: 3364.

⁹ SMR 217.

¹⁰ Om denne Arvid Kåse och hans dotterson Arvid (Pedersson) Kåse av den introducerade ätten Kåse se min uppsats Småländskt låg- och halvfrälse, PHT 1968—69, s. 197 och s. 201.

¹¹ Härenstam, a. a., s. 410; SD II: 1999. Den 1402—12 i diplomatariet nämnde Jon Ravidsson omtalas i sistnämnda brev av den 1 september 1414 som avliden. Möjligen är brevet feldaterat — MCDXIV i st f MCDXLV —, eftersom en 1409—39 belagd väpnare Jon Ravidsson, som var besutten i Allbo härad, och vars sätesgård förmodas ha varit Gemmatorp i Lekaryds socken (L.-O. Larsson, a. a., s. 468), förefaller att kunna vara samme man. Sålunda beseglades en försäljning av en gård till Jon Ravidsson år 1428 av bl. a. en Jösse Jönsson (pergamentsbrev, RA, Virserum den 22 jan. 1428), som hade samma

svärson Nils Stolpe år 1460 med sin hustrus samtycke sålde en gård, och där Nils Stolpes svärson Hemming Gruesson senare var besutten.¹² En annan svärson till Nils Stolpe, Klemet guldsmed i Halmstad, vars äldste son enligt släktboken hette Sven, är troligen identisk med Halmstadsborgaren Klemet Svensson, som är belagd från 1503;¹³ Klemet guldsmed var 1512 rådmän och 1517 borgmästare i Halmstad.¹⁴

24. Peder Bertilssons eller Bondes (Lilliehöök) hustru, Lage Gustafsson på Tomarp och Gustaf Matsson i Tveta

Väpnaren och häradshövdingen Peder Bertilsson eller Bonde på Upplo (bel. 1473—82) — son till de introducerade ätterna Lilliehööks stamfader Bertil Peders-

namn som en av den enl. SD II: 1999 år 1414 avlidne Jon Ravidssons söner, och vid nya tidens början innehades såväl Gemmatorp som en gård i Mjälaryd av Torkel Andersson (Hindsekindsätten), tydligen som arv (HH 13: 1, s. 47 och s. 69).

¹² Kommentaren till biskop Brasks släktbok, s. 7.

¹³ Rep. Dan. II: 9821.

¹⁴ Rep. Dan. II: 12 226; SoH 1953, s. 268. Det må här nämnas, att Elgenstiernas stamtafla över den från Klemet guldsmeds sons Klemet Stolpe härstammande yngre introducerade ätten Stolpe (EAA VII, s. 716) innehåller en del felaktiga uppgifter om Klemet Stolpes söner, som avsatt spår också i nyare framställningar, såsom i historikerna över de i Långaryds socken (Västbo hd) belägna sätesgårdarna Yttersjö och Esehylte i J. E. Almquists arbete om herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (s. 214 och s. 217 resp.), där Klemet Stolpe uppges ha skänkt Yttersjö "till sin son i andra äktenskapet Per Stolpe d. y. (d. 1598)", vilken enligt Elgenstierna var gift med Anna Abrahamsdotter (Somme), och där Esehylte påstås ha varit sätesgård för en föregiven son till Klemet Stolpes äldste son Peder Stolpe d. ä., "Per (Persson) Stolpe (d. 1601)". Rätta förhållandet framgår av Carl Carlsson Gyllenhjelm's anteckningar från åren 1597—1601: Den på Yttersjö bosatte och med Anna Abrahamsdotter gifte häradshövdingen i Östra härad Peder Stolpe är identisk med Klemet Stolpes son i äktenskapet med Ingrid Pedersdotter (Hård af Segerstad), Peder Stolpe d. ä., som stupade som "öfverste kvartermästare" i hertig Karls armé i slaget vid Stångebro 1598, och vars mormor Karin Tordsdotter (Store)

son (bel. 1462—94) — var gift med en viss Bengta Bengtsdotter (bel. 1485—1500), om vilken det är känt, att hon var syster till Karl (Haraldsson) Lakes andra hustru Katarina Bengtsdotter och ägde arvegods i bl. a. Västra Harg i Vifolka härad, men vars släktskapsförhållanden inte är närmare utredda.¹ Hennes härkomst kan dock klarläggas med utgångspunkt från ett brev med proveniens från Cecilia Stenbocks arkiv, utställt i Skara den 18/1 1491 till förmån för den sistnämndas farfars far Arvid Knutsson (sparre över stjärna). I brevet bemyndigar Peder Bondes änka Bengta Bengtsdotter sin "sväger" välbördig Arvid Knutsson att igenlösa alla de gods i Småland, som hennes mor eller morbror, dekanen Tord, satt till pant eller genköp.² Den i brevet om-

tidigare — 1545 — haft Yttersjö till änkesäte (Genealogisk tidskrift V, s. 302), medan den på Esehylte bosatte Peder Stolpe är identisk med Peder Stolpe d. y., som var född i Klemet Stolpes äktenskap med Karin Pedersdotter (Ulf sax), och som blev nedskjuten vid Kokenhusen 1601 och då var "gubernator på Narffven och öfver thess lähn Älentacka" (HH 20: 2, s. 315 och s. 340). Peder Stolpe d. y. på Esehylte ärvdes av sin moder, framlidna Klemet Stolpes efterleverska, fru Karin till Esehylte, som hon kallas i de kamerala handlingarna (Smål. handl. 1604: 16 m. fl., KA). Någon Per (Persson) Stolpe har således ej existerat. Huruvida Klemet Stolpes tredje son, Magnus Stolpe på Simmarydsnäs, som efterträdde Peder Stolpe d. y. som häradshövding i Östbo härad, var son till Ingrid Pedersdotter (Hård af Segerstad) eller till Karin Pedersdotter (Ulf sax) kan ej med säkerhet avgöras utan en noggrann godshistorisk analys. Peder Månsson Utter känner blott en son i Klemet Stolpes första äktenskap, "gamble Peder Stolpe" (Gen. 41, RA, f. 188 v), men å andra sidan hade Magnus Stolpe redan 1588 erhållit en donation av vissa kronogods. (Smål. handl. 1604: 16, KA), vilket förefaller att vara tidigt, om han var född i sin faders år 1568 ingångna äktenskap med Karin Pedersdotter. Magnus Stolpe omtalas i Smål. handl. 1605: 10 som avliden, och måste därför ha avlidit under loppet av detta år, eftersom han tidigare samma år är belagd som häradshövding. J. E. Almquist Lagsagor, II, s. 128).

¹ J. E. Almquist, Ätten Lilliehöök under senmedeltid och äldre vasatid (SoH 1962).

² MRA 1943, s. 76.

nämnde dekanen Tord måste vara identisk med Tord Petersson (två hjorthorn, senare tre sparrar), belagd 1439—68, dekan i Linköping åtminstone från år 1452 och före sin död utvald ärkebiskop,³ vars syster Bothild år 1427 hade invigts till nunna i Vadstena, där hon avled som abbedissa 1473, och vars halvsysster Ingeborg Eriksdotter (sjuuddig stjärna) år 1442 hade fått morgongåva av sin från 1439 belagde man Bengt Arvidsson (tre rutor och en halv lilja), efter vilken hon levde änka 1452, då hon stadfäste en av hennes moder Bengta Pedersdotter (Puke-Bonde) gjord donation till Vadstena kloster.⁴ Bengta Bengtsdotter och hennes syster Katarina var således döttrar till den nyssnämnde Bengt Arvidsson i hans äktenskap med dekanen Tords halvsysster Ingeborg Eriksdotter.

Bengta Bengtsdotters faders släktskapsförhållanden är utredda.⁵ Detsamma gäller hennes mormor Bengta Pedersdotter av Bondeätten,⁶ som 1409 fick morgon-

gåva av Peder Andersson (två hjorthorn)⁷ och 1422 av Erik Gjurdsen (stjärna),⁸ Bengta Bengtsdotters morfar. Om den sist-

³ I brev från Riksarkivet av den 9/3 1967 meddelas, att framlidne fil. dr Sven Ljung på förfrågan uppgivit sig ej äga kännedom om någon annan dekan med namnet Tord under tidsperioden 1439—73 än Linköpingsdekanen Tord Petersson.

⁴ Om Bengta Petersdotter (Puke-Bonde) och hennes tre barn, se E. Hildebrand, Årkebiskop Tord Pederssens släkt (HT 1881, s. 198 ff) och J. Liedgren, Bengt Arvidssons morgongåvobrev (PHT 1964, s. 164 ff).

⁵ Han var son till Arvid Bengtsson (tre rutor jämte ruta och halv lilja) och Bengta Nilsdotter (Vinstorpaättens vapen; Håkan Tunasons ätt) — se härom ÅSF I: 1, s. 99.

⁶ Bengta Pedersdotter tillhör i själva verket 1400-talets genealogiskt bäst kända personer i vårt land: hennes farfars farfar var (Bondeättens stamfader?) Peter Öjarsson (L.-O. Larsson, a. a., s. 402 och H. Gillingstams recension därav i PHT 1964, s. 197), hennes farfars morfar var Pukeättens stamfader Ragvald Puke (ÅSF I: 2, s. 177 ff), hennes mormors farfar var Bielkeättens stamfader Ture Kettilsson (EAÄ I, s. 355 f och s. 514) etc.

⁷ SD I: 1058.

⁸ P. Sjögren, a. a., s. 69.

Katarina Västensdotter g.				
¹) m. Eskil ²) m. Nils Leriike ³) m. Gislo (Bäck?) ⁴) m. Birger Knutsson eller Trolle, som i ett senare äktenskap blev stamfader för ätten Trolle				
Kristina, g. 1379 m. Jösse Skytte	Elin, g. m. N. N.	Cecilia, g. m. Olof	⁵) Kristina Gislesdotter, g. 1372 m. Magnus Välling † 1381/91	
↓				
äldre ätten Stenbock	Kristina, g. m. Jeppe Jonsson, måhända son till Jon Ravidsson		Gisle Bäck, bel. från 1391 ?	
Cecilia	Elin	Margareta, g. ¹) m. Jöns Skytte ²) m. Gunnar (Jonsson) Galle	Nils Jeppesson	Magnus Bäck, bel. 1435
¹) Karin, g. m. Arvid Kåse, bel. 1475	¹ ?) Gunhild,* g. m. Nils Stolpe, bel. 1460—84	¹) Birgitta,* g. m. Hans	¹) Ingeborg,* g. m. Jöns Balle i Halmstad	²) Olof Galle, levde 1525, g. m. Ingegärd Pedersdotter (Halvhjort av Älmtaryd)
Märta, g. m. Peder av ofrälse börd	Margit, g. m. Klemet (Svensson) guldsmed i Halmstad	Kristina,* g. m. Hemming Gruesson		Kristina, g. m. Joen Markusson, bonde i Kärringe
↓	↓			↓
adl. ätten Kåse	adl. ätten Stolpe	adl. ätten Galle		

* Släkttavlan på sid. 116 i biskop Brasks släktbok innehåller tydligen åtskilliga avskrivningsfel. Att den här presenterade tolkningen av uppgifterna om Nils Stolpes, Hans N. N.:s och Hemming Gruessons giftmål är korrekt, är ej bevisligt och ingalunda säkert.

nämndes släkt föreligger emellertid endast strödda uppgifter i litteraturen, varför det finns anledning att här sammanfatta, vad som är känt därom.

Erik Gjurdsen tillhörde en småländsk frälsesläkt, som i sitt vapen före en sjuuddig stjärna. Han och hans broder Mats Gjurdsen var söner till väpnaren Gjur Matsson (bel 1382—1406), vars blott till namnet kände fader Mats Gjurdsen i sitt äktenskap med en dotter till den i början av 1300-talet levande frälsemannen Hemming Tannes syster Asruna hade fyra kända barn, nämligen förutom Gjur Matsson sonen Gustaf Matsson, riddare, och två döttrar, Sestrid Matsdotter, g. m. väpnaren Karl Lange (femuddig stjärna) och Bengta Matsdotter, g. m. riddaren Knut Erengisleson eller April (båt; Barun) och som änka omgift med väpnaren Peter Körning.^{9, 10}

Bengta Bengtsdotter och hennes släktingar på fädernet återfinns ej i biskop Brasks släktbok, säkerligen åtminstone delvis beroende på att hennes fädernesläkt var hemmahörande i Västergötland, ett landskap, vars adliga släkttraditioner är dåligt företrädade i Linköpingsbiskopens genealogiska samlingsverk.

Också beträffande Bengta Bengtsdotters mödernesläkt är biskop Brask förtegen: hennes mormor Bengta Pedersdotter och dennas syskon omnämns över huvud taget inte i släktboken, och hennes mormors far Peder Ragvaldsson förekommer visserligen i släkttavlor på sidorna 68 och 69, men felaktigt inplacerad. Däremot innehåller släktboken en del uppgifter av intresse om morfadern Erik Gjurdsens släkt, dels på sid. 128 en släkttavla över ättlingarna till den skånske väpnaren Lage Gustafsson på Tomarp (stjärna), dels på sid. 100 en tablå över avkomlingarna till Märta Jönsdotter (Rysia) och hennes båda män, Peder Jönsson i Flishult¹¹ och hennes antecessor matrimonii vid namn Mats. Lage Gustafsson var nämligen, som framgår av bl. a. en brevregist hos Peder Måns-

son Utter, son till Erik Gjurdsens farbror, riddaren Gustaf Matsson¹² och hennes hustru Gertrud Lagesdotter (? Galen),¹³ medan Märta Jönsdotter hade en son vid namn Gustaf Matsson, som av släktbokens utgivare identifieras med väpnaren Gustaf Matsson i Tveta (Gårdsby sn, Norrvidinge hd), vilken förde samma vapen som sin namne den nyssnämnde riddaren, och vilken dessutom hade godsaffärer med riddaren Knut (Bertilsson) Grundis, som var dotterson till Erik Gjurdsens faster Bengta Mattsdotter.¹⁴

⁹ HT 1881, s. 199, SD III: 2339; ASF I: 1, s. 56, SoH 1967, s. 238, RPB I: 1273; PHT 1955, s. 133 f, RPB I: 1896, SD I: 75, I: 714, I: 716. Jfr H. Gillingsstam, Äterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden, 1952—53, s. 525, not 201.

¹⁰ Bengta Matsdotters förste man kallas för "Aberille" i ett av A. Nordén (Norrköpings medeltid, 1918) avtryckt tingsbevis angående byn Dagsberg. Att därmed avses samma tillnamn som bars av hans dotterson den bekante Stockholmskyrkoherden Knut Olofsson April (Stenbock, äldre ätten), framgår av biskop Brasks släktbok, s. 61.

¹¹ Om Peder Jönsson i Flishult, se närmast följande randanmärkning.

¹² Gen. 41, RA, f. 241 v. Jfr SoH 1967, s. 235 och 238. Enligt regesten förde Lage Gustafssons barn år 1483 klandertalan mot Nils Bosson (Grip) på Vinäs angående ett jordaskifte mellan riddaren Gustaf Matsson (stjärna) och Nils Bossons farmors farfar Bo Jonsson (Grip, äldre ätten) ett sekel dessförrinnan. Enligt det bevarade skiftesbrevet från år 1382 (Västergötlands fornminnesförenings tidskrift I: 3, 1877, s. 14 ff) erhöll Gustaf Matsson vid detta tillfälle bl. a. gården Nedra Harg (Västra Hargs sn, Vifolka hd), som han donerade till Vadstena kloster före 1417, då hans syster Sestrid Matsdotter bekräftade denna donation (HH 16: 1, s. 134). I Västra Hargs socken ägde, som inledningsvis nämnts, Gustaf Matssons brors sons dotterdotter Bengta Bengtsdotter arvegods.

¹³ Gertrud Lagesdotter förde samma vapen, tre bjälkar, som den danska ätten Galen (SD I: 714) och kan därför förmodas ha varit dotter till riddaren Lage Pedersson av denna ätt (DAA 1893, s. 152), vars farfar hade godsaffärer med en viss Johannes Franz, vilket är beaktansvärt med hänsyn till att Gustaf Matsson år 1382 kallar en Jonis Franceiis för "måg" (RPB I: 1896).

¹⁴ L.-O. Larsson, a. a., s. 465; PHT 1955, s. 133 f; H. Gillingsstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia, 1949, s. 63, not 140.

Det är därför ytterst sannolikt, att Gustaf Matsson i Tveta var son till Erik Gjurds sons broder Mats Gjurds son, vars änka till yttermera visso hette Märta.¹⁵

Enligt det brev från år 1491, som var utgångspunkten för denna lilla utredning, var Arvid Knutsson (sparre över stjärna) "svåger" till Bengta Bengtsdotter. Följande schema illustrerar detta svägerskap:¹⁶

Bengta Bengtsdotter och Arvid Knutssons hustru var alltså fyrmänningar,¹⁷ den mest avlägsna släktskapsgrad, vid vilken begreppet "måg" eller "svåger" över huvud var meningsfullt — det var det yttersta av de förbjudna leden enligt kano-nisk rätt.¹⁸

Mats Gjurds son

Gjurds Matsson

Erik Gjurds son

Ingeborg Eriksdotter

BENGTA BENGTSDOTTER

25. Peder Jönsson i Flishult och Peder Johansson i Flöxhult

Adliga ätten Bååts äldste med full visshet kände stamfader, väpnaren Johan Pedersson (bel. 1390—1418) var, som påvisats av L.-O. Larsson, med all sannolikhet densamme som en år 1402 belagd väpnare Johan Petersson "i Flözsiöhult" och som en 1404—18 omnämnd väpnare Johan Petersson i Varend, vilken i ett 1418 i "Flyssiohult" utställt salubrev står som köpare av gårdar belägna i Älmeboda och Älghults socknar i Uppvidinge härad.¹ "Flyssiohult" har identifierats med sätesgården "Flözsiöhult" av Larsson, som också övervägt, huruvida denna gård var

Bengta Matsdotter

Sestrid Knutsdotter

Gustaf Olsson

Anna Gustafsdotter g. m.
ARVID KNUTSSON

belägen i Älghults socken men, med hänvisning till att Johan Peterssons son Peder enligt ett brev av den 16 maj 1434 skulle ha varit bosatt på Flishult i Näsby socken i Östra härad, funnit det troligt, att också

ehuru varje belägg härför saknas. (ÅSF I: 2, s. 212).

¹⁵ Det må här slutligen nämnas, att Bengta Bengtsdotters morföräldrars släktförbindelser har behandlats också av Rasmus Ludvigsson, men på ett föga lyckosamt sätt, som ger en intressant belysning åt väsentliga skillnader mellan våra två stora 1500-talsgenealoger, Hans Brask och Rasmus Ludvigsson. Hans Brask kan beskrivas som en flitig kompilator av existerande släkttraditioner, som i motsats till Rasmus Ludvigsson ej synes ha haft någon ambition att utnyttja det insamlade materialet som byggstenar i egna större genealogiska konstruktioner. På grund härav är de felaktigheter, som återfinns i vissa av biskop Brasks släkttavlor av ett annat slag — förställiga som uttryck för osäker trädning beträffande tids- och rumsmässigt avlägsna personer — än de ibland rent groteska ovederhäftigheter, som man kan finna hos Rasmus Ludvigsson. Av Erik Gjurds son och hans hustru och deras föräldrar, dvs. två generationer, har Rasmus Ludvigsson sålunda konstruerat en släktlinje på inte mindre än sex generationer, vars utseende tyder på, att han okritiskt hopfogat tre i och för sig korrekta genealogiska notiser (Rål. Fol., KB, vol. 12, f. 291 v).

¹ L.-O. Larsson, a. a., s. 417 med där anförd litteratur; SD I: 155 och SD III: 2433.

¹⁵ HT 1881, s. 199.

¹⁶ Jfr de i noterna 9 och 14 nämnda källorna och uppsatserna. Någon släktskap mellan Bengta Bengtsdotters man och Arvid Knutsson är ej känd, och om en sådan förelegat, kan den, enligt vad som är känt om deras släktskapsförhållanden, ej ha varit närmare än i tredje led.

¹⁷ Det är i och för sig möjligt, att Bengta Bengtsdotter använde beteckningen "svåger" om Arvid Knutsson i en mera vag allmän mening, emedan hennes farmor förde samma vapen — Vinstorpaättens — som Arvid Knutssons svärmor, som tillhörde Vinstorpaätten. Kanske hade t. o. m. några syskon till hennes far upptagit detta sitt modernevapen; den Ingeborg Arvidsdotter, som var gift med Peder Stigsson i Molla, och som förde Vinstorpaättens vapen, kan p. g. a. patronymikon och sköldemärke tänkas ha varit syster till Bengta Bengtsdotters fader Bengt Arvidsson,

Mats Gjurdsson g. m. en dotter till Hemming Tannes syster Asruna

Gustaf Matsson riddare 1377—1405, g. m. Gertrud Lagesdotter (?Galen), änka 1406		Sestrid Matsdotter levde 1422, g. före 1382 m. Karl Lange (femuddig stjärna)		Bengta Matsdotter 1389—1418, g. ¹⁾ m. Knut Erengislesson (båt ^{a)} m. Peter Körning		Gjurd Matsson 1382—1406, var 1391 gift med Katarina N. N.	
Lage Gustafsson på Tomarp 1428—64, g. efter 1423 m. änkan Bothild Bengtsdotter (Pik), som levde 1475				Mats Gjurdsson 1401—13, g. m. Märta Jönsdotter (Rysia), som blev omgift med Peder Jönsson i Flishult och levde 1434		Erik Gjurdsson d. 1427/28 g. 1422 m. Peder Anderssons änka Bengta Pedersdotter (Puke-Bonde)	
Eskil Lagesson på Tomarp 1460—83, g. m. Anna Anders- dotter (Tott)	Kristina g. före 1464 m. Axel Saxstrup i Vram, som levde 1488	Sofia, levde 1490, g. m. Nils Åkesson (två sparrar) på Magle- gård	Karin d. 1493, g. m. Karl Bengtsson (Vinstor- paätten) på Vinstorp	Märta † före 1475 g. m. Peder Hjul	Gustaf Matsson i Tveta 1446—76, g. m. Brita Peders- dotter (Bååt)	Ragvald Matsson 1474—77	Ingeborg Eriksdotter g. 1442 m. Bengt Arvidsson (tre rutor och en halv lilja)
Cecilia Eskilsdotter 1481—89, g. m. Teus Brostrup på Tomarp				Kristina Gustafsdotter g. o. 1488 m. Knut (Pedersson) Ribbing på Svansryd, efter vilken hon levde änka 1526			

* Källor utöver dem som redan nämnts i noterna ovan: DAA 1921, s. 558 ff; EAÄ IV, s. 288; ÅSF I: 1, s. 105; J. E. Almquist, Herrgårdarna, s. 305; J. E. Almquist, Lagsagor I, s. 343; Rep. Dan.; pappershandling, RA, Källunda den 10 juni 1446; Lunds ärkestifts urkundsboek V, s. 243.

Johan Petersson där hade sin sätesgård.² Av det återopade brevet framgår det emellertid ej, att brevutfärdaren, en viss "Pedher Jönisson bygiande i Flidishult i Näsby sokn", var son till Johan Pedersson (Bååt).³ Det kan däremot visas, att den sistnämndes son Peder Johansson och Peder Jönsson i Flishult var olika personer: den i ett brev av den 21/2 1455 som avliden omnämnde "Pedher Joansson" av ätten Bååt med dess påvisbara anknytning till Uppvidinge härad,⁴ bodde på en gård, som i nyssnämnda brev från 1455 kallas för "Flydzhult" och "Flödzhult", och som sannolikt är densamma som hans i Varend bosatte och i Uppvidinge härad därstädes besuttna faders sätesgård, dvs. det "Flözsöhult" (1402), som i Svenskt diplomatarium med någon tvekan identifierats med Flöxhult i Älghults socken, och det "Flys-

siohult" (1418), som i diplomatariet förmodas ha varit identiskt med Flishult i Älmeboda socken i Uppvidinge, men som av den framstående kännaren av Smålands äldre gods- och personhistoria P. G. Vejde identifierats med det nyssnämnda

² L.-O. Larsson, a. a., s. 417, där det i not 21 heter: "Det är dock inte helt uteslutet att sätesgården är identisk med Flöxhult i Älghults socken, som år 1550 skrevs Flishult (Smål. han 1550: 11, KA). Jon Peterssons intresse för och betydande godsinnahav i Älghults socken och övriga delar av Uppvidinge härad talar i någon mån härför."

³ Pergamentsbrev, LSB, den 16 maj 1434 (för editioner se SMR, nr 80).

⁴ Johan Pedersson av ätten Bååt var arvinge efter häradshövdingen i Uppvidinge Jöns Brudsson (Lejonansikte) och möjligen besläktad med dennes företrädare i häradshövdingeämbetet riddaren Peter Jonsson (båt), vars sätesgård var belägen i Älghults socken (L.-O. Larsson, a. a., s. 416, not 15, och ÅSF I: 1, s. 72; L.-O. Larsson, a. a., s. 401).

Flöxhult i Älghults socken, i äldre tider benämnt Flishult (1550) och Flötshult (1571);⁵ denne Peder Johansson (Bååt) i Flöxhult var 1433 gift med Elin Henriksdotter (Snakenborg)⁶ och fader till fyra barn, den på 1480-talet avlidne sonen Erland Pedersson och tre döttrar, som alla var döda 1490,⁷ medan Peder Jönsson på Flishult⁸ i Näsby socken, som 1434 var gift med Märta Jönsdotter (Rysia), var fader till häradshövdingen i Östra härad i Njudung Jöns Persson i Flishult, vilken var i livet ännu 1514.⁹

Att Peder Johansson (Bååt) i Flöxhult och Peder Jönsson i Flishult var olika personer var bekant för biskop Brask, som i sin släktbok behandlat dem på olika ställen, den förre — "P(er) Joga(n)sonn i Flishult" — på sid. 49, den senare — "P(er) Jonnson" eller "Ped(h)er Jonss(on)" — på

bidrag till civilrättens historia, 1953, s. 62; om Offe Nilssons son Arvid och dotter Karin se randanmärkningarna 14 och 15 ovan.). Eftersom Ingrid Pedersdotter inte heller förekommer bland Peder Johanssons barn i den släkttavla på sid. 49 i biskop Brasks släktbok, som tycks bygga på den släktskapsbevisning, som kom till användning vid arvstvisten efter Birgitta Haraldsdotter, och eftersom hennes make Esbjörn Baath är 1465 försälde en som hans egen betecknad gård, som hans barn ärvt tio år dessförrinnan (pergamentsbrev, RA, den 15 januari 1465 och Vadstena den 21 februari 1455), är det tänkbart, att Ingrid Pedersdotters barn avled före sin fader, och att dennes dotter Kristina, vars ättlingar senare innehade de gårdar, som 1455 tillfallit Esbjörn Baaths barn (Västergötlands fornminnesförenings tidskrift I: 3, s. 33), var född i ett senare äktenskap. Kristina Esbjörnsdotter överlevde sin dotter Ingrid Andersdotter (stjärna; Prika, yngre ätten) och måste, eftersom de båda var i livet ännu omkring 1540 (Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540, 1899, s. 74 och s. 26) ha blivit mycket gammal, om hon verkligen var dotter till den före 1455 avlidna Ingrid Pedersdotter. Beträffande Kristina Esbjörnsdotters dotter Ingrid, som blev ätten Oxehufvuds stammoder, se f.ö. min uppsats Gylta, Krabbe och Oxehufvud, PHT 1970, s. 151—169. I detta sammanhang må blott nämnas, att hennes make Bo Olofsson var änkling efter en dotter till väpnaren och landsdomaren i Norra Halland Bengt (Bengtsson) Krabbe på Kullagård (bel. 1473—96), och att den sistnämnde är densamme som den Bengt Krabbe, som förekommer på sid. 159 i biskop Brasks släktbok, och som släktbokens utgivare ej ansett sig haft tillräckliga skäl att identifiera med den halländske landsdomaren.

⁸ Namnet skrivs 1434 och 1485 Fli(j)dis-hult(h), 1495 och 1552 Flijsulth (J. Silfving i Genealogisk tidskrift V, s. 226 f.).

⁹ Pergamentsbrev, RA, den 16 maj 1434; biskop Brasks släktbok, s. 100; J. E. Almquist, Lagsagor II, s. 69. Som häradshövding i Östra härad efterträdde Jöns Persson sin halvbror Ragvald Matsson (stjärna). Jöns Perssons tydligen äldre broder Mats — säkerligen uppkallad efter sin moders förste man Mats Gjurdsson (stjärna) —, som enligt biskop Brask med sin hustru Birgitta hade söner *Per* och *Bengt* och dottern Ingrid, kan ej med säkerhet identifieras (en 1491 belagd Mats Pedersson i Tuna, som på sin hustrus vägnar ägde del i en bolstad i sätesgården Gemmatörp i Allbo härad, där den 1462—86 belagde häradshövdingen i Allbo *Bengt* Andersson hade sin hemvist, och där Sten Sture d. y:s fogde *Peder* Matsson i Gemmatörp senare var bosatt [Vejde, a. a., Gemmatörps-historiken; L.-O. Larsson, a. a., s. 468; HH 13: 1, s. 47] må dock nämnas som tänkbar kandidat).

⁵ Pergamentsbrev, RA, Vadstena den 21 februari 1455, publicerat i VgFT I: 6—7, s. 23, där sätesgårdens identitet med Flishult i Näsby socken förutsätts som så självklar, att namnformen "Flödzhult" markerats med ett utropstecken — just "Flötshult" är emellertid den namnform, som enligt Vejde (Kronobergs läns herrgårdar, 1929, Flöxhultshistoriken) år 1571 i kamerala källor begagnades om Flöxhult i Älghults socken. Vejde har i sitt exemplar av Svenskt Diplomatarium — numera i Växjö stifts- och landsbibliotek — noterat i marginalen på sid. 635 i andra bandet, där utgivarnas identifiering av "Flyssiohult" med Flishult i Älmeboda socken framföres: "Trol. = nuv. Flöxhult, förr Flösshult" och på sid. 293 utan tvekan: " = Flöxhult, Elghults sn". Vejde har dessutom i en marginalanteckning beträffande "Flözsiohult" markerat, att med detta namn "säkert" avsågs Flöxhult.

⁶ H. Gillingsstam, a. a. (Siöblad), s. 16.

⁷ HH 27: 1, s. 157. Döttrarna var Birgitta, g.m. Gustaf Matsson (stjärna) i Tveta, Märta, g.m. Jeppe Ingemarsson (Tiby) och Ingrid, g.m. Esbjörn Baath. Några barn till den redan före 1455 avlidna dottern Ingrid omnämns ej i samband med den år 1490 avgjorda arvstvisten mellan Birgitta Haraldsdotters (Ångäätten) arvingar, då Erland Pederssons och Birgitta och Märta Pedersdotters barn inträdde som arvingar i föräldrarnas ställe efter Birgitta Haraldsdotter, som var systerdotter till Peder Johansson i Flöxhult och också ärvdes av dennes broder Nils Johanssons son Offe Nilsson (om denna arvstvist se även J. E. Almquist, Strödda

sid. 100 och sid. 160 resp., där det om hans son Jöns Persson, som var biskop Brasks äldre samtida, uppges, att han var bosatt på "Flishult" (s. 100) eller "Flidzhult" (s. 160).

Troligen har Flöxhult, som i enstaka 1500-talskällor benämns Flishult, av senare genealoger felaktigt identifierats med Flishult i Näsby socken helt enkelt därför att detta var den enda småländska sätesgård med ett dylikt namn, som var känd på 1500-talet, då den var hemvist för ättlingarna till Jöns Perssons i Flishult svärson Peder Kristiernsson (styckad sköld) av den ätt, som givits namnet Halvhjort av Flishult. Som en följd av denna felaktiga identifiering kom Peder Jönsson i Flishult i den senare genealogiska traditionen att sammansmältas med Peder Johansson (Bååt). Han bör i stället anses som stamfa-

der för en småländsk lågfrälsesläkt, som lämpligen kan betecknas som Flishultsätten, och vars enda kända närmare anknytning till ätten Bååt är Peder Jönssons i Flishult styvson Gustaf Matssons (stjärna) giftermål med Peder Johanssons (Bååt) dotter Birgitta.¹⁰

26. Hård och Ryning — en släkttavla med kommentarer

På sidorna 121 och 159 i biskop Brasks släktbok finns ett genealogiskt schema, som gör ett egendomligt "kluvet" intryck: två parallella släktlinjer om sju generationer vardera, som möts i en gemensam anfader, det åttonde ledet bakåt i tiden. Med en del utelämnningar i de båda yngsta släktleden, så att varje syskonskara där får representeras av en enda person i vardera släktlinjen, har schemat följande utseende:

Håkan Torprum			h(ustru?)
Bård Håkansson	Kristina Håkansdotter	Mats Håkansson	Mats Gustafsson
Ingeborg, g. m. Johan Hård i Kalset			Ingelöv
Lars Hård, g. m. Kristina			Birgitta
Gunhild Larsdotter, g. m. Olof Pedersson			Kristina
Peder Hård, g. m. Karin			Bengt Ryning
Lars Pedersson			Erik Ryning

Den högra av schemats båda släktlinjer är korrekt: den 1520 avlidne Erik Ryning var verkligen dotterdotters dottersons son till den 1419 avlidne riddaren Mats Gustafsson (sparre), och denne var kusin till Bård Håkansson.¹ Dessa släktskapsförhållanden var rimligen kända av Erik Ryningas farbror Nils Ryning, då denne 1510 hävdade börsanspråk på gods efter Mats Gustafsson.² Den vänstra släktlinjen — från Mats Gustafssons kusin Kristina Håkansdotter till hennes dottersons dotter Gunilla Larsdotter (Hård, äldre ätten) och dennas barn och barnbarn — kan däremot inte utan vidare förutsättas re-

presentera en inom den Ryningska ätten vid 1500-talets början levande tradition. Gunilla Larsdotters man Olof Pedersson i Böjeryd bör dock ha haft bruk för en dylik släktledning, då han år 1491

¹⁰ Om Gustaf Matsson, hans broder Ragvald Matsson och deras fädernesläkt, se närmast föregående randanmärkning.

¹ H. Gillingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden, 1952, s. 46 f., s. 41. Som framgår av Gillingstams utredning var det dock Bård Håkanssons mor (Ingrid Abjörnsdotter) som var syster till Mats Gustafssons far (Gustaf Abjörnsson) och ej tvärtom, som det uppgavs i släkttavlan.

² J. Silfving, Från Norra Smålands medeltid, 1952, s. 151 f.

företedde "goda brev och skälig bevisning" på att gården Segerstad (Reftele sn, Västbo hd), som då innehades av fru Kristina på Fågelvik, rätteligen hörde honom till. Den i släkttavlan förekommande Mats Håkansson hade nämligen år 1370 till sin syster Kristina, Håkan Ängels änka, pantsatt all sin jord i Västergötland och Småland, men Segerstad och Mats Håkanssons övriga i Västbo härad belägna gårdar hade därefter redan före 1374 kommit i händerna på kusinen Mats Gustafsson, vilken då i sin tur bortpantade dem. Den kände godsförvärvaren Abraham Brodersson (oxhuvud), som 1394 hade inköpt en gård i Segerstad av en viss Ingeborg Bengtsdotter, fick år 1401 Mats Gustafssons bemyndigande att inlösa Östra eller Nedre Segerstad, och 1420 upplät kyrkoherden Andbjörn Esping i Tölö sin möderneärvda gård i Östra Segerstad, som dessförinnan varit pantsatt hos herr Abraham, till dennes måg Ture Stensson (Bielke), fru Kristinas på Fågelvik morfar. Släktledningen för Olof Pederssens hustru från Mats Håkanssons syster Kristina tycks ha accepterats av Tiohäradslagmansnämnd år 1491, eftersom Segerstad få decennier därefter var sätesgård för Olof Pederssens son Peder Hård.³ Atskiligt tyder också på att den är riktig. Det ligger sålunda nära till hands att identifiera Gunilla Larsdotters farmor hustru Ingeborg — jämte sin son Lars Hård belagd 1424 i ett i Villstad av hennes make Johan Hård utställt brev⁴ —, vilken enligt biskop Brasks släktbok var dotter till Kristina Håkansdotter och bosatt i Kalset i Villstads socken, en gård, som 1380 pantsattes av Kristina Håkansdotters broder Mats,⁵ och som på 1500-talet innehades av ättlingar till Olof Pedersson och Gunilla Larsdotter,⁶ med den på 1390-talet i Segerstad besuttna Ingeborg Bengtsdotter, som kan förmodas ha varit syster till den tidigast från 1408 belagde Andbjörn Esping i Tölö — senare troligen kyrkoherde i Fjärås — som ju ägde mödernegods i

Östra Segerstad, och till väpnaren Esping Bengtsson, som levde 1403 — de båda sistnämnda torde ha varit söner till en Bengt Esping, som nämns 1367—99, bl. a. som medbeseglare tillsammans med en kyrkoherde i Tölö och en kyrkoherde i Fjärås, och som kronologiskt mycket väl skulle kunna ha varit gift med Håkan Ängels år 1370 nämnda änka Kristina Håkansdotter.⁷

Det förefaller som om Olof Pedersson hade lyckats återvinna också Mats Håkanssons västgötagodts under åberopande av sin hustrus bördsanspråk. Hans son Peder Hård i Segerstad frändömdes nämligen år 1501 godset Landboarp i Håcksviks socken (Kinds hd), som Olof Pedersson tidigare tilldömts från Abraham Kristierns-son (Leijonhufvud), och som kommit till ätten Leijonhufvud därigenom att den ovannämnde Abraham Brodersson, som hade förvärvat det av Mats Håkanssons kusin Mats Gustafsson, år 1407 givit det i medgift till sin sven Peder Eriksson, då

³ Pappershandling, RA, Stockholm den 26 juni 1491; Härenstam, a. a., s. 401 f.; J. E. Almquist, *Herrgårdarna*, s. 211.

⁴ B 15, RA, fol. 167 v.

⁵ RPB II: 2250.

⁶ Se härom följande randanmärkning.

⁷ Beträffande Bengt Esping, Esping Bengtsson och herr Anbjörn i Fjärås (bel. 1421—1440), se Rep. Dan., registret. Andbjörn Esping i Tölö omnämns första gången i SD I: 1022. Esping Bengtsson var måhända fader till den Ingrid Espingsdotter i Solryd, som enligt en uppgift från 1468 (Rep. Dan.) var sin broder "herr Espings" arvinge, och som var besutten i Örmanäs i Ölmevalla socken (Sven Welanders, Herr Aage Avelssöns (Thott) "jordebok", VSLA 1957, s. 47 ff.). Det kan här, med tanke på den diskussion som på senare år förts om den introducerade adliga ätten Hiertas härstamning från den i Örmanäs bosatte Lars Ragvaldsson, vars hustru var dotterdotter till Knut (Pedersson) Ribbing och enligt riddarhusgenealogierna skall ha tillhört ätten Hård (H. Gillingstam i SoH 1964, s. 197—210; J. E. Almquist i SoH 1969, s. 171—182), vara värt att nämna, att Örmanäs år 1490 var sätesgård för en från 1481 belagd Udde Nilsson (Rep. Dan.), vilken enligt Rasmus Ludvigsson var svärfar till Peder Hårds i Segerstad broder Bengt Hård (Rål. Fol. vol. 12, f. 291 r).

denne gifte sig med hans släkting Kristina Toresdotter, Abraham Kristiernssons mormor.⁸ Genom 1501 års dom återgick Landboarp till Abraham Kristiernssons familj, som emellertid redan 1529 tvangs att avstå det till Olof Pederssons dotterson Peder (Larsson) Hård i Häringe.⁹

Det finns enligt min mening anledning att antaga, att det tvekluvna intryck, som det härövan avbildade släktschemat gör, har den enkla förklaringen, att det hopfogats av biskop Brask på grundval av uppgifter hämtade från två håll, dels den bevisning, som Olof Pedersson i Böjeryd förebragte, då han 1491 tilldömdes Segerstad med underlydande gårdar, dels de handlingar, som kom till användning 20 år senare, då Nils Ryning gjorde anspråk på gods efter Mats Gustafsson. Intet är ju heller naturligare än att biskop Brask vid sammanställningen av sin släktbok utnyttjade källor av just denna typ.¹⁰

27. Peder (Larsson) Hårds i Häringe broder Hans Larsson och hans familj

Av Peder (Olofsson) Hårds i Segerstad på sid. 121 och 159 i biskop Brasks släktbok omnämnda fyra systerbarn, dvs. hans syster Birgittas barn i hennes äktenskap med en viss Lars, vars patronymikon enligt Peder Månsson Utter var Larsson, är riddaren och riksrådet Peder (Larsson) Hård i Häringe, vars vapen beskrivits som "tre strömmar tvärs över skölden", och Karin Larsdotter, vars make Nils Jyde 1533 var rådman i Halmstad, välkända i den genealogiska litteraturen, medan deras bröder Hans och Erik Larssöner endast är namn.¹

Två från mitten av 1500-talet uppträdande medlemmar av det småländska lågfrälset, Olof Hansson till Kalset och hans broder Hans Hansson till Runkarp, vilkas moder var den på sid. 118/119 i biskop Brasks släktbok omnämnda Märta Olofsdotter (Galle, äldre ätten),² torde emellertid kunna identifieras som söner till Peder

Hårds i Häringe broder Hans Larsson. De var nämligen styvsöner till den från 1524 uppträdande kyrkoherden i Villstad Peder Bengtsson,³ vilken år 1541 beseglade ett jordabyte på Peder Hårds barns vägnar.⁴ Eftersom Peder Hårds i Segerstad barn vid denna tidpunkt var vuxna,⁵ måste de åsyftade barnen ha haft den mellan 1537 och 1540 avlidne Peder (Larsson) Hård till fader, och att de vid denna affär representerades av Peder Bengtsson, är mycket rimligt, om denne var deras farbror Hans Larssons successor matrimonii.

⁸ VgFT III: 9—10, 1918, s. 101 f.; P. v. Möller, Bidrag till Hallands historia, 1874, s. 90; HT 1962, s. 441 ff. Enligt Gottfrid Carlssons på sistnämnda ställe framförda antagande, också accepterat av J. Liedgren (PHT 1964, s. 164 ff.), skulle Abraham Brodersson ha varit äldre halvbroder till Kristina Toresdotter och hennes broder Sven Toresson eller Baat (oxhuvud), vilkas släktskap med herr Abraham påvisades redan av Karl K:son Leijonhufvud (PHT 1898—99, s. 162 ff.). Antagandet är dock osäkert, då det nära nog kräver existensen av en halvbroder till Abraham Brodersson med namnet Broder Toresson — det förefaller osannolikt, att Sven Toresson och hans syster Kristina, som båda hade varsin son med namnet Broder, skulle ha uppkallat dessa sina söner efter sin moders förste man. Sven Toresson och hans syster skulle kunna ha varit exempelvis systerbarn till Abraham Brodersson, men källäget synes ej tillåta någon bestämd slutsats om släktskapens grad. Inte heller synes det f.n. vara möjligt, åtminstone inte på grundval av tryckt källmaterial, att fastställa, på vilket sätt den i mitten av 1400-talet levande västgötske väpnaren Esbjörn Baath — svärson till den i närmast föregående randanmärkning behandlade Peder Johansson (Bååt) i Flöxhult — var besläktad med Sven Toresson och Kristina Toresdotter, vilka var syskon till en äldre Esbjörn Baat, som är belagd drygt ett halvsekel tidigare än sin namne (DAA 1884; HT 1962, s. 441 ff.).

⁹ Gustaf I:s registratur 1529, s. 139.

¹⁰ Se exempelvis randanmärkning 17 och närmast föregående randanmärkning, not 7.

¹ Gen. 41, RA, f. 188 v.; Erik Hård af Segerstad, Hårdskas släktboken, 1972, s. 113.

² H. Gillingsstam i PHT 1962, s. 41 med där anförd litteratur.

³ ibid.

⁴ EAA III, s. 747. Brevet finns i LSB. Jfr SBL 19, s. 583.

⁵ EAA III, s. 716 f.

⁶ J. E. Almqvist, Herrgårdarna, s. 91.

Att så verkligen var fallet, antyds också av det faktum, att Olof Hanssons sätesgård Kalset tidigare hade varit sätesgård inom Hans Larssons mormors släkt, den äldre ätten Hård.⁷ Hans Larsson själv torde kunna identifieras med den Hans Hård som 1526 uppräknas bland det rusttjänstpliktiga frälset i Småland.⁸

28. Axel Matssons (Hällekisätten) moder- nesläkt

På sid. 114 i biskop Brasks släktbok behandlas riksrådet Axel Matssons släktskapsförhållanden, såväl fädernesläkten, den genealogiskt väl utredda Hällekisätten, som modernesläkten. Om hans där icke namngivna moder uppges det, att hon var dotter till den troligen på Sporsås i Örs socken bosatte Ture Körning (bel. 1435—70) och hans hustru Märta, väl densamma som den Margit Isaksdotter, som var hans hustru 1470.¹

Med utgångspunkt från den omständigheten att Ture Körning hade en på Hövik (Gränna sn, Vista hd) bosatt broder vid namn Birger Körning, (bel. 1441—84) samt det faktum, att Ture Körnings svärson Mats Pålsson skrev sig till *Farstorp* i Nye socken (Östra hd) och var besutten i *Norra Vedbo* härad,² förefaller det troligt, att Birger och Ture Körning var söner till den Peder Birgersson, som 1419 hade inköpt *Farstorp* i Nye socken,³ som han begagnade som sätesgård, då han sex år senare stadfäste en donation till Eskilstuna kloster bestående av några gods i *Södra Vedbo* härad, som tidigare gjorts av hans svärfar Mats Karlsson⁴ (delad eller

styckad sköld med halv lilja i övre fältet), vilken är belagd 1402—17,⁵ och vars i ett brev i Lars Sparres kopiebok omnämnda sätesgård "*Hukwijk*"⁶ skulle kunna vara samma gård som Birger Körnings Hövik.

29. Erik Trulsson från Västergötland och Segol Skytte på Dal

Anders Pedersson (stjärna; Prika, yngre ätten) hade i sitt äktenskap med Kristina Esbjörnsdotter (Baath) en dotter Cecilia, som var gift först med Karl Lake (levde 1517) och sedan med Erik (Amundsson) Stake, och en dotter Ragnhild, som var Peder (Bryntesson) Bondes (Lilliehöök af Fårdala) hustru.¹ Detta torde vara orsaken till att Erik Stake och Peder Bonde 1531 förde gemensam talan angående gods som tillhört deras "föräldrar".² Emellertid har deras gemensamma uppträdande vid detta tillfälle och den omständigheten, att Peder Bondes syster Elin Bryntesdotter vid ett arvskifte med sina syskon ett par år dessförinnan lät sig representeras av Erik Stake givit anledning till antagandet, att

⁷ Se närmast föregående randanmärkning.

⁸ Gustaf I:s registratur 1526, s. 229.

¹ L.-O. Larsson, a. a., s. 470.

² ASF I: 2, s. 156 f.; SMR 1304.

³ SD III: 2684.

⁴ Pergamentsbrev, RA, Eskilstuna den 10/2 1470.

⁵ SD I: 233 och III: 2391 m. fl. brev från mellanliggande år.

⁶ HH 31, s. 105.

⁷ PHT 1949, s. 13.

¹ Rål. Fol. vol. 12, f. 194. J. E. Almquist, Herrgårdarna, s. 280. Om Anders Pederssons tredje dotter, Ingrid, se randanmärkning 25, not 7, samt PHT 1970, s. 162 ff.

² SoH 1962, s. 29; VgFT II: 1, 1901, s. 27.

Mats Karlsson i Hövik bel. 1402—17

dotter, g. m. Peder Birgersson
i Farstorp bel. 1419—25

Ture Körning i Sporsås, bel. 1435—70,
g. m. Margit Isaksdotter

Anna, g. m. Mats Pålsson i Farstorp

hustru Kerstin i Myreby⁷

Birger Körning i Hövik bel. 1441—84

Erik Stake var gift med Elin Bryntesdotter.³ Dennas make hette dæck enligt en släkttavla över Brynte Bertilssons avkomlingar, som bevarats i avskrift av Rasmus Ludvigsson, Erik Trulsson,⁴ och eftersom det år 1515 bevisligen fanns en västgötsk frälseman med detta namn,⁵ torde identifikationen av Elin Bryntesdotters make, som i biskop Brasks släktbok (s. 164) kallas för Eric "Trudsson", med Erik Stake, vara otillräckligt underbyggd. Något bevis för att Erik Stake var gift med Elin Bryntesdotter finns inte.⁶

Bland barnen till häradshövdingen på Dal Amund Stake uppräknas i biskop Brasks släktbok förutom sonen Erik Stake ytterligare två söner samt en icke namngiven dotter, "Siwrdss Skytta" hustru. Den sistnämndas make är identisk med den troligen ofrälse man Segol Skytte på Dal, som var gift med Amund Stakes dotter Sigrid,⁷ och vars dotter Anna Segolsdotter blev gift först med fogden på Dal Algot Kruse och därigenom stammomoder för adliga ätten Kruse af Elghammar⁸ och senare med en viss Joen Mugge, som levde 1531—35.⁹

Rättelser och tillägg

Till randanmärkning 2 (PHT 1971—72, s. 78—82)

Den vid Viborg år 1556 stupade knekthövitsmannen länge Bengt av Stomsrydsäten anlätades åren 1543—52 i egenskap av "gammal förfaren krigsman" av Gustaf I till åtskilliga uppdrag såväl till lands som till sjöss (Gustaf den förstes registratur, angivna år). Denna omständighet, som jag ej observerat då randanmärkningen skrevs, ger ett högst välbehövligt, om ock bräckligt, stöd åt min i not 18, sid 81, framkastade förmodan, att knekthövitsmannen länge Bengt skulle kunna vara identisk med den skeppshövitsman med samma namn, som enligt Rasmus Lud-

vigsson tillfångatogs vid Landskrona år 1536.

Till randanmärkning 3 (PHT 1971—72, s. 83—85)

Ätten Ginbalk av Grisatorp har, under benämningen Offe Jonssons ätt, nyligen (SoH 1974, s. 117—128) behandlats av J. E. Almquist i en uppsats betitlad "Vem var fru Estrid till Broxvik och senare till Råda († 1597)?", där en för mig tidigare obekant genealogi från Per Månsson Uters vapenbok (X 4, UUB) citeras, enligt vilken Johan Offesson av denna ätt verkligen var svärson till väpnaren Jöns Larsson (sparre) i Lästad. De formuleringar på sid. 85 i randanmärkningen, där jag antyder just denna möjlighet, synes med hänsyn härtill onödigt försiktiga. Mitt försök på samma sida att förklara Johan Offessons svärdotter Karin Björnsdotters innehav av sätesgården Råda i Askims härad med antagandet om släktskap mellan henne och häradshövdingen Roland Magnusson på

³ SoH 1962, s. 29.

⁴ SoH 1962, s. 6.

⁵ Han omnämns tillsammans med andra västgötska frälsemän i ett i VgFT I: 1, s. 51 ff. publicerat brev.

⁶ Dessutom finns det knappast någon plats för ett dylikt giftermål i Erik Stakes liv: hans svärmor Kristina Esbjörnsdotter (om henne, se randanmärkning 25, not 7) var i livet ännu omkring 1540 (Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540, 1899, s. 26), medan Elin Bryntesdotters mor ej är belagd senare än 1528, och han hade i äktenskapet med Cecilia Andersdotter, som levde ännu 1563, sonen Olof (d. 1563), vars dotter Birgitta redan före 1567 hade ingått äktenskap med Kristoffer Torstensson (Forstenaätten), varför hon näppligen kan ha varit född mycket senare än 1550, vilket innebär, att Olof (Eriksson) Stake bör ha varit född senast på 1520-talet. Det finns således ingen anledning att avvisa uppgiften om Erik Trulsson som Elin Bryntesdotters man.

⁷ De la Gardieska samlingen, LUB, sign. Ekeblad vol. 1, det avsnitt därstädes, som citeras i SoH 1965, s. 405, fol. 18—19. Enligt samma källa hade Amund Stake även en dotter Karin, som blev gift med en ofrälse person vid namn Måns.

⁸ EAA IV, s. 281.

⁹ SoH 1965, s. 402.

Råda,¹ motsvaras i Almquists uppsats av en utredning, där författaren söker göra troligt, att hustru Karin fick Råda i morgongåva av Jon småsven, som 1531 skrev sig till gården. Almquists argumentering är övertygande men utesluter inte andra möjligheter, exempelvis att hustru Karin ägde Råda redan före ett eventuellt äktenskap med Jon småsven, eller att hon var dennes syster och arvinge.

Beträffande Karin Björnsdotters härkomst accepterar Almquist Utters identifiering av hennes far, häradshövdingen i Åse härad Björn Bengtsson, med en viss Björn i "Slätte", som är dokumentariskt belagd i 1526 års rusttjänstlängd, en identifiering, som jag — i randanmärkningen, sid. 84, not 16 — motsatt mig, huvudsakligen p. g. a. att den släktkrets, i vilken Björn i "Slätte" enligt biskop Brask var ingift, saknar varje påvisbar anknytning till Västergötland och i stället har en massiv förankring i Östbo härad och angränsande delar av Småland. Ett annat identifieringshinder — den omständigheten att Björn Bengtsson i tidigare känt källmaterial ej förekommer efter 1517 — har undanröjts av Almquist, som framdragit belägg från 1530 och 1531. I detta läge kan jag knappast med fog hävda, att min obenägenhet att acceptera Utters uppgift, att häradshövdingen Björn Bengtsson och Björn i "Slätte" är samma person, skulle vara bättre grundad än den av Almquist företäckta ståndpunkten. Däremot torde det ej vara bevisat, att den sätesgård, där Björn i "Slätte" var bosatt, motsvarar Slätthög i Allbo härad, som Almquist uppger. Det skulle lika gärna kunna vara frågan om byn Slättö i Torskinge socken (Västbo hd), där skattehemmanet Norrgården vid 1500-talets mitt ägdes av bönderna Jöns och Per Attasöner, ett brödrapar med intressant patronymikon och intressanta släktrationer. De var nämligen, enligt Jöran Månsson (Stierna) till Bolmsnäs, nära befryndade med dennes fader Måns Persson,² en uppgift som visserli-

gen, med hänsyn till vad som ur genealogisk synvinkel är känt om Måns Persson (Stierna), måste vara felaktig, men som inte rimligen kan vara helt fritt uppfunnen. En tänkbar verklighetsbakgrund skulle kunna vara, att Jöns och Per Attasöner, som ägde norrgården i Slättö, var nära släkt med Björns i "Slätte" hustru Ingegärd Månsdotter, vars fader tidigare hade bott i "Slätte", och vars moder var systerdotter till den i Hindsekind, c:a 25 km nordost om Slättö, bosatte Anders Attason, om vilken det är känt, att han var farfar till Måns Perssons (Stierna) styvmor Anna Andersdotter.

Källmaterialets beskaffenhet gör, att det är svårt att nå fullständig visshet beträffande de genealogiska spörsmål som här tagits upp till diskussion i anslutning till J. E. Almquists uppsats. Det är möjligt, att Almquists åsikter om Karin Björnsdotters åtkomst av Råda och om hennes fader Björn Bengtssons identitet med Björn i "Slätte" samt om "Slätte"s belägenhet är riktiga. Den intresserade hänvisas till Almquists uppsats.

Till randanmärkning 4 (PHT 1971—72, s. 86—88)

I stamtavlan på sid. 88 uppges det om Karin Påvelsdotters (Ginbalk av Grisatorp) morfars far, Vilkin, att han ej är dokumentariskt belagd. Detta är såtillvida riktigt som det ej kan ledas i bevis, att han är identisk med den Vilken Persson, som 1403 i Kalmar tillsammans med Sven Lax,

¹ I resonemanget om Roland Magnussons vapenbild i not 22, sid. 85, har beklagligtvis ett sakfel insmugit sig. Estrid Jönsdotter (Ginbalk av Grisatorp) var ej mormor till Sven (Lindormsson) Bock, som det uppges där, utan dennes mormors mor. Även i fortsättningen vanpyrds framställningen av en del felaktigheter. Estrid Jönsdotter kallas på näst sista raden på sid. 85 för "Astrid", och på följande sida har rad 5 i noten tappats bort och ersatts av en extra rad 6. Den saknade raden skall ha följande lydelse: "beteckna ett dylikt förfarande också i detta fall som".

² Se härom G. Djurklou i VHAH 28, 1876.

underhäradshövding i Östra härad, beseglade ett köpebrev angående en i Njudung belägen kvarn (SD I: 392), men eftersom det i diplomatariet åren 1400—1420 förekommer endast ytterligare tre i Sverige bosatta personer med det medelhögtyska

namnet Willikin eller nordiska former därav — två stockholmare och en jämtlänning —, är det ganska troligt, att denne Vilken Pedersson var fader till häradshövdingen i Njudungs västra härad Måns Vilkinsson, Karin Påvelsdotters morfar.

Erik Segersälls polska äktenskap.

En kritisk studie

Av Bjarne Beckman

I den historia om de hamburgska ärkebiskoparna, som kaniken Adam av Bremen kort före 1075 författade och som innehåller rikliga upplysningar även om de nordiska länderna, vilka alla ingick i detta ärkestift, lyder scolie 24 (25) på följande sätt i översättning:¹

”Sveakonungen Erik ingick förbund med polackernas stormäktige konung Boleslav. Boleslav gav Erik sin dotter eller syster (till äkta). På grund av detta förbund blev danskarna anfallna med krig av både slaver och svenskar.

Den allra kristligaste konungen Boleslav underlade sig i förbund med (kejsar) Otto III hela Slavien och Ryssland och preussarna, vilka hade dödat den helige Adalbert (av Prag), vars relikier Boleslav då lät överföra till Polen”.

Denna scolie, som finns både i B- och C-handskrifter, har av Bernhard Schmeidler ansetts härröra från Adam själv, och både svenska, danska, tyska och polska forskare har skänkt den tilltro,² varemot den från amerikanskt håll betecknats som apokryfisk.³ Det kunde kanske vara skäl att underkasta den en ingående analys.

Det må då först påpekas, att den enda fullständiga B-handskrift, där scolien förekommer, B 1 a (Wolfenbüttelhandskriften), är så ung som från 1400-talet,⁴ och då kontaminationer förekommer mellan de olika klasserna, är det svårt att hävda, att den där är ursprunglig.

I denna handskrift, som har smala marginaler och exakt samma textyta på alla sidor, står scolien under folio 302^v, tydligen ditskriven efteråt med mindre stil och

ett något ljusare bläck, men, så vitt jag kan bedöma, med samma hand som skri-

¹ Adam von Bremen, *Hamburgische Kirchengeschichte*, Dritte Auflage, herausgegeben von Bernhard Schmeidler, Hannover und Leipzig 1917, s. 95 f. — Till ledning för dem av PHT:s läsare, som icke närmare känner till det komplicerade sätt, varpå Adams text nått fram till oss, vill jag i korthet sammanfatta de resultat, till vilka den senaste utgivaren kommit. Adams ursprungliga koncept kallar han A. Därav togs en renskrift, vilken som dedikationsexemplar överlämnades till den dåvarande ärkebiskopen. Därifrån härstammar A-handskrifterna, som icke innehåller den här ifrågavarande scolien. Sedan dedikationsexemplaret överlämnats, makulerade emellertid icke Adam sitt manuskript utan fortsatte sina efterforskningar och införde tillägg och rättelser, dels mellan rader, dels i marginalen, s. k. scolier. Så uppstod handskriften X, det omarbetade konceptet. Av detta togs, enligt Schmeidler redan före 1100, två avskrifter, B och C, som givit upphov till var sin handskriftsklass. Skillnaden mellan dem består egentligen däri, att då Adam, såsom icke sällan sker, uttrycker sig svävande och lämnar alternativa upplysningar, har B följt honom, medan C endast tar med det ena alternativet, emellanåt, som vi skall se, det oriktiga.

² Att räkna upp här avsedda forskare, skulle icke tjäna mycket till, då det skulle innebära en översikt över så gott som hela litteraturen om Adam. De viktigaste polska inläggen har gjorts av Oswald Balzer, *Genealogia Piastów* (Krakau 1895), s. 44 ff., och Leon Koczy, i *Polska i Skandynawia za pierwszych Piastów* (Poznań 1934) och en längre uppsats i *Slavia occidentalia*, 11, s. 22 ff. Då jag icke haft möjlighet att vidmakthålla de kunskaper i slaviska språk, som jag förvärvade på 40-talet, har jag av den förre endast kunnat tillgodogöra mig hans Summary. Den senare har jag helt måst lämna ur räkningen.

³ Samuel H. Cross, *Scandinavian-Polish relations in the late tenth century*. (Studies in honor of H. Collitz, Baltimore, Maryland 1930), s. 132 ff.

⁴ Adam, *anf. ed.*, s. XVIII.

vit huvudtexten. Anknytningen till kapitel II, 35 förekommer såsom eljest även här, ty detta börjar längst ned på vänsterspalten och sträcker sig över hela den högra.

Scolien skall emellertid ha förekommit också i en gammal handskrift, som förgicks vid Köpenhamns brand 1728 och som sannolikt är identisk med den s. k. Soröhandskriften, som Anders Sörensen Vedel lade till grund för sin edition 1579 (B 2).⁵ Denna kan emellertid, som jag i annat sammanhang påpekat,⁶ icke vara äldre än från förra hälften av 1200-talet, och från ungefär samma tid härstammar C 1, den vackra Köpenhamns-handskriften, som gavs ut i foto-litografisk reproduktion 1948^{6a} C 2, som Erpold Lindenbrug använde för sin edition 1595, är väl något yngre.⁷ Handskriftligt kan alltså scolien inte föras längre tillbaka än till 1200-talets förra hälft.

Mot dess attribution till Adam själv talar dessutom åtskilliga omständigheter. Till att börja med verkar den på något sätt felplacerad. Både i C 1 och C 2 står den i marginalen vid det kapitel, som hos Schmeidler bär nummer II, 35.⁸ Detta börjar visserligen med några ord om Erik Segersäll, som innehade två riken, danskarnas och svenskarnas, och som var hedning. Men scolien står mitt emot namnet Poppo, som bars av en legat, vilken genom att bära järnbörd omvände danskarna till kristendomen. Med honom har ju scolien ingenting att skaffa. Hade Adam blivit i tillfälle att utarbeta en ny recension av sitt verk, hade han säkerligen inte inarbetat den just här. Den hör logiskt samman med kapital II, 30,⁹ som handlar om hur Erik Segersäll erövrade Danmark och för lång tid fördrev dess konung, Sven Tveskägg.

Även språket avviker på en väsentlig punkt från det hos Adam vanliga. Det heter, att Danmark anfölls av slaver och svenskar. Det förstnämnda folknamnet förekommer hos Adam aldrig i betydelsen polacker. Det avser alltid västslaverna, och det heter på ett ställe,¹⁰ att Slavien är

tio gånger så stort som Sachsen, om man räknar dit Polen och Böhmen, vilket alltså inte var självklart.

Adams kunskaper om Polen är f. ö. ganska torftiga. Bortsett från några geografiska notiser, som f. ö. inte är många,¹¹ nämner han det endast två gånger, dels i en kort sammanfattning av kriget mellan kung Mieszko II och kejsar Konrad II,¹² dels när han berättar, att den av honom innerligt hatade svenske prästen Osmund vigdes till biskop av "quodam archiepiscopo Polanie".¹³

Och vad är det, som föranlett denna nära nog explosiva ansvällning av det polska materialet? En så detaljerad uppräknings som den om Boleslavs erövringar förekommer i övrigt knappast annorstädes hos Adam, och den är inte hämtad ur de allra bästa källor. Boleslav underlade sig i själva verket varken hela Slavien, än mindre hela Ryssland, även om han en kort tid innehade själva Kiev.

Även mot hans titel kan invändningar göras. Under Erik Segersälls livstid bar han ingen kungatitel. Den antog han först efter kejsar Henrik II:s död 1024 och avled själv påföljande år. Epitetet "christianissimus" stämmer för övrigt illa både med hans politik och privatliv, men mycket blev honom väl förlåtet, därför att han dock understödde missionen, låt vara mest som vägröjare för expansionen, och i varje fall lyckades han dupera både Otto III och den helige Bruno, och när Henrik II omsider tog itu med honom, väckte detta anstöt i religiösa kretsar, där man

⁵ Adam, anf. ed., s. 96; jfr s. XX ff., XXIII.

⁶ KÅ 1970, s. 89, not 6.

^{6a} Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, published ... by C. A. Christensen, s. 50.

⁷ Adam, anf. ed., s. XXVII.

⁸ Adam, anf. ed., s. 95 f.

⁹ Adam, anf. ed., s. 97 f.

¹⁰ Adam, anf. ed., s. 76.

¹¹ Adam, anf. ed., s. 85 f., 99 f., 258, 262.

¹² Adam, anf. ed., s. 116. Han kallar den polske konungen Misingus!

¹³ Adam, anf. ed., s. 156. Jfr KÅ 1970, s. 89.

saknade förståelse för den tyska östpolitiken.¹⁴

Det är ju emellertid scoliens första avsnitt, som här egentligen skall sysselsätta oss. Det må då först påpekas, att händelsen är instängd inom mycket trånga kronologiska gränser. Boleslavs far, Mieszko I, dog 992; olika källor uppger den 12 eller 24 maj.¹⁵ Han hade förordnat, att Polen skulle delas mellan barnen i hans två äktenskap. Boleslav fördrev emellertid sin styvmor och sina styvsyskon och lät dessutom blanda ett par i övrigt okända "familjars", som av någon anledning var honom obekväma.¹⁶ Hur han efter denna föga kristliga början gjorde sig till ensam härskare i det vidsträckta landet med dess ännu obestämda gränser, vet vi inte mycket om, men det kan icke ha skett i en handvändning.

Om alltså Boleslav vid den aktuella tidpunkten befann sig i början av sin bana, så befann sig Erik Segersäll mot slutet av sin. Exakt när han dog, vet vi inte, men den historiska sagan om Olov den helige säger, att det skedde på Håkon jarls tid, dvs. senast 995.¹⁷ Hela förhandlingen om förbund och äktenskap och troligen även kriget med Danmark skulle alltså icke ha krävt mer än omkring två år, vilket synes vara i minsta laget, då de höga kontrahe- rande parterna inte torde ha vetat mycket om varandra förut. När den helige Bruno av Querfurt under andra hälften av 1008 skriver till den ännu icke kejsarkrönta konung Henrik II, berättar han också, att han utsänt en missionsbiskop för att föra evangeliet till "svigerna". Efter allt att döma har missionärerna varit verksamma i Sverige, där resultatet dock tycks ha blivit ganska magert: en liten kristen församling i Sevede härad av Kalmar län, men man kunde ju ändå ha väntat sig, att Bruno antytt, att konungen i detta land på något sätt var befryndad med den av honom så högt älskade Boleslav.¹⁸

Då biskop Thietmar av Merseburg vid ungefär samma tid skrev den krönika,

som är en av huvudkällorna för tidens historia, nämner han ingenstades Sverige. Tillvaron av ett så benämnt konungarike har tydligen söder om Östersjön icke förnummits som någon särskilt påträngande realitet.

Omkring hundra år senare, 1113, då en till namnet okänd, troligen fransk cisterciensermunk, som brukar kallas Anonymus Gallus, skrev den första polska krönikan, så nämner han inledningsvis, att Polen är föga känt utom av dem, som reser

¹⁴ Om händelserna vid hans trontillträde, se nedan! Om hans äktenskap *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg*, herausgegeben von Robert Holtzmann 1935, s. 198. Utom den helige Bruno, vars brev till Henrik II anföres nedan, skrev också abboten Berno i Reichenau till ärkebiskopen av Magdeburg och yrkade på fred. Brevet är tryckt av Bernhard Pez i *Thesaurus anecdotorum*, VI (Wien och Graz 1729), avdelning XLV, brev nr 2.

¹⁵ H. Zeissberg i *Archiv für österreichische Geschichte*, 38 (Wien 1867), s. 99, not.

¹⁶ Thietmar, *anf. ed. o. s.*

¹⁷ SBL 14 (1953), s. 245.

¹⁸ KA 1970, s. 91. Naturligtvis kunde detta också tas som ett indicium för att det överhuvud icke är fråga om Sverige. Herman Lundström sökte ju i Fynd och forskningar (1914) hävda, att de av Bruno omtalade svigi (svigii) i själva verket avser tjerkeserna vid Svarta havet, och det ansågs t. o. m., att han "till full evidens" bevisat detta. I själva verket har han nått detta resultat genom att helt negligera den del av brevet, som är dess egentliga kärna, nämligen den, som handlar om Brunos vistelse i Polen och hans förhållande till hertig Boleslav. Läser man detta med oförvillad blick, är det alldeles klart, att brevet icke, såsom Lundström menade, är skrivet i Kiev utan någonstans i Polen, och att "vår biskop, som jag sänt över havet", sökt sitt mål på andra sidan Östersjön. Bruno skriver visserligen "transmiseram", som egentligen är pluskvamperfektum, men då detta icke ger någon god mening på svenska, står det säkerligen här, såsom vanligen i latinsk brevstil, med betydelsen av perfektum. Brunos brev är tryckt i *Monumenta Poloniae historica*, I, s. 223 ff, och i tysk översättning i H. G. Voigt, *Brun von Querfurt* (Stuttgart 1907), s. 436 ff. Handskriften finnes sig i Landesbibliothek i Kassel.

därigenom på väg till Ryssland,¹⁹ och dit hörde ju inte svenskarna, som hade bekvämare kommunikationsleder.

Därefter redogör han för Polens läge och anger som dess grannar i väster Sachsen och Danmark, i norr Pommern och Preussen. Därefter tillägger han, att i havet bortom dessa bor andra barbarfolk på öar, som ständigt är täckta med snö och is. Det var vad den polska överklassen, från vilken Gallus fått sitt mesta material, då visste om Sverige, och det förefaller icke att ha varit någon lockande exportmarknad för polska prinsessor, i synnerhet som Erik Segersäll vid denna tid torde ha varit hedning.²⁰

Ytterligare kan det påpekas, att den norsk-isländska traditionen omkr. år 1200 som väl känner Erik Segersäll och har så mycket att berätta om venderkonungen Burislev och hans tre döttrar, aldrig med en stavelse antyder, att Sverige eller kung Erik haft någon andel i detta inträffade.

Om Eriks ålder vet vi ingenting med säkerhet. De isländska annalernas uppgift, att han och hans broder Olof efterträtt sin far 922,²¹ och att han alltså skulle regerat i över 70 år, är uppenbart orimlig, och notisen i Hervararsagans kungakronika, att Harald Hårfager, som skall ha dött 940, avlidit under Eriks regering, förefaller tveklöst.²² Om han åren före sin död ännu varit i produktiv ålder, må lämnas därhän.

Vad prinsessan själv beträffar, meddelar scoliën, att hon varit Boleslavs dotter eller syster. Av dessa två alternativ har B-handskrifterna behållit båda, medan C-handskrifterna endast behållit det förra.

Det verkar icke förtroendeingivande. Enligt en mycket fast polsk tradition gifte sig Boleslavs far, Miseco I, som då ännu var hedning, år 965 med den kristna Dubrowka från Böhmen. Hon lyckades omvända honom till sin tro, och påföljande år lät han döpa sig, varpå Boleslav föddes 967. Han var alltså vid faderns död endast

25 år gammal, och vid den åldern har man inga giftasvuxna döttrar, ens om man, som de polska annalerna uppger, ingått sitt första äktenskap redan vid 17 års ålder (984).²³ Om hans systrar vet vi ingenting annat än att en av dem varit gift med Sven Tveskägg i Danmark och mor till hans båda söner Harald och Knut (den store) men efter den senares födelse 998 blivit förskjuten och återvänt till sitt hemland för att efter Svens död 1014 komma tillbaka till Danmark.²⁴

Eftersom det här är fråga om ett rent resonemangsparti, måste även de militära och politiska aspekterna beaktas. Enligt scoliasten utgick initiativet från Sverige. Vad skulle Erik Segersäll kunna vänta sig av Boleslav? Rimligtvis understöd av en polsk flotta men någon sådan existerade icke, ty slaverna kunde på den tiden ännu inte bygga sjögående fartyg.²⁵ Ett polskt anfall på Danmark över land skulle stöta på betydande svårigheter och kan knappast komma i fråga, i synnerhet som Boleslav hade händerna fulla med andra konflikter och knappast kunde sätta in någon nämnvärd kraft mot danskarna.²⁶ Boleslavs schackdrag att erbjuda Erik en av sina systrar till äkta, skulle givetvis syfta

¹⁹ MPH, I, s. 394 f. — Betecknande är, att det lilla vi vet om Polens inre förhållanden under Mieszko I, har vi en marockansk jude att tacka för. Ibrāhīm-ibn-Ja'kūb reste på 960-talet genom de slaviska länderna, och hans reseskildring är tryckt i *Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg*. Sér. 8, Classe historico-philologique, t. 3, no. 4, St. Pétersbourg 1898. Redogörelsen för Polen finnes s. 55 f. men saknar intresse i detta sammanhang.

²⁰ Adam, *anf. ed.*, s. 99.

²¹ *Izslenskir annalar*, Hafnæ 1847, s. 16. Jfr Sven Axelson, *Sverige i utländsk annalistik*, Sthlm 1955, s. 25 f.

²² *The Saga of King Heidrek the wise* (Nelsons Icelandic texts, 2. London 1960), s. 60.

²³ Så med smärre avvikelser i praktiskt taget alla polska annaler.

²⁴ Thietmar, *anf. ed.* s. 446. *Gesta Cnuthonis* (Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum, 15) s. 10 f.

²⁵ Svend Ellehøj, *Olav Tryggvesons fald og Venderne* (DHT 11: 4, 1953) s. 13.

²⁶ Cross, a. a., s. 132.

till att upprätta en varaktig vänskap mellan Sverige och Polen, men någon sådan hör vi under de närmaste århundradena aldrig av. Visserligen blev Rikissa, dotter till den Boleslav III, som Gallus tillägnat sin krönika, gift med Sverker den äldre, men hon kom icke direkt från Polen utan via Danmark och Ryssland.²⁷

Ett svensk-polskt förbund skulle också i hög grad ha komplicerat det politiska läget. Boleslav samarbetade under den förra delen av sin regering intimt med kejsar Otto III, och bland annat deltog han med stora styrkor i det fruktansvärda härjningståg, som kejsaren 995 företog mot obotriterna, det slaviska folk, som bodde i nuvarande Mecklenburg.²⁸ Från dess furstehus hade redan Harald Gormsson hämtat sin gemål,²⁹ och detsamma var fallet med Olof Skötkonung.²⁹ Hans hustru hette Estrid, vilket kan vara det adoptivnamn, som hon fick, när hon naturaliserades i Sverige, men det kan också tyda på tidigare, för oss okända dynastiska förbindelser mellan de svenska och obotritiska furstehusen. Nu berättar Adam med hänvisning till andra sagesmän än Sven Estridsson, att Erik Segersäll varit invecklad i krig med Otto III och blivit besegrad. Då vi nu genom anglosaxiska källor vet, att Sven Tveskägg åren 994 och 995 låg med en stor vikingaflotta i de engelska farvattnen³⁰ och Danmark alltså måste ha varit ganska blottställt för fientliga anfall, ligger det nära till hands att förlägga Erik Segersälls anfall just till denna tid, och striden med Otto III kan stå i samband med en svensk hjälpsändning till obotriterna. Men i så fall skulle Sverige och Polen redan i början av sin vänskap ha kommit på var sin sida i den internationella politiken, och det förefaller inte sannolikt.

Det visar sig alltså genomgående mycket svårt att passa in scoliens notiser i det någorlunda säkert kända händelseförloppet. Men skulle Erik Segersäll verkligen ha varit gift med en polsk prinsessa, så

kan det icke ha varit fråga om mer än en mycket kort episod. Vad det sedan blev av henne, vet vi icke.

Man har visserligen velat göra henne identisk med den Misecos dotter och Boleslavs syster, som varit gift med Sven Tveskägg och fött honom sönerna Harald och Knut. Man har därvid hänvisat till Adams ord, att Sven efter Eriks död återkom till sitt rike "et accepit uxorem Herici relictam, matrem Olaph".³¹ Den närmast till hands liggande översättningen är givetvis den vedertagna, att Sven mottog (till äkta) Eriks efterlämnade hustru, hans änka. Men då relinquere även kan betyda "övergiva", torde det icke möta något hinder att översätta "Eriks övergivna (förskjutna) hustru". Och vad mera är, en sådan översättning är nödvändig, ty hur det än må förhålla sig med den polska prinsessans under alla förhållanden kortvariga existens som svensk drottning, ett kan slås ovedersägligen fast: hon har icke varit Olof Skötkonungs mor. Detta icke så mycket därför, att han då endast varit ett litet barn, då han kom på tronen, ty det säger också Hervararsagans svenska kungakrönika,³² som enligt vad jag tror mig ha visat, måste vara tillkommen före 1175 och alltså representerar den äldsta sammanfattningen av den norsk-isländska traditionen om vårt lands fornhistoria.³³ I detta fall måste dock krönikören ha låtit vilseleda sig av en felaktig etymologi på konungens tillnamn. Tyngre väger det då, att Olof

²⁷ Isenburg, W. K., Prinz von, Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten, II: 2, verbesserte Auflage herausgegeben von Frank, Baron Freytag von Loringhoven, Marburg 1953. Stammtafel 82, 83.

²⁸ Kriget omtalas av både Hildesheim- och Quedlinburgannalerna. Monumenta Germaniae historica, Scriptores III, s. 72, 91.

²⁹ Danmarks Riges Historie af Joh. Steenstrup m. fl., I, s. 300; Adam, anf. ed., s. 99.

³⁰ L. Weibull, Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000 (Lund 1911), s. 95 ff.

³¹ Adam, anf. ed., s. 99.

³² The Saga of king Heidrek the wise, anf. ed. s. 61.

³³ Scripta islandica, 22 (1971), s. 25 ff.

1019 gifte bort sin och Estrids dotter Ingegerd med storfursten Jaroslav i Ryssland.³⁴ Ingegerd kan väl då inte gärna ha varit yngre än 15 år gammal men väl något äldre, och Olof måste väl då ha varit född omkring 980, alltså i varje fall långt före Boleslavs trontillträde.

Är allt detta riktigt, så står vi här ännu en gång öga mot öga med den seglivade Sigrid Storråda, som Erik enligt traditionen skall ha förskjutit. Men på hennes problematik skall vi för dagen icke ge oss in.³⁴ Det må bara påpekas, att hon alltså verkligen blivit gift med Sven Tveskägg, dock icke omedelbart efter Eriks död utan först efter Knut den stores födelse 998, sedan Sven i sin tur förskjutit sin polska gemål.

Vi har alltså sett, att scolie 24 (25) både till form och innehåll skiljer sig så starkt från Adams övriga text, att det måste bedömas såsom mycket osannolikt, att den härstammar från honom själv. Dess uppgifter är visserligen icke bevisligen oriktiga men antingen så pass obestämda eller så svåra att passa in i det kända händelseförloppet, att de måste behandlas med stor försiktighet. Och skulle verkligen personliga, politiska och militära förbindelser ha upprättats mellan Sverige och Polen kort före mitten av 990-talet, så har det i varje fall varit fråga om en så kortvarig episod, att den icke kan ha varit av nämnvärd betydelse för någotdera landets historia.

För den historieskrivning, som byggt vidare på Adam har den icke heller spelat någon större roll. Betecknande är Hel-

molds sätt att handskas med den. I hans kapitel I, 15, som bär titeln *De Svein rege Danorum*,³⁵ citeras inledningsvis *scoliens* senare avsnitt om Boleslavs erövringar, som ingenting har med ämnet att göra. Dess förra del, som åtminstone indirekt handlar om Sven Tveskägg, är utelämnad. Hos Albert av Stade har jag över huvud icke kunnat belägga *scolien*. Däremot dyker den upp igen i Albert Krantz' *Historia ecclesiastica*³⁶ dock i överarbetat skick. Den är tydligen hämtad ur en C-handskrift, ty den orimliga uppgiften om Boleslavs dotter står kvar. *Scolien* har också tydligen stått vid kapitel 35, ty Erik kallas ologiskt nog danskarnas och svenskarnas konung. Vid anfallet på Danmark nämns svenskarna i första rummet och slaverna betecknas som vander (*vandali*). Boleslav berövas också sin kungatitel och betecknas endast som furste (*princeps*); han får nöja sig med epitetet "*jam christianus*" och han uppges icke ha lagt under sig hela Slavien utan endast Vandalien, som väl här betyder Pommern. Det är alltså endast i kraftigt omstuvat skick, som *scolien* kunnat finna nåd för en renässanshistorikers ögon.

³⁴ *Islenzkir annalar*, s. 37. Jfr Axelson, a. a., s. 46 f.

³⁴ I själva existensfrågan har det viktigaste sagts redan av Sten Carlsson i *SoH* 1973, s. 274—276.

³⁵ *Helmolds Slavenkronik ... herausgegeben von Bernhard S. Schmeidler* (Hannover 1937), s. 30 f.

³⁶ *Baselupplagan* 1568, liber II, caput XLIII, s. 97.

MEDDELANDE ANGÅENDE PERSONHISTORISKA SAMFUNDETS ÅRSMÖTE 1975

Personhistoriska samfundets årsmöte 1975 ägde rum den 8 april i Kungl. biblioteket. På revisorernas förslag beviljades styrelsen och skattmästaren ansvarsfrihet för år 1974. Till ledamöter av styrelsen omvaldes krigsarkivarie Bertil Broomé (ordförande), professor Sten Carlsson, förste bibliotekarien Olof von Feilitzen, förste arkivarien Nils F. Holm, riksarkivarie Åke Kromnow, förste bibliotekarien Åke Lilliestam (sekreterare), riddarhusgenealogen Pontus Möller, överbibliotekarien Wilhelm Odelberg, bankdirektören Bertel Rennerfelt (skattmästare) och docenten Herman

Schück. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes B. Broomé, fil. dr Hans Gillingstam och Å. Lilliestam. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes länsbibliotekarien Elise Adelsköld.

Till samfundets hedersledamot utsågs riksbibliotekarie Uno Willers.

Vid sammanträdet höll riksbibliotekarien Willers föredrag över ämnet Pär Lagerkvist, personliga minnen och litterära notiser.

